

cejfe

Àmbit d'Execució Penal

El procés del perdó al marc de la reinserció comunitària dels joves infractors.

**Dos vincles de l'ofensor:
el vincle amb les accions realitzades i
el vincle amb la comunitat**

Ajut a la investigació 2022

Autora

María A. Agustina Sanllehí

Any 2023

El procés del perdó al marc de la reinserció comunitària dels joves infractors

Dos vincles de l'ofensor:
el vincle amb les accions realitzades i
el vincle amb la comunitat

El Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada ha editat aquesta investigació respectant el text original de l'autora, que n'és responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en la investigació són de responsabilitat exclusiva de l'autora, i no s'identifiquen necessàriament amb les del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Avís legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència de [Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional \(CC BY-NC-ND 4.0\) de Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca), el text complet de la qual es troba disponible en <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

Així doncs, es permet la reproducció, la distribució i la comunicació pública del material, sempre que se n'esmeni l'autoria i el Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (Departament de Justícia) i no se'n faci ús comercial ni es transformi per generar-ne una obra derivada.

Agraïments

A Fernando Seminario Gil, que morí quan just començàvem la investigació. Gràcies infinites pel seu entusiasme i la seva ajuda invaluable als inicis.

A les meves directores de tesi, Dra. Esther Luna González i Dra. Marta Sabariego Puig per poder comptar sempre amb el seu suport.

A les educadores del Centre Educatiu L'Alzina: Pilar Villanueva Murcia i Raquel Rodríguez Silva pel seu suport, disponibilitat i implicació sense la qual no hagués estat possible.

A les educadores de l'Equip d'Execució de Mesures de Medi Obert de Barcelona 3: Gemma Gea Rodrigo i Maite Damas Conill per la seva implicació i disponibilitat des del primer moment.

Al director del Centre Educatiu L'Alzina, Enrique de Caso Alfaro, i al director de l'Equip d'Execució de Mesures de Medi Obert de Barcelona 3, Miquel Àngel Tàpias Jaén, per facilitar la investigació i pel seu suport al projecte.

A Antonio Cano Martín, per la seva ajuda amb el grup de pares i mares del programa Límits.

Molt especialment als participants per tot el que he après de la seva història i el seu temps que, de forma voluntària i desinteressada, han compartit amb generositat.

Al Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada per creure en aquest projecte.

Índex

Agraïments	4
1. Introducció.....	7
2. Marc teòric.....	10
2.1 El perdó com a procés	10
2.2 Elements del procés de perdó.....	13
2.2.1 L'ofensa	13
2.2.2 La figura de l'ofensor.....	17
2.2.3 La figura de l'ofès.....	18
2.2.4 La petició de perdó	19
2.2.5 La comunitat o grup	19
2.3 Perdó i vincles de l'ofensor.....	22
2.3.1 Identitat.....	22
2.3.2 Motivació pel canvi, futur i sentiment d'esperança	23
2.3.3 Sentiment de pertinença a la comunitat o grup.....	24
2.3.4 L'exclusió de la comunitat: conseqüències per la persona i per la comunitat	25
2.3.5 El perdó a un mateix.....	25
2.4 Perdó i reinserció social dels joves infractors.....	26
3. Hipòtesis.....	31
4. Metodologia.....	32
4.1 Disseny de la recerca.....	32
4.1.1 Enfocament qualitatiu	32
4.1.2 Tècniques de recollida d'informació i qüestions que orienten la investigació.....	32
4.2 Selecció de la unitat d'anàlisi	34
4.3 Límits territorials i temporals.....	37
4.4 Metodologia emprada.....	38
4.4.1 Fase exploratòria	38
4.4.2 Segona fase	40
4.4.3 Última fase: Proposta educativa	44
4.4.4 Programa Nvivo	45

4.4.5 Planificació i recursos	46
4.5 Rigor científic de la investigació	49
4.6 Consideracions ètiques	50
5. Resultat	51
5.1 Resultats obtinguts en relació als objectius de la primerafase ...	53
5.1.1 Resultats obtinguts dels tallers de Photovoice amb els joves	54
5.1.2 Resultats obtinguts dels tallers de Photovoice amb les famílies ...	93
5.2 Resultats obtinguts en relació als objectius de la segonafase .	101
5.2.1 Resultats obtinguts de les entrevistes del Cas 1.....	101
5.2.2 Resultats obtinguts de les entrevistes del Cas 2.....	125
5.2.3 Resultats obtinguts de les entrevistes del Cas 3.....	134
5.3 Resultats obtinguts en relació als objectius de la tercerafase.	
Reunions amb els equips tècnics	146
6. Discussió dels resultats i conclusions	158
7. Proposta	178
8. Referències	182
Annexos.....	188
Annex 1. Consentiments informats.....	188
Annex 2. Mostra d'imatges del banc de fotos	196
Annex 3. Exemples de les fotos escollides amb la sevanarrativa	197

1. Introducció

El tema del perdó s'ha abordat des de moltes perspectives i enfocaments. És un tema al voltant del qual giren les vivències personals dels seus protagonistes, que no són únicament l'ofensor i l'ofès. L'acció o accions que constitueixen l'ofensa no només afecten als protagonistes del conflicte, sinó també a les persones properes i, de diferent manera segons sigui la naturalesa i gravetat de l'ofensa, a la comunitat o grup en el qual tots ells es troben immersos.

L'interès d'aquest treball d'investigació posa el focus a la figura de l'ofensor i la seva relació amb dos vincles que aquest estableix i que es veuen afectats per l'ofensa realitzada.

El primer és la vinculació que estableix amb la seva acció. Quan aquest vincle es fa fort i es perpetua al temps, l'acció realitzada pot arribar a "fusionar-se" amb la persona. Sense diferenciar i separar la persona dels seus actes, les persones poden quedar atrapades per les seves accions de tal manera que aquestes passin a formar part de la seva identitat. La força d'aquesta vinculació pot condicionar d'alguna forma la seva visió de futur i esperança de canvi. Perdonar serveix per desfer els actes del passat. Sense ser perdonats la nostra capacitat d'actuar quedaria confinada a un sol acte del qual no podríem recobrar-nos mai (Rivas, 2019). De la mateixa forma que no sembla acceptable que algú "visqui de renda" després d'una acció bona, sembla difícil pensar que una mala acció sigui una càrrega que arrossegui una etiqueta social, i que determini d'alguna forma el futur de l'ofensor.

El segon és la vinculació amb la comunitat o grup. En aquest cas es tracta d'un vincle anterior a l'ofensa que es veu afectat directa o indirectament per aquesta. L'impacte de les conseqüències de l'acció o accions té un radi d'abast més gran o més petit depenent de la naturalesa i la gravetat de l'ofensa. Però, en qualsevol cas, l'impacte afecta també a les persones properes a l'ofensor i a l'ofès, i s'estén a la resta de la comunitat. En aquest cas, la vinculació de l'ofensor amb la comunitat en la qual té lloc l'ofensa es veu debilitada com a conseqüència d'aquest impacte, arribant als casos més

greus a suposar de l'ofensor de la comunitat. Tot i que l'exclusió no es doni, el sentiment de pertinença de l'ofensor a la seva comunitat es pot veure seriosament danyat.

La naturalesa social de la persona fa que no s'entengui a sí mateixa aïllada dels altres i, al mateix temps, els frecs i les dificultats que sorgeixen a les relacions posen de relleu la importància de trobar una forma per què aquestes puguin sobreviure les situacions que les fan perillar. El conflicte es fa inevitablement present i es repeteix incansablement al llarg de la història de la humanitat al sí de les famílies, grups d'amics, comunitats, etc. Malgrat que les relacions quedin d'alguna forma afectades per les conseqüències del conflicte, sembla necessari trobar alguna manera de continuar relacionant-se, precisament perquè, com éssers socials, les persones necessiten dels altres per entendre's a sí mateixes i necessiten alhora sentir que segueixen pertanyent al seu grup de referència.

La inquietud d'aquesta investigació és apropar-se a la vivència de la figura de l'ofensor per conèixer com viu aquest procés de continuar amb la seva vida després de l'ofensa. Escoltar la seva narrativa. Traslladar-se amb ell al moment del conflicte i entendre què passava al seu voltant i quins eren els seus pensaments i emocions. I també els de les persones que estaven a prop en aquell moment. I recórrer amb ell la distància fins a un moment posterior en el temps per poder mirar el que va passar des d'una altra perspectiva i descobrir quins són els seus pensaments des de la reflexivitat i les seves emocions des de la calma. Tractar d'endevinar amb ell com està el vincle amb les persones de la comunitat o grup al que va tenir lloc l'acció després d'aquest temps.

Aquesta inquietud per apropar-se a la visió d'aquest costat del conflicte, el costat de l'ofensor, porta també a la investigació a interessar-se per conèixer la vivència de la situació des de la mirada de les persones properes a l'ofensor, que són moltes vegades les grans oblidades. L'entorn proper a l'ofensor en ocasions viu el que ha passat al voltant de l'ofensa com una ofensa envers ells també. Suposa una bufetada a tot el que han "invertit" a la seva relació amb l'ofensor i ho perceben com un afrontament personal. D'alguna

manera són una víctima més de la situació. A més, l'ofensor posa al seu entorn en una situació difícil amb la resta de la comunitat o grup, i això els pot portar l'entorn a distanciar-se de l'ofensor per poder mantenir-se dins del grup, per no veure's exclòs del mateix.

Amb la intenció d'evidenciar el valor social de cohesió del perdó i el que pot aportar al procés de reinserció, el projecte es fixa en com viu l'ofensor la seva vinculació a l'ofensa i la seva vinculació a la comunitat. No sempre el compliment de la pena és suficient per alguna de les parts implicades. De vegades es fa necessari establir una nova forma de convivència que permeti deixar enrere les conseqüències negatives de la situació que el delicte ha causat. O trobar formes de conviure amb les conseqüències sense que la convivència es trenqui, donat que no es poden deixar enrere perquè la seva presència es perllonga en el temps. La mirada profunda a la ferida i l'expressió de les necessitats de cadascú per sanar-la, o per decidir com volen relacionar-se al futur, pot suposar un punt de partida que ajudi a establir bases realistes pel procés de reinserció i a afavorir el seu èxit.

2. Marc teòric

2.1 El perdó com a procés

Etimològicament la paraula perdó significa *donar de més*. El prefix llatí *per*, implica plenitud, grau màxim, i, al mateix temps, està relacionada amb el concepte de *do* (Garrido-Rodríguez, 2008). Perdonar no és un acte de justícia, perquè ningú té dret a reclamar-lo, sinó que és un acte de generositat (Echeburúa, 2013).

Tot i que d'acord amb Worthington *et al.* (2015), a més d'un art, el perdó és una ciència, però abans dels anys 70 no havia estat estudiat científicament. L'estudi científic del perdó data de mitjans dels 80 i s'ha accelerat des de llavors. Per altra banda, la necessitat d'apropar-se al perdó sense fer-ho des del lligam que unia el perdó amb la religió porta també a l'interès d'estudiar-lo en contextos no religiosos. A mida que creix l'atenció sobre el perdó, es van acumulant les preguntes al voltant de què és realment el perdó, com es desenvolupa, quins són els seus beneficis, o de com ajudar les persones a perdonar quan volen fer-ho. Encara que algunes preguntes han anat trobant resposta, ha quedat clarament de manifest la profunditat de la manca de coneixement sobre el que és el perdó i sobre quines són les seves limitacions (Worthington *et al.*, 2015)

Podria dir-se que al llarg de la història, el perdó, gràcies al seu poder per sanar les relacions humanes, ha servit per nodrir i sostenir la unitat entre les persones. Malgrat això, alguns insisteixen en que la història del perdó va acabar a Auschwitz (Tück, 2004). Aquest esdeveniment històric tan extrem ajuda a entendre la necessitat de delimitar el que s'entén per perdó. Es fa necessari aprofundir en el concepte i clarificar les seves implicacions. Tot i que la forma de definir el perdó pot variar depenent de l'aproximació des de la qual es faci, sembla haver consens sobre el que NO implica l'acte de perdonar.

Perdonar no suposa condonar o excusar la conducta ofensiva o violenta, ni negar el que ha succeït o suprimir les emocions que produeix a la víctima. Tampoc suposa la reconciliació o la represa de la relació que tenien la víctima i

l'ofensor (Toussaint *et al.*, 2019). Perdó i reconciliació no són la mateixa cosa. La reconciliació és una estratègia de negociació en la qual dues o més persones fan juntes el camí de tornada. Per altra banda, quan algú acull el perdó, això no implica que estigui excusant el mal comés, com si tingués alguna justificació. Tampoc que estigui condonant o acceptant el mal com si estigués dins d'un marge de tolerància, ni oblidant el que ha passat, o esborrant-lo de la seva memòria. En realitat el perdó és l'antítesi de l'oblit (Mullet, 2012). Per poder perdonar és necessari la memòria de l'ofensa, ja que si s'oblidés no hi hauria res a perdonar. Més aviat, el perdó fa referència a la manera en què seran recordats aquests esdeveniments: amb sentiments d'odi i ressentiment, o sense (Szablowinski, 2010).

El perdó és un acte lliure de la voluntat. És una elecció personal. Ningú no pot obligar a perdonar. En anglès s'utilitza una paraula, de la que no hi ha equivalent a la nostra llengua, que ajuda a posar nom a l'acte de negació de la voluntat de perdonar, *unforgiveness*, que podria traduir-se per *imperdó*.

Ricoeur (2000) diu que el perdó és difícil: ni fàcil ni impossible. En contraposició a l'imperdó, la voluntat de perdonar fa possible l'inici d'un camí per trencar la cadena de violència, restaurar les relacions o, quan això no és possible o aconsellable, poder habilitar una forma pacífica de coexistència.

Quin podria ser el camí per avançar des de l'imperdó al perdó i possibilitar la coexistència a la comunitat? Al llarg de les preguntes d'investigació apareixen conceptes que sembla necessari definir per apropar-se de forma rigorosa a l'estudi de casos a través dels quals escoltar la vivència experiencial de les persones que estan transitant aquest camí; per poder trobar resposta sobre si el procés de perdó pot evidenciar-se com el full de ruta que obri el camí cap alguna forma acceptable de coexistència després del conflicte. Una part important del marc teòric-conceptual gira al voltant dels conceptes que van apareixent al llarg de les situacions d'ofensa i perdó a las quals es troben les persones protagonistes dels casos.

Dins dels estudis encaminats cap l'intent de clarificació del concepte de perdó, els resultats d'una meta-anàlisi realitzat per Wade *et al.* (2014), assenyalen que

és important entendre que el perdó no està constituït per un sol acte de la voluntat sinó per la repetició de molts. En aquesta línia, l'aproximació al concepte de perdó d'aquesta investigació es fa des de la consideració del perdó com a procés, és a dir, com una successió d'esdeveniments harmonitzats que tenen lloc al llarg d'un interval de temps. Aquesta concepció estaria en contraposició amb una consideració del perdó com un esdeveniment puntual, és a dir, que té lloc en un moment concret del temps (Garrido-Rodríguez, 2008).

L'estudi dels elements que formen part d'aquest procés s'inicia amb aquells relacionats amb l'ofensa. El primer que suscita la qüestió és la necessitat de consens sobre el que es considera ofensa. Sense aquesta concordança de consideració dels fets entre els protagonistes, el procés de perdó no té sentit.

En relació amb els dos vincles de l'ofensor associats a la situació de conflicte, l'interès de la investigació és aprofundir en les possibilitats que ofereix el perdó per tal que, quan no sigui possible trencar del tot el vincle de l'ofensor amb la seva ofensa, es debiliti de tal manera que li permeti mantenir el vincle que l'uneix a la comunitat. Es podria dir que els beneficis del perdó produeixen efecte en sentit invers en la vinculació entre l'ofensor i cadascú d'aquests dos vincles: minimitzen la vinculació de l'ofensor amb l'ofensa i maximitzen la seva vinculació amb la comunitat. Segons Szablowinski (2010), és necessari percebre l'esclavitud que la vinculació a l'ofensa introdueix a la situació entre els seus protagonistes establint un lligam que encadena junts l'ofensor i l'ofès a una espiral negativa de la qual ambdós en són víctimes.

El dinamisme que caracteritza el procés de perdó pot aplicar-se també als vincles. Els vincles tenen també una història al llarg de la qual evolucionen: es creen, es fan forts, es debiliten, poden trencar-se, o crear-se'n de nous diferents dels que hi havia abans de l'ofensa. A aquests darrers sembla referir-se Griswold (2007) quan contempla la relació resultant entre el perdó i la reconciliació de les parts des de una perspectiva que qualifica com d'acceptació mútua, com de mínim supòsit de no interferència entre ells en contraposició a una situació en la qual el perdó restauraria o renovaria els mateixos lligams

que abans unien les persones, i que en moltes ocasions no és el que les parts desitgen o el que resulta més convenient.

Aquesta aproximació sembla portar implícita l'assumpció de que el perdó no s'aconsegueix en un dia i de que el procés de perdó es perllonga al llarg de la història dels seus protagonistes. Els esdeveniments al voltant de l'ofensa no poden canviar-se, però, en canvi, el perdó sí que pot afectar el futur i atenuar les emocions i els judicis negatius (Kalayjian y Paloutzian, 2009).

Aquesta concepció dinàmica del procés de perdó i dels vincles associats a l'ofensa, poden servir també per aproximar-se a la comunitat com una cosa viva que es defineix especialment pels membres que la constitueixen i pel tipus de relacions que es donen entre ells. Des d'aquesta òptica, la cultura del perdó juga un paper clau a la comunitat, ja que els canvis en les relacions entre els seus membres, o, en el cas més extrem, la exclusió del grup d'algun d'ells pot afectar d'alguna forma a la identitat comunitària. I viceversa, la pertinença a la comunitat és també una part important de la identitat de les persones. Una comunitat en la qual es viu aquesta cultura en què el perdó és acollit, transmet als seus membres el missatge que el sentiment de pertinença no es qüestiona malgrat els conflictes, i pot actuar com un potent cohesionador entre ells.

La investigació sobre el perdó necessita tenir en compte la cultura de la població a l'hora de conceptualitzar-lo, ja que la literatura mostra sobre això similituds i diferències entre diferents cultures (Worthington *et al.*, 2015). Des d'aquesta perspectiva, podria afirmar-se que el perdó és assimilat des de diferents significats i això el situa com un concepte que depèn del context. Aquesta asseveració és un punt de partida important per la definició de perdó ja que ubica qualsevol intent de definició del fenomen en una situació contextual en la qual no és possible formular explicacions generalitzables (Garrido-Rodríguez, 2008).

2.2 Elements del procés de perdó

2.2.1 L'ofensa

2.2.1.1 Què es considera ofensa

La paraula *ofensa* ve del llatí i significa acció d'agredir. Els seus components lèxics són el prefix *ob-*, que significa contra, i *-fensa*, que significa copejat, agredit. Fins l'era moderna es va mantenir l'accepció de la paraula *ofensa* no necessàriament com un greuge abstracte o moral, sinó com una agressió física. Al propi llatí es pot trobar també *deffendere* (amb el prefix *de-*), que significa apartar l'altre d'una agressió o fer-la minvar. I també *infensus*, que significa hostil, de tal manera que paraules actuals com defensar o indefens tenen la mateixa arrel.

El llenguatge ha analitzat amb precisió el recorregut emocional de l'ofensa. L'ofensa produeix un desequilibri injust que és viscut amb indignació per part del qui la rep. Però rebre una ofensa i sentir-se ofès són dues coses diferents. D'acord amb Serrano i Cázares (2019), per entendre el que les persones consideren ofensa és necessari tenir en compte el tipus de relació que existeix entre elles i entendre què es ofensiu per a ells i en quina mesura dependrà del tipus de relació que existia abans.

2.2.1.2 L' objectivitat de l'ofensa

Pel que fa referència al procés de perdó, ofensor i ofès han d'estar d'acord com a mínim en l'objectivitat de l'ofensa, és a dir, en la consideració per ambdues parts de que el que ha passat constitueix una ofensa. Sembla evident que, si l'ofensor no considera que el que fa és ofensiu o perjudicial pel ofès, no veurà la necessitat de demanar perdó. De la mateixa manera, l'ofès no entendrà que l'altre li demani disculpes per una acció que en cap moment ha sentit com ofensiva.

La part subjectiva de l'ofensa, la que fa referència a la responsabilitat i la percepció de gravetat percebuda pels protagonistes, ofensor i ofès, es veurà condicionada per diferents factors que estan relacionats amb la relació prèvia, les expectatives, etc. (Serrano i Cázares, 2019).

2.2.1.3 Els danys associats a l'ofensa

Els danys associats a l'ofensa, especialment quan són greus o irreparables tenen un pes rellevant en les reaccions posteriors dels protagonistes. Les variables de totes aquestes circumstàncies són factors que poden predisposar als protagonistes a iniciar o rebutjar un procés de perdó.

Tot i que l'interès de la investigació no posa atenció directa a la magnitud de l'ofensa o a les seves conseqüències, sembla necessari distingir aquells casos en què els danys ocasionats són irreversibles davant d'aquells en els quals el mal causat es pot reparar, entenent que, als primers, la vinculació amb les conseqüències de l'ofensa mereix especial atenció per la dificultat que porta aparellada la continua presència de les conseqüències al futur dels protagonistes. En aquests casos, el recordatori constant en forma de presència evident i permanent, pot suposar un problema per la relació de l'ofensor amb els altres membres de la comunitat o grup, així com també pel perdó a un mateix.

També sembla necessari fer referència a la dificultat per avaluar els danys quan es tracta de danys immaterials, com els sentiments, o estats emocionals de por, inseguretat o angoixa, que acompanyen als danys físics infringits a les persones. O els danys materials infringits a propietats dels altres que tenen un valor sentimental o que són insubstituïbles. Moltes vegades els danys que no són visibles són molt més greus que els altres i s'arrosseguen al llarg del temps, de vegades tota la vida.

Quan els danys són irreparables significa que, malgrat les accions encaminades a la reparació, ja no es pot tornar enrere. És com un passat que mai passa (Lillo, 2018).

2.2.1.4 Les emocions associades a l'ofensa

La mirada fenomenològica d'aquest projecte d'investigació fa que les emocions associades a cada moment de la història d'ofensa i perdó acaparin una part molt important de l'atenció i ocupin un lloc prominent d'interès al marc teòric i conceptual. Les emocions tenen un paper rellevant en el que experimenten els

protagonistes en el context de l'ofensa i en la manera d'afrontar la situació, fent en algunes ocasions impossible un marc de coexistència en el qual relacionar-se després de l'ofensa. Quan no s'aconsegueix regular-les, pot arribar a impossibilitar la continuïtat de la vida en societat com a comunitat.

La literatura sobre aquesta matèria atorga a la memòria un rol essencial en el procés de perdó. La mirada que es fa des del perdó, no fa referència a una amnèsia forçada, sinó que implica processos que confronten obertament el passat (Garrido-Rodríguez, 2008). El perdó té com a pressupost la intervenció de la voluntat, però, pel que fa referència a la memòria, aquesta no depèn tant de la voluntat com de la intel·ligència. El record pertany al camp de la intel·ligència i poden donar-se circumstàncies que portin a la memòria un record.

El rancor és un altre de les emocions que dificulten el perdó. És especialment perjudicial per a la persona que el pateix. El diàlegs interns poden convertir-se en part de la persona i poden fer inclús més mal que les injustícies originals. Worthington (2009) dibuixa el ressentiment com una pedra pesada i incandescent que la persona ofesa carrega amb la intenció de llançar-la a l'ofensor quan es pressenti l'ocasió. Normalment el que passa és que la pedra crema a qui l'arrossega i el seu pes el deixa esgotat. L'odi, per la seva pròpia estructura interna, roman de la mateixa forma que ho fa l'amor, únicament desapareix si fem alguna cosa per mitigar-lo o deixem d'alimentar-lo (Navarro, 2013).

L'orgull pot ser un obstacle per l'ofensor per decidir-se a expressar la petició de perdó i de vegades pot ser també un obstacle i interposar-se al moment d'acceptar-lo l'ofès.

Quan es tracta de conflictes interpersonals és habitual que la ira, la impulsivitat i l'orgull estiguin presents al moment del conflicte i que aquestes emocions no deixin espai pel pensament reflexiu. El pas del temps pot ajudar a l'ofensor a mirar el conflicte des de la distància i que des de la calma i la reflexivitat, prengui consciència del que ha fet. Això pot portar a que, en aquest altre moment temporal, apareguin emocions diferents més relacionades amb la

culpa o la vergonya. Per part de l'ofès, amb el pas del temps, poden aparèixer emocions relacionades amb la por, la ira o el rancor, entre d'altres.

El procés de perdó es presenta com una forma adaptativa d'afrontament de totes aquestes emocions de forma que permeti a tots dos, ofensor i ofès, continuar endavant amb la seva vida malgrat les conseqüències negatives del conflicte.

2.2.2 La figura de l'ofensor

Etimològicament la paraula ofensor ve també del llatí *offensor* i està formada pel verb transitiu *offendere* i el sufix *-or*, que als adjectius i substantius verbals indica agència: el que fa l'acció.

Pel que fa referència al procés de perdó, quan l'ofensor decideix iniciar-lo, es converteix en l'agent a qui correspon l'acció de demanar disculpes a l'ofès després de l'ofensa i requereix per part de l'ofensor el reconeixement del dany realitzat (Echeburúa, 2013) donantmostres de no referendar el seu comportament. No només és important aquest canvi d'actitud davant el greuge, sinó que aquesta actitud també posa demanifest el que es pot esperar d'ell al futur (Serrano i Cázares, 2019).

És necessari que l'ofensor assigni un significat negatiu a l'ofensa i que reconegui les conseqüències que va tenir per l'ofès. L'empatia és l'inhibidor més potent contra la violència i la crueltat i, després d'haver comès una ofensa, pot servir per reconèixer el patiment de la persona ofesa. Aquest reconeixement porta a un procés d'humanització de l'altre i de si mateix. L'ofensor també ha estat deshumanitzat per part de l'ofès i dels membres de la comunitat que han conegut de la seva acció. Ell mateix es veu amb la necessitat de reconèixer la seva humanitat i assimilar que necessita de l'empatia dels altres per poder portar a terme la reinserció a la comunitat (Garrido-Rodríguez, 2008).

La culpa té un pes molt rellevant a la vida futura de l'ofensor, principalment perquè la culpa no és mai una abstracció, sinó que és una experiència personal

que afecta molt de prop; sempre es tracta de la *meva* culpa, d'una culpa que *em pertany* (Malo, 2012).

2.2.3 La figura de l'ofès

Etimològicament la paraula ofès deriva també del verb llatí *offendere*. L'ofès, en aquest cas, és el subjecte passiu de l'acció i el protagonista del conflicte al qual se li atribueix el perdó, aquest *do excessiu* que ofereix l'ofensor (Garrido-Rodríguez, 2008).

L'ofès també estableix de vegades una vinculació amb l'ofensa difícil de trencar i que el col·loca a una postura de victimització que pot portar-li a referenciar amb l'ofensa tot el que li passa. La víctima es veu obligada a afrontar dos problemes: per una banda, la necessitat de continuar amb la seva vida, i per altra, la de trobar la manera de, en nombroses ocasions, conviure d'alguna forma amb l'ofensor.

L'experiència de cada persona és la suma de les seves vivències biogràfiques, algunes positives i d'altres que no ho són no tant. Tot i això, si l'ofès no és capaç de distanciar-se de la seva condició de víctima i integrar l'ofensa en el conjunt de les altres vivències, les conseqüències negatives de la situació de conflicte poden cronificar-se (Echeburúa, 2013). El record sense ira no obre sinó que tanca les ferides (Echeburúa, 2013). El procés de perdó suposaria per l'ofès sortir de la seva condició de víctima i passar a la de supervivent com un pas més del procés de desvinculació del que ha esdevingut amb l'ofensa. La Dra. Edith Eger, coneguda com "l'Anna Frank que va sobreviure", a una entrevista titulada *Finding hope in hopelessness and meaning in suffering* (Sokol, Feldshuh i Eger, 2021), afirma: "*soc un ésser humà que ha passat per una experiència. No és el que soc; és el que m'han fet. Mai oblidaré Auschwitz. No el supero. No m'agrada. No el supero. He arribat a acceptar-lo. No visc a Auschwitz. Ho anomeno la meua ferida més preuada. Una part de mi es va quedar a Auschwitz. Però no l'altra part. Quan la gent em presenta com una supervivent d'Auschwitz, aquesta no és la meua identitat. Soc un ésser humà que ha passat per una experiència. No és el que soc. És el que m'han fet.*"

2.2.4 La petició de perdó

D'acord amb Worthington (2007) el perdó es pot demanar de moltes maneres, però com més discret, més autèntic és. La forma en què es realitza la petició de perdó pot ser explícita o expressar-se de manera més subtil. Les qüestions que sorgeixen sobre aquest punt giren al voltant de si resulta necessari que l'ofès percebi de forma expressa la intenció de l'ofensor de demanar perdó, en quina mida ha de ser manifestada externament.

L'ofès presenta una millor disposició al perdó quan percep que l'ofensor demana perdó amb sinceritat. Les accions envers al perdó estimulen emocions de simpatia, compassió, recolzament, etc., que són dissonants amb les emocions associades a l'ofensa, com la rancúnia o l'odi.

Hi ha conflictes en els quals l'ofensor no coneix personalment a l'ofès com a la majoria dels casos de les ofenses que constitueixen un delictes de robatori per exemple, o d'altres situacions en les quals l'ofensor no pot accedir a l'ofès per demanar-li perdó. En aquests casos no es pot donar la petició de perdó pròpiament dita, però l'ofensor sempre pot d'alguna forma mostrar el seu penediment amb la seva actitud reparadora i de desig de canvi. En aquestes circumstàncies es fa més necessari que mai que l'ofensor trobi alguna manera de perdonar-se a un mateix per no arrossegar els sentiments de culpa o de vergonya.

2.2.5 La comunitat o grup

2.2.5.1 L'escenari de l'ofensa

Per plantejar un procés de perdó es fa necessari una relació interpersonal i que hi hagi una ofensa, i tot això no té lloc al buit. Aquesta situació té lloc dins un context (Guzmán, 2010). Atendre en profunditat la comunitat, i escoltar la seva vivència sembla especialment rellevant si s'entén com comunitat qualsevol grup important per la identitat de les persones: la seva família, el seu grup d'amics, la seva escola, el seu entorn laboral, el poble on viu, etc.

Les reaccions emocionals o comportamentals que experimenten els protagonistes, i els sentiments que els acompanyen, són significatius precisament perquè l'escenari de l'ofensa té lloc al marc de relacions que són molt importants per ells, de vincles que donen un significat profund a les seves vides dins la comunitat (Demir *et al.*, 2018). Resulta imprescindible donar atenció a l'impacte que el procés de perdó i la transformació dels vincles que afavoreix tenen per la comunitat de què formen part.

2.2.5.2 La naturalesa social de la persona

La naturalesa social de l'home i les dificultats que sorgeixen a las relacions interpersonals que estableix amb els seus iguals, plantegen la importància del perdó com un element clau de cohesió social que preserva la continuïtat de la comunitat sense perdre o excloure membres pel camí. Com éssers socials, les persones no s'entenen a si mateixes aïllades dels altres. Viure en societat suposa formar part d'una comunitat, d'una xarxa d'iguals amb la qual compartir un espai on relacionar-se i satisfer les necessitats personals bàsiques: materials, emocionals, espirituals. etc. La convivència dins aquest espai comú porta aparellada una sèrie de beneficis, però també arrossega uns costos que les relacions interpersonals posen de manifest. Les persones, a través de la seva relació amb els altres, poden tant enriquir-se com fer-se dany mútuament (Szablowinski, 2010). Un mèrit que sol atribuir-se al perdó és el reconeixement de la vulnerabilitat humana (Nussbaum, 2018).

A nivell filogenètic, la tendència de la persona a perdonar és una qualitat genètica afavorida per la força evolutiva de la selecció natural que permet fer les paus amb el que va passar ahir, refer-se i perpetuar-se (Enright i Fitzgibbons, 2000). Especialment a les cultures occidentals, el perdó és un element immanent a les societats humanes (Garrido-Rodríguez, 2008).

La cultura del perdó predisposa les persones que viuen en comunitat a assumir els costos inevitables de la convivència. El perdó, en aquest sentit, suposa el rebuig d'una postura individualista que perjudica el sentiment de pertinença prioritzant els beneficis personals davant el manteniment dels vincles.

Tot i que l'aproximació es centra en la figura de l'ofensor, en el rerefons es troba la necessitat d'evidenciar el paper que juga la cultura del perdó en les relacions que es donen a la comunitat o grup. Inclús d'instrumentalitzar els elements que formen part de la cultura del perdó i proposar eines que facilitin la seva vivència a la comunitat per fer possible la continuïtat de les relacions entre els seus membres. Aquesta aproximació porta a la consideració del perdó com un valor social.

2.2.5.3 La cultura del perdó a la comunitat

Una de les primeres dificultats amb la que pot trobar-se la cultura del perdó és el mateix concepte de perdó. Moltes vegades els membres de la comunitat no comparteixen el significat que li donen al concepte. Les diferències conceptuals dins de la cultura col·lectiva, que unes vegades associa el perdó amb l'àmbit moral o religiós, altres el lliga a l'oblit o a la reconciliació, o inclús altres en les que es veu com una forma de justificació del mal fet, fa molt difícil que es faci present a las relacions dins de la comunitat de forma que s'entenguin uns als altres.

D'altra banda, quan es parla de la cultura del perdó, es fa necessari esborrar la imatge del perdó ideal, perfecte i total. Aquesta imatge del perdó, pròpia d'històries fictícies, lligada a un sol acte generós de la voluntat després del que es deixa de sentir rancor, s'oblida el que ha passat i es continua amb la relació com si res no hagués passat, fa que el procés de perdó es presenti com una cosa inabastable.

Altra dificultat amb què es troba el perdó és la de conviure amb la cultura del relativisme. Va ser Aristòtil, fa 2000 anys, qui va donar una de les definicions més elegants i senzilles del que és la veritat: "*dir del que és que és i dir de lo que no és que no és*". La cultura del relativisme en la qual cadascú té la seva veritat, i totes són igual de vàlides, fa molt difícil la seva convivència amb la cultura del perdó, llevat els casos en els quals hi ha consens social, com és el cas de l'ordenament jurídic i dels delictes.

La victimització és també una dificultat amb la que es troba la cultura del perdó. Les empremtes de l'ofensa poden trigar molt a desaparèixer, però sense sortir de la posició de víctima, el procés de perdó no pot començar.

La consideració de superioritat d'uns membres envers els altres és altra dificultat important a l'hora de viure i transmetre la cultura del perdó. El perdó suposa no sentir-se superior als altres i troba el seu sentit en la pertinença a la comunitat. La consideració de superioritat no admet el fet que la convivència situa a les persones de forma alterna als dos costats de l'ofensa. Unes vegades al de la figura d'ofensor i d'altres al de l'ofès.

Quan les persones perdonen, s'adonen que també necessiten ser perdonades i això permet contemplar a la resta de persones com a ofensors i víctimes a l'hora. El perdó és com una carretera de doble sentit; quan una persona perdona a algú, està alhora perdonant-se a un mateix (Echeburúa, 2013). La cultura del perdó suposa prendre consciència de les ferides dels altres i de que totes les persones comparteixen aquestes dues experiències: han patit injustícies i han sigut injustos amb els altres. Veure les ferides del passat de la persona que ha inferit el mal, no suposa excusar la seva conducta actual, sinó veure'l de forma diferent. El procés de perdó demana centrar-se a la vegada en la misericòrdia i la justícia.

2.3 Perdó i vincles de l'ofensor

2.3.1 Identitat

Al binomi perdó/vincle, la vinculació de l'ofensor amb la seva ofensa actualitza constantment una cosa que està al passat i no li permet arribar a separar-se dels seus actes que, d'alguna manera, passen a formar part de la seva identitat. Les etiquetes poden ser una forma visible del vincle, i actuar com un estigma que afavoreixi prejudicis sobre l'ofensor i que afecti a la seva motivació pel canvi present i futur.

D'altra banda, la fusió del que s'ha fet amb la pròpia identitat pot influir negativament en el autoconcepte de l'ofensor i fer que no sigui capaç de considerar el seu valor intrínsec com a persona (Enright, 2017).

2.3.2 Motivació pel canvi, futur i sentiment d'esperança

2.3.2.1 Possibilitat de canvi i distància del mal fet

El perdó revela qui és la persona. És un "acte de fe" en la persona que posa de relleu que la persona és molt més que el que es manifesta a les seves accions i possibilita que pugui canviar. No és un càlcul de probabilitats. És un acte de fe en que qualsevol persona pot canviar. El perdó permet tornar a ser, tornar a l'essència i no viure en la imatge del que s'ha fet permanentment

L'oferiment sincer d'una disculpa porta en sí mateix un missatge de l'ofensor a l'ofès sobre el futur que permet a aquest últim deixar de veure a l'ofensor com una amenaça activa al present (Hieronymi, 2001).

Quan l'ofensor es responsabilitza de les seves accions pot caure a l'altre extrem com a conseqüència de la presa de consciència clara del que ha fet. En aquests casos pot caure fàcilment en sentiments d'autoculpabilització excessiva o d'autocondemna. La culpa i la vergonya juguen un paper diferent. Es podria dir que el perdó es nodreix de l'expressió de la culpa mitjançant la petició de disculpes, seria una forma de treure cap a l'exterior el sentiment de culpa. La vergonya en canvi suposaria la internalització de la culpa. La introjecció de la culpa és la que pot obrir la porta a la vergonya i a l'autocondemna (Echegoyen i Prieto-Ursúa, 2015). Vitz i Meade (2011) defineixen la vergonya com un sentiment de ser indigne o dolent. El perdó allibera de la culpa i posa el pes en la responsabilitat vinculada a la reparació (Echeburúa, 2013).

2.3.2.2 Possibilitat de canvi i indefensió apresada

Tayfur (2012) explica la indefensió apresada com l'estat passiu o apàtic de les persones que pensen o senten que no poden fer res davant situacions adverses o no desitjades.

La indefensió apresada es relaciona amb la perspectiva temporal i es manifesta també com una incapacitat de la persona que la pateix per visualitzar-se a llarg termini, per fer plans de futur. En alguns casos, s'afegeix la percepció de l'ofensor de que se li nega la possibilitat de canviar la seva forma de vida (Galindo i Ardila, 2012).

El concepte d'autoeficàcia per regular les pròpies emocions negatives també es veu afectat quan la persona assumeix que no pot fer res per afrontar la vida diària davant els ambients externs. La manca d'autoeficàcia per regular les emocions té un impacte molt important en l'afrontament de situacions de exclusió social, real o percebuda (Guerrero, 2015). La exclusió social és la causa principal d'angoixa emocional o d'absència d'emocions en general (DeWall *et al.*, 2011).

L'ofensor es troba a una situació d'indefensió apresada quan es fusiona amb la seva ofensa i la sent part de la seva identitat, o quan el seu entorn el deixa atrapat dins d'una etiqueta que el vincula irremediablement al mal fet.

2.3.3 Sentiment de pertinença a la comunitat o grup

Molt relacionat amb els sentiments mencionats a l'anterior apartat es troba el binomi perdó/vincle i les seves manifestacions a la comunitat, que es nodreix de les relacions dels seus membres. La forma en què es mantenen els vincles que lliguen a les persones a les ofenses afecta la comunitat en el seu conjunt i pot manifestar-se de moltes formes: exclusió, polarització, divisió, etc.

Les preguntes d'investigació en aquest cas tenen com objectiu conèixer com pot afectar un procés de perdó, o la seva absència al vincle de l'ofensor amb la seva comunitat, al seu sentiment de pertinença; a la seva relació amb altres membres, a les seves expectatives de futur dins de la comunitat, o inclús si el trencament o la debilitació d'aquest vincle, pot arribar a excloure'l de forma encoberta. Observar les possibilitats de transformació que un procés de perdó pot obrir per reparar la vinculació de l'ofensor amb la comunitat a la que pertany.

2.3.4 L'exclusió de la comunitat: conseqüències per la persona i per la comunitat

Històricament la inclusió en grups ha estat la forma de supervivència pels animals socials des del començament de la humanitat. D'acord amb això té lògica pensar que l'amenaça als vincles socials sigui processada per la persona que la pateix com una amenaça a la pròpia seguretat.

Quan la persona és exclosa, o se sent amenaçada amb l'exclusió, es queda sense motivació per actuar de forma pro-social. La motivació per a la realització d'actes de naturalesa pro-social, com ajudar-se mútuament, depèn de la creença de que es forma part de la comunitat. Quan les persones se senten excloses es redueix o s'elimina del tot la seva natural inclinació per actuar amb aquest tipus de comportaments (MacDonald, Geoff and Leary, 2005). Quan les persones perceben rebutjades o excloses tenen una visió hostil del món i tendeixen a respondre de la mateixa manera (Twenge *et al.*, 2007).

El dolor físic i el dolor social comparteixen els mateixos mecanismes cerebrals. Tots dos són necessaris per la supervivència i tenen la funció de allunyar els individus de les amenaces i d'ajudar els altres. Tots dos activen comportaments ràpids i defensius i són emocionalment aversius. En altres moments de la història estar separat del grup suposava un desafiament per la supervivència dels nostres ancestres, i per aquest motiu necessitaven mecanismes que els permetessin reconèixer i reaccionar a les amenaces d'exclusió. La teoria social del dolor serveix per ressaltar el rol vital que juga la connexió amb els altres en el comportament humà. Les persones són tan vitalment importants pels altres, que les necessitats socials es troben arrelades a la mateixa biologia humana i això explicaria que el dolor físic i el dolor social estiguin integrats als mateixos mecanismes del cervell. El dolor social és el gran exemple de la profunda necessitat física d'uns pels altres (MacDonald, Geoff and Leary, 2005).

2.3.5 El perdó a un mateix

Estrictament parlant no és possible perdonar-se a un mateix perquè el perdó requereix de dues persones, però, perdonar-se a un mateix, seria com una

forma de dir: jo no soc el que he fet. És l'apertura d'un espai d'esperança que s'obre al perdó de l'altre.

El perdó a un mateix obre la porta a una segona oportunitat dins d'aquelles situacions interpersonals en les quals no hi ha possibilitat de petició de perdó. En aquests casos, el perdó a un mateix juga un paper molt important perquè pot restaurar la capacitat de la persona que ha ofès de continuar endavant amb la seva vida després del mal comès o del dany infringit als altres. Es podria dir que el perdó a un mateix és el procés que permet a la persona fer les paus amb si mateixa després dels seus errors, especialment quan no existeix la possibilitat de rebre el perdó de l'altre.

Des del punt de vista psicològic, la resposta adaptativa de la persona, quan no hi ha possibilitat de demanar perdó o quan el perdó no és acceptat, és perdonar-se a un mateix. Esgotades totes les possibilitats de demanar perdó, els sentiments de culpabilitat no compleixen ja cap funció per la persona i no li permeten avançar (Fisher i Exline, 2010).

Perdonar-se a un mateix implica no excusar-se pel mal comès ni racionalitzar els motius, i acceptar amb sinceritat el que ha passat a la vegada que s'obre l'espai necessari d'optimisme sobre la possibilitat de millora d'un mateix (Snow, 1993). Causar un dany significatiu a un altre pot arrossegar una tristesa profunda, sentiments d'autoculpabilització i vergonya (Cornish *et al.*, 2015).

2.4 Perdó i reinserció social dels joves infractors

La Llei Orgànica 5/2000, de 12 de gener, que s'ocupa de la responsabilitat penal del menor, recull tots els aspectes substantius, processals i d'execució en matèria de justícia penal juvenil. També estableix alternatives al llarg de diferents moments del procediment per a què el menor infractor i la víctima puguin participar de manera extrajudicial per trobar una solució al conflicte que s'ajusti millor a les seves necessitats. La mediació, com a forma de conciliació i reparació, iniciativa en la qual Catalunya és pionera, n'és un clar exemple. L'article 19.2 recull la definició del que es considera conciliació i reparació:

- "S'entendrà produïda la conciliació quan el menor reconegui el dany produït i es disculpi davant la víctima, i aquesta accepti les seves disculpes".
- "S'entendrà per reparació, el compromís assumit pel menor amb la víctima o perjudicat de realitzar determinades accions en benefici d'aquells o de la comunitat, seguit de la seva realització efectiva".

A Catalunya, en l'àmbit de la jurisdicció penal ordinària, la definició donada a la mediació que recull el Llibre Blanc de la Mediació (Casanovas, 2011) diu:

"Des del nostre servei, considerem que la mediació penal consisteix en la participació voluntària del denunciat o imputat per un delicte o falta i de la víctima o persona perjudicada, en un procés de diàleg i comunicació conduït per un mediador imparcial, amb l'objectiu fonamental d'aconseguir la reparació adequada del dany ocasionat i la solució del conflicte des d'una perspectiva justa i equilibrada als interessos de les parts" (*Programa Marc de Mediació i Reparació Penal, 2006*).

La mediació, com a forma de conciliació i reparació, suposa una alternativa al sistema judicial, encara que sempre sota l'empar d'aquest, per solucionar el conflicte de forma consensuada entre els seus protagonistes. Les accions realitzades pels seus protagonistes durant el procés de mediació se circumscriuen, per dir-ho d'alguna manera, al procés d'arribar a acords per la solució del conflicte i de reparar els danys ocasionats de forma total o parcial.

Per altra banda, segons Trull i Soler (2019) la Llei 27/2001 de 31 de desembre, de justícia juvenil, en el títol III, seguint les Regles de les Nacions Unides per a la protecció dels menors privats de llibertat, del 14 de desembre de 1990, l'acció educativa en l'àmbit de la justícia procura ajudar el menor a sentir-se responsable dels seus actes i a comprendre l'efecte que aquests tenen sobre els altres, com a estímul d'un procés de canvi de conducta. En aquest sentit, la investigació proposada dins d'aquest projecte es troba molt en sintonia amb les línies estratègiques del Departament de Justícia i amb els principis rectoris de l'activitat dels centres establerts, amb caràcter general, en l'article 4 de la Llei

27/2001, de 31 de desembre, de justícia juvenil. Incloure el procés de perdó al grup de mesures previstes per ajudar els joves a reprendre la seva vida a la comunitat, pot contribuir al fet que les administracions públiques compleixin amb un dels principis que inspiren la seva actuació educativa amb els joves, procurant que els seus programes siguin fonamentalment educatius, promotors i no repressius, i que fomentin el sentit de la responsabilitat, el respecte als drets i a la llibertat dels altres i una actitud constructiva envers la societat. L'aportació del procés de perdó al conjunt d'eines que proporcionen els programes que promouen les administracions públiques és molt congruent amb els objectius que persegueixen. El perdó com a eina pot ajudar els joves a fer una reflexió profunda al voltant de la seva responsabilitat i de les conseqüències que els seus actes tenen envers la convivència i la seva integració a la comunitat i afavorir i multiplicar l'efecte educatiu de la resta d'eines.

Per altra banda, a Catalunya, la Llei 27/2002 de 31 de desembre del Parlament de Catalunya, regula al seu àmbit territorial les competències que té atribuïdes en matèria de justícia juvenil. Al seu article 61, recull les actuacions de recolzament previstes per afavorir els processos individuals de reinserció del joves després del compliment de la pena. Al punt 2 del article diu que, amb la finalitat de facilitar la integració social dels joves, els professionals corresponents han de dur a terme, abans de la finalització de les mesures, una sèrie d'actuacions de recolzament. Entre aquestes mesures es troben les referents a educació, allotjament, documentació, situacions de risc, etc. I al final deixa oberta la llista afegint qualsevol altra actuació que afavoreixi la integració social dels joves. La proposta innovadora d'aquest projecte és incloure el procés de perdó dins del conjunt d'eines que poden afavorir la integració del menor dins la seva comunitat i prevenir la reincidència.

L'esperit d'aquest conjunt de lleis esmentades, reflecteix un interès a acompanyar els protagonistes de les històries en les quals s'emmarca el delictes. Aquest acompanyament es concreta en la preocupació per oferir-los, per un costat, la mediació com una forma alternativa de solució del conflicte d'acord amb els seus interessos i necessitats i, per l'altre, en una sèrie

d'actuacions dirigides a aconseguir que els joves puguin continuar amb la seva vida dins de la seva comunitat de la millor manera possible després del compliment de la pena. Respecte a la petició de disculpes com a forma de conciliació, pot resultar interessant reflexionar sobre la possibilitat que, si es circumscriu tan sols al marc d'actuacions dirigides a assolir els acords, que no és poca cosa, els seus beneficis es poden veure limitats. Reduir-la a aquell moment concret pot portar a "desaprofitar" altres beneficis molt importants pel menor i la comunitat. Els possibles beneficis d'un procés de perdó al voltant dels quals es pretén investigar al llarg d'aquest projecte abastarien tant a aquells joves que hagin gaudit de l'oportunitat de participar a un procés de mediació com els que no. Incloure'l dins de les actuacions de suport que la Llei 27/2002 proposa realitzar abans de la finalització de les mesures, propiciaria que els seus beneficis assolissin etapes tan importants com la tornada del menor a la seva comunitat, arrelant i impregnant aquelles altres mesures que es vegi oportú implementar a cada cas, per què puguin ser realment efectives i tinguin un efecte durador.

Posar la mirada en l'aspecte relacional del perdó que engloba al menor, la seva actuació passada, el moment present de compliment de mesures, la víctima o víctimes i la comunitat en la qual tot passa, fa que la mateixa imatge de la relació dibuixi unes fletxes que uneixen tots aquests elements. Aquestes fletxes representen d'alguna manera els vincles que la situació crea entre ells. Al marc del procés de reinserció del menor, el qual té com a objectiu que aquest trobi de nou el seu lloc a la comunitat i que es donin circumstàncies favorables per evitar la seva reincidència, hi ha aquests dos vincles amb una rellevància especial: el vincle que el lliga a la seva acció passada i el vincle que el lliga a la seva comunitat. Es podria dir que per tal que la reinserció del menor sigui exitosa, caldria diluir al màxim la vinculació del menor amb la seva acció delictiva i reforçar al màxim la seva vinculació amb la comunitat. Dit d'altra manera, ajudar-lo a deixar enrere les conseqüències negatives de la seva actuació i reforçar el seu sentiment de pertinença a la comunitat. El que es pregunta aquesta investigació és com podria contribuir un procés de perdó, mitjançant la seva influència sobre aquests dos vincles, a afavorir la continuïtat

del menor a la seva comunitat: escola, família, grup d'amics, barri... Més enllà de la culpabilització del menor, pròpia o aliena, i de la victimització de la persona o persones, o de la comunitat afectada, la intenció de la investigació és posar el focus a les relacions: del menor amb sí mateix en relació a la seva acció, del menor amb la comunitat o grup de referència en què s'ha produït la situació, del menor amb la seva família, etc. Quedar-se en mesures instrumentals que proporcionen eines personals al menor, tot i ser imprescindibles per tal que el menor pugui desenvolupar-se en l'àmbit familiar, social, laboral o comunitari, podria suposar un embenat sense sanar la relació i construir una estabilitat molt fràgil del menor dins el grup en que s'està reinserint.

3. Hipòtesis

Es tracta d'un tipus d'investigació qualitativa des del microanàlisi (Stake, 2010) amb un abordatge idiogràfic sense partir necessàriament d'una hipòtesi, ni de generalitzar observacions.

La majoria d'experts en investigació qualitativa coincideixen en que aquest tipus d'investigació no hauria de partir de cap hipòtesi o pretendre demostrar teories existents (Erazo, 2011). La investigació qualitativa es planteja com un camí que abasta diferents fases, però que no conté un principi i un fi clarament definit, ja que les seves fases es van barrejant constantment al llarg de la recerca (Hernández, 2014).

4. Metodologia

4.1 Disseny de la recerca

4.1.1 Enfocament qualitatiu

La idea d'aproximar-se a l'objecte des d'una mirada personal i experiencial fa que l'enfocament qualitatiu sigui el que a priori sembla més adequat, ja que permet aproximar-se al context natural en què es donen els fenòmens.

Aquest tipus d'investigació intenta extreure el sentit o el significat que el fenomen té per a les persones implicades, i ho té en compte per a la transformació de pràctiques i la presa de decisions (Sandín, 2003). Permet veure l'escenari des d'una perspectiva holística i atendre a com afecta el que té lloc a cadascuna de les persones que formen part de la situació. El fet de ser un tema respecte el qual la majoria de persones tenen experiència, integrar les seves pròpies concepcions pot enriquir l'àrea de coneixement.

En lloc de reduir els efectes a variables, permet contextualitzar-los en el marc de les relacions entre els seus protagonistes i obtenir la informació des de la comprensió del com, el què o el perquè en lloc d'intentar recollir dades per demostrar certa hipòtesi manipulant les variables relacionades amb el fenomen d'estudi.

4.1.2 Tècniques de recollida d'informació i qüestions que orienten l'investigació

El que es qüestiona a través del problema és el valor social de cohesió que pot oferir a la comunitat un procés de perdó quan aquest aconsegueix modificar els vincles de l'ofensor amb l'ofensa mateixa i amb la comunitat de la qual forma part: trencant o debilitant la vinculació amb l'ofensa, i afavorint el manteniment de la vinculació al grup. En conseqüència, les preguntes de la investigació giren al voltant de qüestions relacionades amb les condicions en les quals es crea el vincle i aquelles en què el procés de perdó pot modificar-lo. Sobre el concepte de perdó i tipus de perdó, les característiques de l'ofensa i els requisits de la petició de perdó. Sobre com són les relacions entre els

protagonistes del conflicte abans i després, i com viu el conflicte la resta dels membres de la comunitat, tot i que no estiguin directament implicats. També sobre les emocions que tenen lloc en aquest tipus de situacions, sobre com es viu el sentiment de pertinença al grup quan hi ha un conflicte entre els seus membres. Finalment, en relació amb la idea de la cultura del perdó com valor social de cohesió, sembla necessari qüestionar-se sobre quins beneficis pot aportar a la continuïtat de la comunitat, quines són les condicions que afavoreixen la seva implantació i quines són les que la dificulten.

Aquest disseny qualitatiu permet escoltar les aportacions dels participants, amb tota la seva riquesa i obtenir resposta a preguntes com les següents: què és el perdó per cadascú d'ells?, quines són les característiques que defineixen un procés de perdó?, quina és la seva experiència de vida en relació amb el perdó?, han demanat perdó alguna vegada?, els han demanat perdó alguna vegada?, quin paper juga el perdó en la relació amb les persones amb qui han tingut un conflicte?, quin paper juga el temps a la seva percepció del que succeeix en relació amb les seves emocions o sentiments?, i a les emocions o pensaments del seu entorn?, com afecta al seu futur el pes de les accions realitzades?, què aporta un procés de perdó a la seva mirada al futur o a la relació des del moment present?

Les qüestions que orienten la investigació en relació amb objectius i les tècniques emprades per la recollida d'informació al llarg de les diferents fases del projecte es poden veure de forma resumida a la següent taula:

Taula 1. Qüestions que orienten la investigació amb relació als objectius i les tècniques emprades

Fase	Objectius	Qüestions clau	Tècnica
FASE 1	<p>Conèixer què entenen per perdó els protagonistes. Conèixer els pensaments, emocions associades i expectatives de futur del menor i de les persones afectades relacionats amb la vinculació amb el fet delictiu i la comunitat.</p> <p>Identificar els elements principals del procés de perdó i els possibles beneficis sobre els dos vincles.</p>	<p>Què és el perdó per a cadascú dels participants?, quines són les paraules o característiques que el defineixen?, quina és la seva experiència amb relació al perdó?, quin paper juga el perdó a la relació amb les persones amb les quals han tingut un conflicte?, quin paper juga el temps a la seva percepció del conflicte en relació amb les emocions i pensaments?, i a la de les persones de l'entorn?, com afecta al seu futur el pes de les accions realitzades?</p>	Photovoice
FASE 2	<p>Conèixer la vivència experiencial dels protagonistes i la seva percepció dels canvis que experimenta el vincle del menor amb l'ofensa i amb la comunitat en diferents escenaris.</p> <p>Identificar les necessitats dels protagonistes per poder deixar enrere les conseqüències negatives de la situació.</p>	<p>Com recorden la seva història abans del conflicte?, com eren les relacions amb el seu entorn a aquella època?, què va canviar? com van viure el conflicte el protagonista i el seu entorn?, com van canviar les relacions?, què ha canviat el pas del temps?, han tingut l'oportunitat d'iniciar un procés de perdó?, quina és la percepció de futur després del temps i, si s'ha donat, després de la petició de perdó?, com és ara la seva relació amb l'entorn?</p>	Entrevistes en profunditat
FASE 3	<p>Proposar mesures que puguin afavorir que els joves puguin restaurar la relació amb si mateixos, amb la víctima o víctimes i amb el grup de referència.</p>	<p>Com valoren els educadors l'experiència dels tallers de Photovoice amb els joves?, com valoren l'experiència dels participants dels estudis de casos?</p>	Reunions amb l'equip tècnic

4.2 Selecció de la unitat d'anàlisi

La unitat d'anàlisi es selecciona dins del col·lectiu de joves que es troben complint mesures de justícia juvenil per poder garantir dos requisits que semblen importants per la investigació.

El primer requisit fa referència a l'objectivitat de l'ofensa.

Perquè pugui iniciar-se un procés de perdó, l'acte considerat com ofensa ha de ser reconegut com a tal almenys per part de l'ofensor i de l'ofès. Es necessita un consens en l'objectivitat de l'ofensa. Un dels supòsits en el qual hi ha consens sobre l'objectivitat de l'ofensa és aquell en què l'objectivitat està emparada pel marc legal que la defineix com a delicte de forma explícita i pública. El fet que estigui definida com a delicte l'objectiva com una cosa que és socialment coneguda així tant per l'ofensor com per l'ofès. Per això, per

garantir el consens en l'objectivitat de l'ofensa, la selecció dels casos té com requisit que l'ofensa estigui tipificada així a l'ordenament jurídic.

El segon requisit és la perspectiva de futur.

Aquest segon requisit compleix amb el propòsit de disposar d'una mostra amb la màxima perspectiva de futur possible.

El perdó com valor social es proposa com la porta que obre la possibilitat a la continuïtat de l'ofensor com a part de la comunitat al futur. Lògicament, l'impacte que les conseqüències de l'ofensa tenen a la perspectiva de futur de l'ofensor és més gran com més gran és l'esperança de vida dels protagonistes. Si l'ofensor és una persona gran tindrà menys impacte que si es tracta d'una persona jove amb tot el futur al davant.

Per tot això, la mostra escollida per la investigació forma part del col·lectiu de joves complint mesures de justícia juvenil i del de les persones afectades per la situació delictiva, família o persones properes als protagonistes. Aquesta mostra garanteix els dos requisits: l'ofensa queda objectivada per la seva condició de delicte. I l'edat dels protagonistes fa que previsiblement els quedin molts anys per viure i, per tant, la percepció de futur es vegi en gran mesura impactada per la vinculació amb la seva ofensa i tingui un impacte que es perllongui al llarg de més temps.

La selecció de la mostra s'ha fet des de la modalitat del mostreig teòric, que no es basa en els criteris del mostreig estadístic. Segons aquesta modalitat de mostreig, la mostra no s'adquireix mitjançant el mostreig aleatori ni l'estratificat, sinó que els participants són seleccionats en funció de les expectatives que generen les seves aportacions en relació amb la teoria que s'està desenvolupant (Flick, 2012). Vallés (2009) recull una sèrie de criteris pràctics en forma de preguntes per que l'investigador es faci a l'hora de seleccionar la seva mostra:

- Quines persones tenen informació més rellevant?

- Quines són més accessibles física i socialment? (dins els que tenen informació rellevant).
- Quines estan més disposades a informar? (dins els que tenen informació rellevant i són accessibles).
- Quins són els més capaços de comunicar la informació amb precisió? (dins els que tenen informació rellevant, són accessibles i estan disposats).

La resposta a les preguntes d'aquest guió en relació amb la mostra per aquesta investigació, fa pensar que el grup de joves infractors i les seves famílies és la mostra més adient per la recerca. Tenen informació rellevant i experiencial del que gira al voltant d'una ofensa, en aquest cas objectivada per la seva condició de delictes. Física i socialment són accessibles per trobar-se complint mesures de justícia juvenil i tenen tot el futur al davant. Els centres han estat escollits per una qüestió de proximitat i per la condició de treballador del Fernando Seminario, que formava part de l'equip d'investigació fins al seu traspàs. Els participants formen part del grup de joves que els tècnics dels centres van considerar que tenien més condicions per poder participar al projecte, fonamentalment per temes com l'idioma i el temps que portaven al centre. Una vegada seleccionat el grup, tot seguint els criteris de les educadores, se'ls hi va proposar participar al projecte i la mostra es va constituir amb els que es van apuntar voluntàriament.

Les consideracions ètiques requereixen que cadascuna de les persones que participen en la investigació, o el seu representant legal en cas dels menors, signi una carta de consentiment de tot el procés, en la qual es plantegi la possibilitat que es puguin donar situacions imprevisibles. En aquest sentit, la carta ha de deixar clar que, ja que no sempre és possible preveure tot el que l'estudi abasta, els participants poden escollir retirar-se del procés en qualsevol moment. Això és especialment important per evitar que la persona senti que està proporcionant informació que no contemplava en el moment de donar el seu consentiment. Finalment, un altre aspecte amb implicacions ètiques importants és el de la confidencialitat. És necessari garantir la protecció de la identitat de les persones participants, no només amb el canvi de nom, sinó

també amb aquelles dades que puguin permetre altres membres del grup descobrir de qui es tracta (Muñiz, 2010). Com s'ha dit anteriorment, per dur a terme tot el procés d'investigació se seguirà el Codi de Bones Pràctiques de la Universitat de Barcelona com a guia que permeti garantir i complir els requisits ètics que ajuden a mantenir una bona praxis en la labor investigadora (Bilbeny, 2019). I, per tal de garantir aquest compliment, aquest projecte d'investigació se supeditarà a la Comissió de Bioètica de la Universitat de Barcelona (CBUB).

A la següent taula es presenta una breu síntesi de la mostra seleccionada en funció dels objectius:

Taula 2. Detall de la mostra en relació amb els objectius

A qui / mostra	Per a què	Temes
Joves interns en un Centre Educatiu de Justícia Juvenil (L'Alzina) i joves complint mesures a un centre de Medi Obert (Sabadell). Mostra: Grup d'entre 10 i 15 joves.	Recollir dades per assolir els objectius proposats en els punts a.1, a.2, a.4, a.5.	Pensaments, emocions i expectatives sobre: concepte de perdó, vinculació a l'acció, vinculació a la comunitat, beneficis del procés de perdó.
Persones afectades per la situació delictiva del menor o amb coneixement de la situació. Mostra: Familiars, educadors, grups de pares.	Recollir dades per obtenir els objectius proposats en els punts a.3, a.4, a.5.	Pensaments, emocions i expectatives sobre: concepte de perdó, vinculació a l'acció, vinculació a la comunitat, beneficis del procés de perdó.
Protagonistes dels casos seleccionats per a l'estudi de cas: menor, persones afectades per la situació delictiva o amb coneixement de la situació. Mostra: Per a cada un dels casos: el menor infractor, almenys 1 membre de la seva família o persones amb coneixement de la situació.	Conèixer la vivència experiencial dels protagonistes i observar la transformació dels vincles de l'ofensor amb l'ofensa i amb la comunitat tal com es recull en els punts b.1 i b.2.	Vivència experiencial de la història abans i després de l'ofensa, i abans i després del perdó, si s'ha iniciat un procés de perdó.

4.3 Límits territorials i temporals

La recerca s'ha fet al Centre Educatiu L'Alzina i al Centre de Medi Obert de Sabadell i ha comptat amb la participació d'un grup de joves complint mesures de justícia juvenil i d'alguns membres de la seva família i del seu entorn. Han participat també les educadores de cada centre així com un grup de pares i mares amb joves a la mateixa situació que els protagonistes que formaven part del programa Límits que s'imparteix als Jutjats de Terrassa. Es va començar el gener del 2022 i es va finalitzar al novembre del mateix any.

4.4 Metodologia emprada

4.4.1 Fase exploratòria

4.4.1.1 Tècnica *Photovoice*

Per a la recollida de dades de la investigació es preveuen dues tècniques diferents en funció dels objectius. Per una banda, per la fase exploratòria, la investigació es planteja dur a terme tallers seguint la tècnica *Photovoice* amb un grup seleccionat a l'atzar entre el col·lectiu de joves que es troben complint mesures a un centre educatiu (en aquest cas L'Alzina i el Centre de Medi Obert de Sabadell). L'objectiu és recollir els pensaments, emocions i perspectives en relació amb els temes proposats. La tècnica *Photovoice* aporta una manera diferent de posar en comú narratives personals sobre temes d'interès utilitzant la imatge d'una fotografia (Wang i Burris, 1997). Cada participant enriqueix el diàleg mitjançant una fotografia que fa ell mateix i de la qual n'extreu la seva narrativa personal per sumar a la de la resta de participants (Mukumbang i van Wyk, 2020). En aquest cas, els joves interns al centre educatiu no tenen la possibilitat de realitzar ells mateixos les fotografies per no disposar de càmera ni de telèfon mòbil. Per sortir del pas d'aquesta dificultat, l'alternativa plantejada ha estat posar a la seva disposició una selecció de més de tres-centes fotos variades i escollides aleatòriament d'un banc de fotos d'autor de lliure descàrrega perquè escullin les que els ajuden a explicar cada narrativa. Es pot veure la mostra de les fotos a l'Annex 2.

Per a què les condicions siguin les mateixes, les joves del Centre de Medi Obert també realitzen l'activitat amb la mateixa selecció de fotografies. La posada en comú de les narratives permet descobrir a partir de tots els relats, matisos i perspectives que es complementen de forma sorprenent i aconseguen una visió oberta i àmplia dels temes proposats. El tipus d'investigació qualitativa que desenvolupa *Photovoice* ajuda a crear ponts entre punts de vista diferents promovent el compromís i l'enriquiment cultural de la comunitat (Witkowski *et al.*, 2021).

4.4.1.2 Planificació, temporalització i elements d'anàlisi dels tallers de Photovoice

En el marc de la recerca, aquesta estratègia de recollida d'informació té la finalitat d'escoltar la veu dels joves sobre el que pensen que és el perdó i també apropar-se a la seva experiència en tres moments de la seva història: el moment en què va passar el conflicte, un temps després ja des de la reflexió i la seva visió del seu futur. Interessa recollir els seus pensaments i emocions i la seva percepció del que van sentir i pensar les persones del seu entorn. Tota aquesta informació és la que ens permetrà acostar-nos amb major coneixement als estudis de cas.

A la següent taula es presenta una síntesi dels objectius dels tallers, les fonts d'informació i les fases d'aplicació:

Taula 3. Objectius, fonts d'informació i fase d'aplicació dels tallers de Photovoice

Objectius	Fonts d'informació	Fase d'aplicació
Recollir els pensaments, emocions i perspectives en relació amb els temes proposats: Concepte de perdó, pensaments i emocions associades a l'acció i a la comunitat de l'ofensor i del seu entorn proper.	Grups de joves del Centre Educatiu L'Alzina i del Centre de Medi Obert de Sabadell i grup de pares i mares.	Fase exploratòria

S'han realitzat un total de tres grups pels tallers. Un primer grup amb els joves del Centre Educatiu L'Alzina, un segon grup amb els joves del Centre de Medi Obert de Sabadell, i un darrer grup amb pares i mares de joves que estan en situació de compliment de mesures de justícia juvenil i que formen part del programa Límits que s'imparteix als Jutjats de Terrassa. La seva totalitat queden registrades en la taula 4 on es pot visualitzar la temporalització (veure l'Annex 4).

Les aportacions que els participants han fet als tallers de *Photovoice* s'han gravat amb una gravadora de veu, s'han transcrit literalment fent servir el processador de textos Word i s'han analitzat utilitzant el programa Nvivo per a l'anàlisi de la informació que es presenta en l'apartat de resultats.

4.4.1.3 Reunions amb els equips tècnics

Abans de començar amb la recollida d'informació dels tallers, tant al Centre Educatiu L'Alzina com al de Medi Obert de Sabadell, s'han fet reunions amb els equips tècnics que coordinen els grups de joves. Després de la recollida d'informació, el procés s'ha tancat amb altra reunió amb les mateixes educadores que han acompanyat els joves al llarg dels tallers. L'objectiu d'aquestes reunions ha estat informar a les educadores de les accions previstes per la recollida d'informació i, en acabar, escoltar la seva opinió de com han viscut els joves les dinàmiques dels tallers i recollir les seves impressions i suggeriments.

En la següent taula es presenta una breu síntesi dels objectius que persegueixen les reunions amb les fonts d'informació i la fase d'aplicació:

Taula 5. Objectius, fonts d'informació i fase d'aplicació de les reunions amb els equips tècnics

Objectius	Fonts d'informació	Fase d'aplicació
Posar en coneixement de l'equip tècnic de les accions que es faran amb els joves. En acabar la recollida d'informació, escoltar les seves impressions i suggeriments.	Educadores de l'equip tècnic del Centre Educatiu L'Alzina i del Centre de Medi Obert de Sabadell.	Abans i després de la fase exploratòria.

El registre i temporalització de les reunions es recull a la Taula 6 (veure l'Annex 4).

Totes les reunions s'han gravat amb una gravadora de veu, s'han transcrit literalment fent servir el processador de textos Word i s'han analitzat utilitzant el programa Nvivo per a l'anàlisi de la informació que es presenta en l'apartat de resultats.

4.4.2 Segona fase

4.4.2.1 Estudis de cas

La recollida de dades que fa referència a la Fase 2, s'aborda des de l'estudi de casos, que resulta especialment útil per obtenir una mirada profunda i endinsar-

se en el context natural del fenomen des de la mirada dels protagonistes (Aberdeen, 2013). La recollida de dades es planteja a través de mètodes qualitius com l'entrevista. En aquest cas sembla més adient que les entrevistes no tinguin una estructura prèvia, encara que es pugui començar per preguntes obertes preparades prèviament per dirigir la narrativa cap als temes que marquen els objectius de la investigació. Però més enllà d'aquestes preguntes, l'aproximació fenomenològica requereix una obertura total a la direcció que marqui la perspectiva personal dels protagonistes. Per tal de preparar les preguntes que orientin les entrevistes es tindrà en compte tota la informació recollida a la fase inicial exploratòria amb els tallers de Photovoice. Part de l'objectiu d'aquests tallers és recollir emocions i perspectives que assenyalin els punts en els quals interessa aprofundir a les entrevistes.

La investigació de casos s'interessa per les especificitats, les narracions, les situacions i aquells esdeveniments o episodis que revelen la forma particular de funcionar les coses. Es tracta d'un tipus d'investigació qualitativa des del microanàlisi (Stake, 2010). En aquest tipus d'investigació s'estudien les unitats de forma intensiva utilitzant un abordatge idiogràfic que pot vincular-se amb la teoria, però que no té el propòsit de partir necessàriament d'una hipòtesi o teoria, ni de generalitzar observacions. Pel que fa als casos, d'acord amb Rodríguez *et al.*, (1996), totes les perspectives són vàlides i tots els escenaris són dignes d'estudi.

El treball de Stake (2010) ha estat especialment important per definir l'estudi de casos dins la investigació científica. Distingeix tres tipus d'estudi de cas: l'intrínsec, que es centra en la singularitat del fenomen que el fa diferent; el cas instrumental, que fa servir un cas particular per obtenir una apreciació més profunda del tema o del fenomen; i el cas col·lectiu, que suposa estudiar múltiples casos de manera simultània de forma que es pugui aconseguir una apreciació encara més àmplia d'un tema concret (Crowe *et al.*, 2011). Aquest darrer tipus, el **col·lectiu**, és l'escollit per la investigació tot seguint les fases que es detallen a continuació: definició i selecció dels casos, recol·lecció i anàlisi de les dades, interpretació d'aquestes i informe dels resultats (Stake, 2010).

Els escenaris que recullen els casos poden servir com una fotografia de la qual extraure els relats de les situacions que interessin a la investigació. Poden servir per conèixer l'experiència dels protagonistes en relació amb els vincles associats a l'ofensa i, des d'aquest punt, aprofundir en el paper del perdó com valor social de cohesió dins de la comunitat en la qual hi viuen.

Per tal de garantir el consens en l'objectivitat de l'ofensa, com s'ha esmentat amb anterioritat, la selecció dels casos té com a requisit que l'ofensa estigui tipificada com a tal a l'ordenament jurídic.

L'estudi dels casos se centra en el període de la història que s'inicia després de l'ofensa, però també es té en compte el període anterior. Les circumstàncies prèvies poden ajudar a la comprensió del tema d'estudi, com per exemple, les relacions dels protagonistes amb les persones del seu entorn, la seva situació laboral o econòmica, etc.

L'enfocament des del qual s'aborda aquesta investigació és l'enfocament fenomenològic. Carman (1996), parlant sobre el fenomen, assenyala que aquest requereix algú davant qui aparèixer; afirma que la consciència existeix en la mesura en què és consciència d'alguna cosa. Ni el fenomen ni la consciència tenen existència en si mateixos si no és al marc d'una relació de doble via. A l'estudi de cas, la consciència és la de cada persona protagonista de la situació, que té una estructura mental, una història personal i social, un estil d'afrontament, etc. Tot aquest bagatge fa que interpreti el que esdevé d'una determinada forma, que tingui determinats sentiments, que actuï de determinada manera i que, amb tot això, construeixi un camp fenomenològic.

La part estructurada de la investigació ve definida únicament per les preguntes per delimitar la recerca, però, més enllà d'aquestes preguntes, l'aproximació fenomenològica requereix d'una obertura total a la direcció que vagi marcant la perspectiva personal dels protagonistes.

4.4.2.2 Planificació, temporalització i elements d'anàlisi de les entrevistes dels estudis de cas

A la següent taula es presenta una breu síntesi dels objectius que es persegueixen amb els estudis de cas, les fonts d'informació i la fase d'aplicació:

Taula 7. Objectius, fonts d'informació i fase d'aplicació dels estudis de cas

Objectius	Fonts d'informació	Fase d'aplicació
Apropar-se a la història personal dels protagonistes dels casos per conèixer la seva vivència del conflicte i del perdó. Escoltar la veu del protagonista i de persones que també es van veure afectades per la situació.	Els tres joves protagonistes de la història i persones afectades per la situació.	Segona Fase

S'han realitzat un total de tres estudis de cas en els quals s'han fet entrevistes amb profunditat als protagonistes i en dos casos a alguns familiars i persones properes que han acceptat participar. El protagonista del cas en el qual no ha estat possible parlar amb persones del seu entorn és un noi que va arribar des d'altre continent i que no té xarxa familiar o de suport al seu voltant. La totalitat de les entrevistes queden enregistrades a la següent taula on es pot visualitzar la temporalització. En els casos en què no s'especifica el lloc, fent constar només la ciutat, és perquè l'entrevista va tenir lloc a un domicili particular o a una cafeteria, i no es fa constar per protegir la identitat dels participants.

Les entrevistes s'han gravat amb una gravadora de veu, s'han transcrit literalment fent servir el processador de textos Word i s'han analitzat utilitzant el programa Nvivo per a l'anàlisi de la informació que es presenta en l'apartat de resultats.

4.4.2.3 Disseny de les entrevistes

Les converses són una forma antiga d'obtenir coneixement sistemàtic. Una entrevista és literalment una *visió-entre*. Un intercanvi de punts de vista entre dues persones que estan conversant sobre un tema que interessa a totes dues. L'entrevista a la investigació qualitativa és un lloc on es construeix coneixement (Kvale, 2012).

L'entrevista en profunditat és també denominada entrevista oberta. Aquest tipus d'entrevista normalment cobreix un o dos temes amb més profunditat.

Però la resta de les preguntes van emergint de les respostes i es centren en aclarir els detalls amb la finalitat d'aprofundir al tema d'interès (Blasco i Otero, 2008).

Les entrevistes en profunditat dels estudis de cas no tenen una estructura prèvia. El fil conductor és la vivència dels seus protagonistes en torn el conflicte i, si es dona el cas, el procés de perdó. Qualsevol cosa interessa: pensaments, emocions o experiències pròpies o del seu entorn. D'acord amb Kvale (2012) les entrevistes ens permeten apropar-nos al món "de fora" fugint d'entorns d'investigació especialitzada com els laboratoris per entendre, descriure i explicar des de l'interior.

4.4.3 Última fase: Proposta educativa

Amb tota la informació recollida, l'última part del projecte es planteja obrir perspectives per treballar una proposta d'intervenció orientada a incloure entre les mesures previstes actualment la possibilitat d'iniciar un procés de perdó per facilitar la reinserció dels joves. Aquesta possibilitat d'acollir-se a un procés encaminat a fer les paus amb el que ha passat i a establir les bases relacionals dels protagonistes, es concreta mitjançant dues vies d'intervenció. Una part psicoeducativa més teòrica sobre el que és el perdó i el que no. I altra part, més pràctica o experiencial, d'acompanyament als joves, i a les seves famílies, desitgin iniciar un procés de perdó en paral·lel al de reinserció.

La proposta educativa estaria encaminada a afavorir que el menor, després del compliment de les mesures, pugui reprendre la seva vida a un espai diferent del que tenia quan va cometre els actes delictius. El denominador comú de la majoria dels protagonistes de les històries que han participat en les dinàmiques, és una situació d'abandonament o de desconexió emocional amb les figures de referència, especialment de la família, però també de la comunitat: mestres, educadors, amics, etc. La manca de vincle amb aquestes figures, és la que moltes vegades els porta a vincular-se amb altres figures o grups amb els quals s'identifica i amb els que porta a terme les accions delictives. Sense aconseguir restaurar el vincle amb la família i les figures de referència que els proporcionen un entorn de seguretat, al moment de la

reinserció, es troben immersos de nou a la situació d'origen, que va ser la que va afavorir el conflicte. La proposta per proporcionar al menor aquest canvi d'escenari no es pot fer sense incloure la família, que és el marc des del qual es vincula amb la comunitat, i sense treballar la reflexió conjunta del que va passar tenint en compte el paper de cadascú. Aquesta reflexió conjunta es planteja des de la perspectiva de la causalitat circular de les relacions per entendre el que va fer possible que esdevingués el fet conflictiu. La causalitat circular és la forma d'entendre la confluència d'actuacions, de patrons de resposta o de dinàmiques relacionals que propicien la situació sense pretendre assenyalar culpables. L'objectiu és simplement entendre què és necessari canviar perquè els fets conflictius no es reiniciïn.

Aquesta reflexió passa per una primera fase de reflexió pròpiament dita i una segona fase més d'acció orientada a futur. La primera fase serveix per prendre consciència sobre el paper i responsabilitat personal de cadascú a la co-creació de l'escenari al qual es trobaven tots quan va esdevenir el conflicte. La segona fase ja implica iniciar un procés de perdó mutu i concretar els canvis que cadascú necessita per continuar el camí des d'aquest nou escenari.

4.4.4 Programa Nvivo

Per l'anàlisi de les dades de les quals obtenir els resultats i redactar les conclusions, es combina la utilització del programa Nvivo amb mètodes tradicionals d'anàlisi qualitatiu (Maher *et al.*, 2018).

El programa Nvivo constitueix una eina molt valuosa per l'anàlisi de la informació recollida tant als grups dels tallers de Photovoice com a la de les entrevistes dels estudis de cas. Però el programa no pot fer l'anàlisi sense la complementarietat de les aportacions de la persona investigadora (Sabariego, 2018). En el cas de l'anàlisi de la informació d'aquest projecte d'investigació, i enllaçant amb la idea de l'aproximació fenomenològica, encara que les preguntes d'investigació siguin presents tant al llarg de la recollida d'informació com de la seva anàlisi, sembla especialment adient utilitzar la codificació en viu. Aquesta modalitat de codificació que el programa Nvivo contempla, permet a l'investigador romandre el més a prop possible de les mateixes paraules dels

participants i anar creant les categories a mesura que van emergent des del moment que s'inicia l'anàlisi de la informació (Sabariego, 2018).

D'altra banda, a la investigació qualitativa, l'investigador el que busca són dades amb sentit. Aquestes dades solen ser subjectives i no tenen possibilitat alguna de quantificació o mesura. Les categories són descriptives d'actituds, motivacions, valors, etc. (Erazo, 2011).

Per l'anàlisi qualitativa amb aquesta modalitat de categorització emergent, s'han analitzat amb el programa Nvivo totes les transcripcions dels tallers de Photovoice, tant els que s'han fet amb els joves com els que s'han realitzat amb les famílies, les entrevistes dels estudis de cas i les entrevistes a les educadores que han acompanyat als participants.

Les taules amb les llistes de les categories emprades es troben a l'annex 4.

4.4.5 Planificació i recursos

4.4.5.1 Cronograma

PLA DE TREBALL TEMPORALITZAT (entre l'1 de gener i el 30 de novembre de 2022)

FASE 1. EXPLORACIÓ INICIAL I TALLERS DE PHOTOVOICE

Gener-febrer 2022

Primeres accions per establir contacte amb la persona responsable del centre amb l'objectiu de programar una sèrie de trobades per donar a conèixer el projecte a l'equip professional que està a càrrec dels joves, i demanar la seva col·laboració en tasques de selecció de la mostra i organització logística de les sessions amb els voluntaris que s'ofereixin per participar als tallers. Aquestes sessions comencen amb una sessió informativa amb el grup que formarà la mostra per explicar el funcionament de la tècnica de Photovoice i signar els documents del compromís informat. Febrer-març 2022. Sessions Photovoice

Les accions previstes a continuació d'aquestes primeres accions introductòries:

- L'elaboració dels continguts dels tallers Photovoice i concreció del calendari de sessions.
- Desenvolupament de les sessions dels tallers per la recollida de les dades amb l'exposició per part dels participants de les foto-narratives.

FASE 2. ESTUDIS DE CAS

Març-abril 2022. Selecció dels casos i primer contacte amb els participants

- Selecció dels tres casos instrumentals que serviran per a l'estudi amb profunditat de la història dels seus protagonistes al voltant de la seva situació de perdó.
- Contacte amb les persones per informar de la forma en què es durà a terme l'estudi del cas i signatura del consentiment informat.

Abril-juny 2022. Preparació i realització de les entrevistes dels dos primers estudis de cas

- Programació del calendari de trobades amb els participants dels casos.
- Realització de les entrevistes i de la seva transcripció per poder extreure les dades.

Juliol-setembre. Selecció del tercer cas instrumental

- Repetició dels tallers de Photovoice a un grup de voluntàries del Centre de Medi Obert de Sabadell per tal de trobar el tercer cas instrumental.
- Selecció de l'últim estudi de cas d'entre les participants dels tallers i programació i transcripció de les entrevistes.
- Proposta i sessió amb un grup de pares de joves en situació de compliment de mesures a Justícia Juvenil per explicar-los el treball realitzat amb els joves i recollir les

seves impressions i la seva perspectiva. Transcripció del contingut de la sessió.

FASE 3. FASE FINAL I DE PROPOSTES EDUCATIVES

- Anàlisi de les dades
- Elaboració de la memòria final
- Elaboració de la proposta d'intervenció

4.4.5.2 Equip de recerca

Aquest projecte està emmarcat en la investigació de la tesi doctoral que està realitzant la Maria Asunción Agustina dins el programa Educació i Societat de la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona. El Programa Educació i Societat respon al conjunt de necessitats socials i de requeriments acadèmics relacionats amb propòsits de qualitat, innovació i millora dels sistemes educatius i escolars, però també de les intervencions i accions socioeducatives que es plantegen en una societat globalitzada i del coneixement. La intenció inicial era completar l'aportació acadèmica de la part investigadora que suposa la condició de doctoranda de la Maria Asunción Agustina amb l'experiència professional d'altre membre de l'equip de treball, el Fernando Seminario, treballador de l'Alzina amb ampla experiència tant pel que fa al tracte amb els joves com al funcionament d'un centre educatiu. Un equip interdisciplinari garanteix una recerca real, aplicada i viable en el context. Malauradament el Fernando Seminario va morir sobtadament quan just anaven a començar les sessions de Photovoice, motiu pel qual la Maria Asunción Agustina va quedar com a investigadora única. En aquestes circumstàncies, a més del suport de les directores de tesi, la Dra. Esther Lluna i la Dra. Marta Sabariego pel que fa a la part acadèmica i d'investigació, aquest projecte ha comptat amb el suport del director del Centre Educatiu L'Alzina, Enrique de Caso i del director de l'Equip d'Execució de Mesures de Medi Obert de Barcelona 3, Miquel Àngel Tàpies Jaén i amb la col·laboració de l'equip educatiu a càrrec dels participants de tots dos centres: Maria Pilar Villanueva Murcia i Raquel Rodríguez Silva per part del Centre Educatiu L'Alzina, i Gemma Gea Rodrigo, Maite Damas Conill i Antonio Cano Martín per part del l'Equip d'Execució de Mesures de Medi Obert de Barcelona 3.

4.5 Rigor científic de la investigació

Els criteris habituals per avaluar la qualitat científica d'un estudi qualitatiu són la credibilitat, la confirmabilitat i la transferibilitat (Castillo i Vázquez, 2003)

La credibilitat s'aconsegueix quan l'investigador recollia informació que és reconeguda pels participants com una veritable aproximació al que ells pensen i senten. Això ho fa al llarg de les observacions i conversacions prolongades amb els participants. La credibilitat es refereix al fet que els resultats de la investigació s'ajusten a la veritat i són reconeguts així per les persones que participen en l'estudi, i per altres persones que han estat en contacte amb el fenomen estudiat. Per garantir aquest criteri, els investigadors, per confirmar el que van trobant, i poder revisar algunes dades en particular, el que fan es tornar als participants al llarg de la recollida de la informació. En aquest cas, tant als tallers de Photovoice com a les entrevistes dels estudis de cas, els participants han estat constantment qüestionats sobre el sentit de què estaven explicant per tenir l'oportunitat d'ampliar o matisar les seves aportacions. Per altra banda, a totes les sessions dels tallers han estat membres de l'equip tècnic del centre en què es feia. Totes elles són persones d'ampla experiència amb el tracte amb els joves i les seves famílies i coneixedores de les circumstàncies objecte d'estudi. Això ha fet possible la triangulació per determinar la congruència dels resultats.

Per garantir la fidelitat al que expressaven els participants, tant les sessions de Photovoice com les entrevistes dels estudis de casos, així com les reunions amb l'equip tècnic, han estat gravades i s'han utilitzat les transcripcions textuais per donar suport a la interpretació i als significats presentats als resultats.

El segon criteri, la confirmabilitat, es refereix a l'habilitat d'altre investigador de seguir la pista o la ruta del que s'ha fet (Guba i Lincoln, 1981). En el cas d'aquesta investigació, aquest segon criteri queda garantit per la gravació de totes les aportacions i la seva posterior transcripció textual, la descripció detallada de les característiques dels participants i dels criteris de selecció, així com dels contextos físics, interpersonals i socials.

El tercer criteri és la transferibilitat o aplicabilitat i es refereix a la possibilitat d'estendre els resultats a altres poblacions. Es tracta d'examinar en quina mesura s'ajusten els resultats a un altre context (Guba i Lincoln, 1981). Per fer possible el compliment d'aquest criteri, s'han descrit densament el lloc i les característiques de les persones que han participat en l'estudi.

Per altra banda, d'acord amb Morse *et al.* (2002) les estratègies de verificació han d'estar presents al llarg de tota la investigació qualitativa.

4.6 Consideracions ètiques

En atenció amb els objectius establerts al Codi ètic d'integritat i bones pràctiques en recerca de la Universitat de Barcelona (en endavant, CEIBPUB) (2019) i el Codi de Bones Pràctiques en Recerca de la Universitat de Barcelona (en endavant, CBPRUB) (2010), el projecte de recerca persegueix l'objectiu de treballar amb honestedat, responsabilitat i rigor al llarg de tota la recerca.

El disseny del protocol de recerca inclou els antecedents, objectius concrets, la metodologia que s'emprarà i l'equip participant, amb el pertinent pla de treball i el calendari previst per a cadascuna de les fases de la recerca. Els membres de l'equip prenen consciència que els protocols de recerca han de procedir de fonts que permetin assegurar la seva fiabilitat i que han d'estar adequadament referenciats (p. 5 CBPRUB).

Tenint present la recerca concreta a dur a terme es considera que les instal·lacions i equipaments del Centre Educatiu L'Alzina, del Jutjat de Sabadell i del de Terrassa són els adequats, de la mateixa manera que hi ha el compromís d'observar les normes pertinents en matèria de protecció de dades quan a l'obtenció, registre, emmagatzematge, custòdia i conservació dels materials i de les dades obtingudes en el període de 5 anys (p. 8 i 9 CBPRUB).

5. Resultat

En aquest apartat es recull la part pròpiament empírica de la investigació amb la presentació dels resultats obtinguts amb les diferents tècniques de recollida d'informació al llarg de les fases en què es divideix la investigació. Per tal d'organitzar l'exposició, els resultats obtinguts es presenten seguint les qüestions que han guiat la investigació i que es troben recollides a l'apartat 5.1.2 dins de la Taula 1.

Sembla necessari donar espai a tot el que va envoltar els inicis de la investigació com una part important dels resultats: les reunions prèvies amb els directors i amb els equips tècnics dels centres on va tenir lloc la recerca i les primeres impressions per part de l'equip que porta la investigació.

Una investigació com la plantejada en aquest projecte demanda un espai de confiança en el qual els participants puguin sentir-se còmodes. La primera impressió en arribar als centres, tant al Centre Educatiu L'Alzina com al Centre de Medi Obert de Sabadell, va ser molt positiva al trobar una disposició de total obertura per part dels directors dels centres per escoltar la proposta, que van valorar de seguida com una oportunitat per explorar noves formes per ajudar els joves al seu procés de reinserció. La segona trobada va ser amb l'equip tècnic dels centres format per professionals de diferents àmbits, que són els que viuen el dia a dia amb els joves. Aquestes trobades tenien un doble objectiu: explicar el projecte i poder escoltar la seva opinió. Aquest darrer objectiu semblava especialment important a l'hora d'apropar-se als protagonistes. L'opinió de l'equip humà que treballa dia a dia amb els joves és la manera més segura de portar a terme les activitats plantejades, no solament amb garanties d'èxit, sinó, especialment, amb garanties que els participants poguessin sentir-se en tot moment com a part important de la investigació.

Les converses amb els equips tècnics van excedir totes les expectatives tant quant a la seva disposició per col·laborar amb el projecte com a l'ajuda que va suposar per conèixer de prop la situació dels joves abans de començar el

treball amb ells. La seva col·laboració ha resultat molt important especialment en el sentit que aquestes persones eren les que estaven amb els participants al seu dia a dia al llarg dels períodes entre sessions. I que tinguessin coneixement del projecte i del que s'estava treballant ha permès que els participants hagin estat acompanyats a les seves reflexions, no només als espais en què es feien els tallers i les entrevistes, sinó també durant els dies que separaven una sessió d'altra. Això els hi ha permès poder preguntar dubtes en el cas que sorgeixin fora de sessió. Pel que fa a la segona part, la informació que els tècnics han aportat, ha sigut molta i valuosa. Ha sigut molt valuosa en el sentit que ha permès preparar les sessions amb els joves en la forma més adequada a les seves necessitats i amb informació que ha estat de gran ajuda per apropar-se als temes.

Part de l'experiència que cal recollir a aquesta memòria és l'ambient amb què la part investigadora s'ha trobat als centres. Veure de primera mà la realitat d'un centre d'internament i d'altre de medi obert, no és habitual per la població que no està directament relacionada amb els joves o pels treballadors del centre. Es tracta d'un àmbit desconegut per la majoria de les persones. Tenir l'oportunitat de presenciar el treball de qualitat que l'equip d'educadores, i professionals d'altres àmbits, desenvolupa amb els joves ha estat un privilegi. El tracte humà d'aquestes treballadores, el coneixement profund dels joves que acompanyen, l'interès genuí que aquests perceben per part d'elles i la confiança que generen als joves ha estat clau a l'hora que aquests hagin participat amb molt d'interès. Aquesta observació forma part dels resultats obtinguts perquè constitueix l'entorn que la investigació s'ha trobat per poder fer la recerca.

5.1 Resultats obtinguts en relació als objectius de la primera fase

Primera fase (recollida a la Taula 1)

Fase	Objectius	Qüestions clau	Tècnica
FASE 1	<p>Conèixer què entenen per perdó els protagonistes. Conèixer els pensaments, emocions associades i expectatives de futur del menor i de les persones afectades relacionats amb la vinculació amb el fet delictiu i la comunitat.</p> <p>Identificar els elements principals del procés de perdó i els possibles beneficis sobre els dos vincles.</p>	<p>Què és el perdó per a cadascú dels participants?, quines són les paraules o característiques que el defineixen?, quina és la seva experiència en relació al perdó?, quin paper juga el perdó a la relació amb les persones amb les que han tingut un conflicte?, quin paper juga el temps a la seva percepció del conflicte en relació amb les emocions i pensaments?, i a la de les persones de l'entorn?, com afecta al seu futur el pes de les accions realitzades?</p>	Photovoice

D'acord amb la primera part de la Taula 1, es recullen a aquest apartat els resultats obtinguts als tallers de *Photovoice* realitzats amb els joves i amb les famílies.

L'aproximació als temes d'interès dels objectius es concreta amb les qüestions claus per la investigació i la recollida de dades s'estructura en diferents dinàmiques. A cada dinàmica es dona instruccions als participants per escollir diferents fotografies que els serveixin per explicar pensaments i emocions al voltant del temes. Poden escollir entre una i tres fotografies per cada dinàmica. Els tallers s'inicien amb una sessió introductòria per explicar el funcionament de les dinàmiques i resoldre dubtes mitjançant un exercici de prova.

Les instruccions per les dinàmiques es resumeixen a continuació:

- Primera dinàmica: paraules, elements que poden formar part del que pensen que és el perdó.
- Segona dinàmica: pensaments o emocions que van sentir els participants quan van passar els fets i pensaments o emocions que van sentir quan va passar el temps i ho miren amb la distància en relació amb el que va passar i a com es va sentir la víctima.
- Tercera dinàmica: pensaments o emocions que pensen que van sentir les persones properes, família i entorn, al moment que van passar els

fets, i pensaments o emocions que pensen que van sentir aquestes persones ara que ha passat el temps.

- Quarta dinàmica: Pensaments o emocions sobre el futur.

Un exemple de les fotografies escollides pels participants juntament amb la seva narrativa es poden veure a l'apartat dels annexos. Les categories emprades per l'anàlisi de les transcripcions són les categories emergents que han sortit de les narratives dels participants i que es recullen a les taules 9 i 10 (veure l'Annex 4).

5.1.1 Resultats obtinguts dels tallers de Photovoice amb els joves

Els grups de participants estan formats per 12 nois del Centre Educatiu L'Alzina i 6 noies del centre de Medi Obert de Sabadell. Els llocs on es van realitzar les trobades van ser la biblioteca del Centre Educatiu L'Alzina en el cas dels nois i una sala dels Jutjats de Sabadell en el cas de les noies. A les sessions sempre hi va estar present com a mínim una educadora.

La comprensió del funcionament de les dinàmiques amb les fotos i les narratives va ser molt àgil per part de tots els participants, inclús per part d'aquells que tenen més dificultats amb l'idioma per ser d'origen marroquí. Les educadores van manifestar la seva sorpresa per la facilitat que els hi va donar la tècnica de Photovoice per parlar de temes profunds mitjançant l'ús de les fotografies. És com si a través de les imatges haguessin pogut elaborar els seus pensaments amb molta més facilitat.

Els comentaris que es recullen a continuació formen part de les narratives que van sortir al llarg de les dinàmiques. Alguns dels comentaris fan referència a les imatges que els van servir per elaborar la seva explicació. Així com les consignes de les diferents dinàmiques han estat pensades per respondre a les preguntes que guien la investigació, els extractes estan organitzats i agrupats d'acord amb les categories emergents que sorgeixen a mesura que es van analitzant els textos.

En general es podria dir que el concepte de perdó no és una cosa desconeguda per a ells. Els extractes amb les explicacions es recullen amb l'idioma en què van ser dites pels participants per mantenir el més fidelment possible el sentit de la seva narrativa. Als extractes es mantenen inclús els errors gramaticals que han comés els participants que no dominen l'idioma:

"Además, yo creo que el perdón es algo... algo que es de la vida cotidiana, porque cuántas veces tú has hecho algo mal con tu madre y tu madre te lo acaba perdonando sin tú a ella decirle perdón ¿sabes?... sin tú disculparte con ella... porque en verdad muchos niños tienen errores con sus madres y no le piden perdón ¿sabes?, y después al tiempo como que recapacitan, se dan cuenta, y ahí es cuando le piden perdón al cabo de los años".⁷

Aquesta quotidianitat es fa present encara que la petició de perdó no sigui de forma explícita:

"El perdón no siempre tiene que ser verbal. Puede ser también con actos, con acciones".

Malgrat que no expliciten una definició completa del que és per a ells el perdó, forma part del seu vocabulari i ho relacionen amb diferents pensaments, emocions o experiències. Una d'elles fa referència a la **ruptura** que es fa present sovint referent al trencament que suposa l'ofensa. Aquesta ruptura, i la possibilitat de reparació dels béns materials, la lliguen al qüestionament de si el perdó és possible en el cas en què els danys materials siguin irreparables. També parlen de ruptura interior, referint-se a com se senten per dins quan no demanen perdó després d'haver causat un mal amb les seves accions o quan no són capaços de perdonar als altres o a si mateixos. Un altre aspecte que surt als comentaris és la referència a la ruptura, en aquest cas, de les relacions a conseqüència del conflicte i la consideració del perdó com la forma de sanar i reparar el que s'ha trencat amb l'ofensa.

"Bueno, pues yo en esta foto veo como pues hay un oso de peluche que está despeluchado, ¿sabes? Pues veo como ruptura, ¿sabes? como que lo puedes arreglar, puedes coserlo, puedes pedir perdón, puedes

coserlo... a lo mejor no te perdona, pero puedes coserlo, ¿sabes? Puedes arreglarlo y eso".

"Yo tengo aquí un juego de puzle, ¿sabes? Y esta foto parece lo que yo siento por dentro con un puzle roto. Y cuando me voy a perdonar por todo lo malo que he hecho en la vida y voy a juntarlo... las piezas cuando lo junto me puede perdonar también a la gente... y cuando lo junto al final me siento feliz por el puzle hecho, ¿sabes?, que dice también... también ¿sabes?, por cosas que he hecho malas, ¿sabes?, y yo a mí mismo quiero perdonar a mí mismo, ¿sabes? y la gente si le pasa, también puede perdonar a él mismo y a los demás".

"Participant: Este caracol, ¿sabes?, dice que si se rompe la... el caparazón, con el tiempo sale otra, ¿sabes? Para una persona si no perdona a él mismo, a los demás, me parece que están rotos de dentro, ¿sabes? si no perdona a él mismo, no puede vivir, no podría hacer muchas cosas con la gente, ¿sabes?... Este caracol cuando camina deja un rastro. Este rastro puede arreglar otra casa con este rastro ¿sabes?"

"Es un lápiz que está roto y esto es como cuando rompes con alguien y luego pides perdón.

Educadora. ¿Se volvería a unir el lápiz? Participant. Sí. Se vuelve a estar como estaba.

E. Puedes volverlo a utilizar, ¿no? Participant. Sí.

Educadora. ¿Puedes seguir adelante?

Participant. Sí. Es como el lápiz roto, ¿sabes? Puedes arreglar a ti mismo o a los demás".

"Esta es como el piano está roto, ¿sabes? Y él lo está tocando, aunque esté roto. Es como que estás intentando solucionar el problema con esto de los amigos después del conflicto. Y ya como que intentas que se unan, pero ellos no se unen, ¿sabes? Y como que tú lo estás tocando, intentando que se unan".

"A veces, hay cosas que tú en un conflicto, rompes, por ejemplo, y que se pueden arreglar, pero luego hay otras cosas que no se pueden arreglar, que yano tienen como arreglo, ¿no?"

"Hay una persona que ha pasado algo a esa persona como consecuencia de loque le has hecho... hay algo que se le ha roto... Puedes cambiarlo con una con una cosa buena, ¿sabes?"

"Las personas, si no piden perdón y no se piden perdón, no se pueden reconstruir".

"Tengo esta carretera estropeada. Una carretera rota... La carretera sería una herida y la tiritita sería el perdón. El perdón cura. Cuando estás enfadado con una persona te sientes nervioso, no quieres hablar con nadie, no quieres escuchar nadie, quieres estar diciendo esto, con odio, ¿sabes?, estas obsesionado, hablas mal... cuando pides perdón, cura, es verdad, vuelves otra vez..."

"Cuando no pides disculpas de esta persona que has hecho daño, ahí te quedas roto de dentro, ¿sabes?"

"Es un plato roto. Porque esto me recuerda a cuando te arrepientes. Por ejemplo, yo tiro un plato y se rompe. Me arrepiento de haberlo tirado y le pido perdón. Pero a veces ese perdón no sirve porque esa persona sigue dolida por lo que tú le has hecho. Por mucho que tú le pidas perdón el plato no se va a recomponer".

Els següents fragments parlen dels **danys** associats a l'ofensa i la distinció que els participants fan entre els danys que es poden arreglar, els que no i els que no són visibles, i la seva relació amb el perdó. Els comentaris que es recullen a continuació, posen en relleu la necessitat de distingir entre perdó y reparació. El perdó no sempre pot anar de la mà amb la reparació perquè no sempre és possible arreglar el que s'ha trencat. Unes vegades perquè els danys materials són irreparables. I d'altres perquè, encara que la reparació material es doni, consideren que hi ha una sèrie de danys no visibles, com la por permanent, o la tristesa, que l'ofensor no pot fer desaparèixer i que potser acompanyaran a

l'ofès molt de temps. També es qüestionen si pot existir perdó quan la gravetat de l'ofensa és gran.

"No siempre se puede arreglar la verdad... no siempre se puede solucionarse problema. Porque a lo mejor tú has hecho pasar algo a esa persona que esa persona no lo puedo olvidar, que has hecho que se quede traumada. No siempre tiene que ser hacerle un daño físico, puede ser también daño mental... y, no sé, yo creo que no, no todo, el perdón no siempre va a solucionar un problema, ¿sabes?... que a lo mejor a la persona que causado el problema le hace sentirse mejor, pero la otra persona ya se ha quedado dañada, se ha quedado traumatizada. No siempre perdón es... es reparador "

"A veces, hay cosas que tú en un conflicto, rompes, por ejemplo, y que se pueden arreglar, pero luego hay otras cosas que no se pueden arreglar, que yano tienen como arreglo, ¿no?"

"Tú agredes a una persona y, igual a lo mejor te perdona, pero tú no puedes quitarle ya esa sensación de miedo que va a tener toda su vida porque eso ya no lo puedes recuperar, ¿no?"

"Una foto de un árbol que hay una chica que está abrazada al árbol así... Está escondida... Sí, como por ejemplo cuando la gente hago daño robo algo sabes siempre esta persona siempre se siente con el miedo sabes y yo no confía másde la gente ya no ya no cómo va a tratar la gente como antes porque uno en suvida le han robado le han dejado asustado y eso, ¿sabes?, depende como le has robado, como le has hecho daño, ¿sabes?, este esta persona no confía más de la gente... porque uno le hecho daño... por eso no confía de la gente y eso".

"Es un plato roto. Porque esto me recuerda a cuando te arrepientes. Por ejemplo, yo tiro un plato y se rompe. Me arrepiento de haberlo tirado y le pido perdón. Pero a veces ese perdón no sirve porque esa persona sigue dolida por lo que tú le has hecho. Por mucho que tú le pidas perdón el plato no se va a recomponer... por mucho que tú te arrepientas, al arrepentirte pides perdón, pero hay veces que ese perdón

no sirve... Tú no puedes pedir perdón de algo que está roto porque no se va a recomponer por mucho que tú le pidas perdón".

"El perdón vale solo para heridas de cosas pequeñas. Cosas grandes, no vale perdón".

Les **emocions al voltant del conflicte** és el tema principal dels fragments que es recullen a continuació. La impulsivitat és la gran protagonista que apareix sovint de la mà d'emocions com la ira o la ràbia entre altres. L'absència de reflexivitat és l'altra cara de la mateixa moneda i comparteix protagonisme amb la impulsivitat. La frustració per no poder aconseguir el que desitgen és també present a les seves reflexions.

La percepció de la rapidesa amb què passen les coses i amb què ells responen a la situació és un altre dels aspectes que es repeteix al llarg de les narratives. Manifesten sovint la sensació de pèrdua de control i la seva incapacitat per respondre d'una altra manera, juntament amb la frustració per no poder canviar aquesta manera de reaccionar.

El pensament col·lectiu, quan els conflictes envolten grups, o més d'una persona almenys, posa de manifest la sensació de contagi de les emocions que els porten a la violència.

La reflexió amb ells sobre les emocions que envolten el conflicte els permet identificar les circumstàncies personals que els fan més vulnerables al moment del conflicte i que faciliten que es detonin i responguin amb violència. Les reflexions fan referència a emocions que neixen de sentir-se atacats, ells o les seves raons. De sentir-se dèbils, insegurs o petits als ulls de qui tenen al voltant al moment del conflicte, o incús ridiculitzats. També connecten amb emocions que neixen de sentir-se poc estimats o "traïts" per les persones en què han dipositat la seva confiança. En moltes ocasions surt la sensació de no poder veure més enllà d'aquestes emocions, de ceguera cap altra cosa que no sigui donar sortida a aquesta emoció que ho abasta tot.

"Sí que es verdad que con la gente que... que más confianza tengo pues me enfado más porque como es una persona que yo le tengo aprecio..."

que me lo haga una persona que le tengo aprecio pues me afecta más que me lo haga otra persona... Cuando me pasa con alguien que más confío, me pongo loco, como un loco".

"Te sientes atacado y lo que tú quieres hacer es atacar también". "Todos van contra mí... como que no ves nada solo ves lo negro".

"Porque delante de chavales te da una rabia, ¿sabes? no puedes quedas callado, ¿sabes? El otro está riendo, el otro está mirando, ¿sabes? por eso."

"Entrevistadora: *¿Eras dueño de lo que estabas expresando?*

Participante: *No, no, no. Qué va, Qué va. Era otra persona. porque, no sé, en ese momento estaría enfadado por mis cosas o no sé por qué, y que me lo haga pues me ha dado rabia, y ya está."*

"Cuando me enfado con uno, me enfado con todos... Pasa eso, ¿sabes?... un poco controlo poco y acabo mal, ya está".

"Cuando no consigo lo que quiero, pues me enfado. Y eso es una cosa que poco a poco pues la estoy mejorando, pero que me cuesta muchísimo cuando no tengo lo que... lo que yo pienso en mi cabeza, lo que yo que tengo planeado, cuando no.., cuando no lo consigo, pues me enfado mucho".

"Cuando estoy enfadado, no sé qué estoy haciendo". "Que estaba como ciego, ¿sabes?"

"Yo he escogido esta foto, que hay mucha gente, que es como una manada de gente ayudándose a algo. Pero ¿qué sentían en esta foto? Un montón de furia, ira, rabia y eso".

"Yo he cogido unas manos de diferentes colores, que esto es importante en esta situación... Es importante porque en ese momento yo pensaba que íbamos a llegar a las manos. Y, efectivamente, no me equivoqué".

"La mía es un semáforo. Y para mí en verdad significa que cuando estoy enfadado, ¿sabes?, o estoy rayado, por ejemplo, es como el rojo: no me vengas hablar, ¿sabes? Porque la voy a pagar contigo Y por ejemplo el ámbar es, bueno, que ya podemos ir hablando, pero... despacito, despacito, con precaución. Y el verde ya, pues que nos podemos contar las cosas como son. Y si tengo que decir perdón o lo siento o hablar las cosas, pues lo hablamos".

"Sí, cuando estoy ciego en esas cosas, ¿sabes? Que la pago con quien venga, ¿sabes? Porque soy así. Por ejemplo, me enfadado con el XXX, y vienes tú a decirme algo y te digo vete a tomar por culo, por ejemplo. Pues porque soy así, ¿sabes? No puedo controlar esas cosas... Soy impulsivo".

"No pienso, ¿sabes? No me da la cabeza para pensar: voy a hacer esto, voy a hacer lo otro, no".

"A ver, pues he cogido una foto del fuego porque cuando uno ha tenido un conflicto o algo, pues la mayoría de las veces ha pasado en caliente y se han hecho las cosas sin pensar. Y, bueno, pues ha sido muy rápido y, si se hubiera pensado en frío, pues a lo mejor no hubiera sido igual".

"Es una multitud de gente pasando rápido, y dos tigres, uno como que va a atacar al otro, y el otro está ahí mirando. Vale, pues esto define como me sentía porque se refiere... Esta de tanta gente se refiere a locura en esemomento... Entonces esta locura y este tigre me daban igual. Me podía comer diez tigres si quieres, o sea... eso. Y después, esta es como me sentía despuésde que hemos ganado, somos unas fieras, pero nos hemos quedado con ganas de más. Porque, claro, cuando nosotras nos hemos metido en esa pelea, también nos han tocado a nosotras. Entonces, nos han tocado a nosotras y han tocado a otra. Entonces era un bucle".

'Entrevistadora: ¿qué pensamientos te pasaban a ti por la cabeza?

Participante: Matar a la gente, o sea, no matar... Bueno, sí. Ir a hacer daño, la verdad. Me pasaba rabia. Me pasaba rabia, enfado, malo,

muy malo. Soy...como si yo soy la peor del mundo. Me da igual decirlo así, pero así".

"Pues, cuando me iba a pelear, he elegido esta foto, que también sale mi rambo (una navaja) ... Y pues, me ha recordado porque sale mi rambo aquí. Y yo cuando me voy a pelear, siento estas cosas. Que tengo que matar, pinchar, apuñalar... No sé, cuando me peleo, si me pican mucho, me transformo... Me transformo, ¿sabes?... lo veo todo negro, o blanco".

"Lo primero que se te pasa por la cabeza pues lo haces, porque es como una acción rápida... no es lo mismo si lo pensaras en frío. Te pones a darle vueltas y luego coges muchas cosas que se te pueden pasar por la cabeza".

"Bueno, yo cogí un reptil, un cocodrilo. Si sabemos que los cocodrilos son uno de los animales más peligrosos. Y, bueno, cuando uno pierde... cómo te explico... el control, pues te ciegas y lo único que quieres es atacar a la otra persona sea familiar... ¿no?, o amigo. Te sientes un animal feroz".

"A veces, hay veces que te nublas, que no ves nada. Actúas y no eres consciente, ¿sabes?, no ves nada. Pero hay veces que no, hay veces que te acuerdas. Que pasa, lo recuerdas todo rápido, pero te acuerdas de algunas partes".

"Empezaba a agobiar y rabia y eso y me ha quedado parado".

"Sientes mal, triste, con rabia, ¿sabes?... Él ha dicho algo malo para mí, ¿sabes? Esta persona ha hecho algo... algo malo para mí, ¿sabes? Y yo siento mal cuando has hecho este... Me siento enfadado... por este con el caso que... por ejemplo, yo tengo razón y una persona que dice tú no tienes razón. Por ejemplo, estoy hablando con alguien y vienes tú y me dices: tú no tienes razón tienes razón... Entonces me va a sentir mal. Vas a decir algo: pero tú no sabes, ¿sabes?... Me están disparando..."

"Tengo dos fotos aquí. Significa algo me ha pasado, ¿sabes? Un día estaba tranquilo, ¿sabes? y ha venido una cosa que me ha rayado mucho, ¿sabes? Y me he rayado hasta que... que no lo veo, ¿sabes?, que no lo veo lo que estoy haciendo, ¿sabes? Veo como negro... alguien me está tapando los ojos, ¿sabes? Yo estoy ahí, ¿sabes?, pero no lo veo lo que lo que estoy haciendo. Y la persona, lo que está delante de mí, no lo veo, ¿sabes? hasta que ha hecho una cosa, ¿sabes? una cosa muy grave y eso, ¿sabes? No me he controlado amí mismo, no me he controlado, ¿sabes?"

"Me veo así, ¿sabes?, estoy muy enfadado, muy enfadado. Pero no lo sabía que yo estaba como así, ¿sabes? No lo sabía porque no siento lo que estoy haciendo, y no lo veo lo que estoy haciendo hasta que me cuenta gente o algo, ¿sabes? Ay, madre mía qué he hecho, qué hecho... así, ¿sabes?"

Educadora: *"Es que yo por ejemplo me ha sorprendido porque muchas veces me había verbalizado como se sentía cuando había pasado algún incidente grave y el siempre me describía como como alguien que le tapan los ojos y no ve y el ya me lo había puesto esas palabras antes de y cuando he visto la foto ha sido como... y entonces un poco en ese momento es como que él no ve nada y luego ahí es como una lucha".*

"¿Sabes? Siento, me siento una persona que no vale nada, ¿sabes? que no vale nada cuando me hacen gente, hace rabia y eso. Siento en sus ojos muy pequeño, ¿sabes? muy pequeño... esto me va a abusar de mí y no sé qué... me va a abusar de mí... Antes yo lo pienso cuando me tapan los ojos, ¿sabes? Pienso: antes que me abusan el de mí, yo le hago eso, ¿sabes? Antes de que lloro yo, lo pongo a llorar a él, ¿sabes? porque si lloro yo, me voy a pasar muchas cosas duras, ¿sabes? Encima he pasado muchas cosas, ¿sabes? y no quiero seguir, no quiero seguir así. Por eso estoy trabajando eso del perdón.

"Entonces cuando a mí me da... me nublo, me nublo muy nublada, entonces no veo, no veo. Es como que estoy... como que me tapan y

solo veo lo que tengo delante. Entonces, por mucho que me digan, me da igual".

"Cuando estás enfadado con una persona te sientes nervioso, no quieres hablar con nadie, no quieres escuchar nadie, quieres estar diciendo esto, con odio, ¿sabes?, estas obsesionado, hablas mal... cuando pides perdón, cura, es verdad, vuelves otra vez..."

"Esta foto sale un chico que está discutiendo con alguna persona por teléfono. Y este será el momento del acto, el momento que pasa el problema, que tienes rabia, no piensas, ¿sabes?"

"No lo piensas en verdad... tú cuando te enfadas dices lo primero que se te pasa por la cabeza y no.., no eres consciente de lo que dices".

"Cuando dejas ir la rabia... sientes alivio... claro como que te quedas tranquilo. Sí, te quedas tranquilo... o sea, te quedas inquieto por qué dices: buah, qué he hecho, ¿sabes?... pero después... en el sentido de como que has descargado la rabia que tenías, en ese sentido estás tranquilo, pero en otro sentido estas inquieto porque dices: la he cagado, ¿sabes?, pero..."

"Me daba todo igual. Que pasara lo que tenga que pasar y ya está".

Molt lligada a l'absència de pensament reflexiu està la consideració de les **conseqüències** abans d'actuar i l'assumpció de responsabilitat després del mal fet, que és del que parlen els participants als següents fragments.

Destaquen dos tipus d'actitud davant aquest tema. Per una banda, les situacions en què les emocions que acompanyen la impulsivitat del moment no deixen espai per parar i pensar en les conseqüències. I, per altra banda, aquelles situacions en les quals, encara que les conseqüències es contemplin, la urgència per actuar fa que sigui més important guanyar o aconseguir el que es persegueix amb el conflicte que el que pugui passar després.

"O sea tú las puedes tener en cuenta antes del problema, pero una vez ya que estás enfadado, que has entrado en, en... en rabieta, en ira,

llámalo como quieras, pues ya no lo piensas, ya actúas sin pensar, y ya después cuando estás calmado dices: mierda he perdido esto y esto, ¿sabes?"

"Nunca he pensado que me va a pasar que voy a perder muchas cosas, muchas, cuando me pongo nervioso... me olvido de todo. O sea, que voy a conseguir muchas cosas buenas. Y lo pierdo todo porque... porque cuando estoy nervioso, no pienso ni nada. La palabra de primera que me caen la cabeza, la voy a.... lo voy a...., ¿sabes?"

"Yo cuando tengo conflictos yo nunca pienso en las consecuencias... luego cuando pasa un poco de tiempo pues sí, digo buah, la cagado, he perdido, ¿sabes?, lo que había de por medio, que pueden ser muchísimas cosas, y eso..."

"Pensábamos en plan grupo, sin pensar las consecuencias... No podíamos pensar las consecuencias en ese momento".

"Era lo que pasara, pues que pasara".

"Me daba todo igual. Que pasara lo que tenga que pasar y ya está".

"Es que a mí las consecuencias me la sudan todo...Es que no lo pienso, literalmente. Yo tengo que tener la razón en ese momento o sino nada".

"Si tú eres buena gente y tú sientes que, si eres culpable porque has perdido a lo mejor una amistad, o una relación con esa persona por tu culpa, por algún motivo o algo, pues tienes que dejar el orgullo... y pedir perdón y asumir las consecuencias y los errores que has hecho tú".

"Y la foto esta de la huella del pie en la playa porque después de un tiempo, pues eso que ha podido pasar ha dejado huella. Pero bueno, luego el agua pasa encima de esta huella de la playa y se va, ¿sabes? A lo mejor con el tiempo pues se puede solucionar lo que ha pasado y que se borre".

Els participants reflexionen com les emocions al voltant del conflicte canvien quan hi ha espai per la **reflexivitat**. Els següents fragments recullen el que els participants manifesten que van pensar i sentir des de la calma quan va passar el temps i la claredat de pensament que tenien en aquest moment.

En moltes ocasions coincideixen que, quan poden mirar el que ha passat des de la distància, sorgeix el penediment o la claredat de pensament sobre com els agradaria fer les coses si tinguessin l'oportunitat de tornar enrere. Els remordiments són de vegades els que acaben portant les persones a donar voltes i a prendre consciència del que s'ha fet.

També destaquen que la subjectivitat del moment d'acalorament deixa pas a poder veure les coses amb més objectivitat quan s'aconsegueix mirar-lo des de la calma. Reconeixen que moltes vegades, el motiu pel qual va esclatar el conflicte, que semblava molt important al moment dels fets, es veu com una nimietat quan es pensa sense estar embargat per les emocions i la impulsivitat. Un altre aspecte que es repeteix és la necessitat de trobar espais per estar sol, de pensar les coses amb un mateix, sense interferències, per poder tenir la tranquil·litat de pensar-ho bé.

"En el momento en que me calmo, si yo sé que lo he hecho mal, me arrepiento".

"Es como que después del problema, como que lo miras todo más... más objetivamente. Como que más con lupa... como que dices, ¿sabes?, lo miras mejor, lo piensas mejor, y dices: no tenía que haber hecho eso, no tendría que haber dicho esto, tendría que haber hecho esto... esto, en vez de lo otro, ¿sabes?, como que recapacitas y lo piensas mejor... muchas veces dices no lo tendría que haber hecho, ¿sabes?"

"Sí, es lo que suele pasar en muchas ocasiones... actúas, y luego pues como que te arrepientes de... de lo que has hecho, de lo que has dicho".

"O sea tú las puedes tener en cuenta antes del problema, pero una vez ya que estás enfadado, que has entrado en... en... en rabieta, en ira,

llámalo como quieras, pues ya no lo piensas, ya actúas sin pensar, y ya después cuando estás calmado dices: mierda he perdido esto y esto, ¿sabes?

"Cuando ha pasado el día, se ha pasado días, y ha sentado en un sitio, ¿sabes?, solo, ¿sabes? sitio solo y ahí ha quedado pensando en lo que me ha pasado, ¿sabes?"

"Lo que aquí digo: es una tontería. Aunque luego venga el momento lo ves como grande, luego lo piensas y dices: una tontería, ¿sabes?"

"Luego cuando pasa un poco de tiempo pues sí, digo buah, la cagado, he perdido, ¿sabes?, lo que había de por medio, que pueden ser muchísimas cosas, y eso".

"En vez de haberle dicho... en vez de haber hablado así, le podía haber hablado de esta forma y él tampoco se hubiese puesto tan nervioso... o en vez de hacer estas tonterías, pues tendría que haber estado haciendo lo otro, y así".

“Entrevistadora: *La otra foto es un avión que está despegando.*

Participante: *Pues me transmite que creo que he madurado un poco y creo que tengo las cosas más claras. Y estoy más relajado, ¿sabes? Y pienso más en las cosas".*

"Ahora evito los conflictos, ¿sabes?, ya no busco peleas ni nada. Pero antes no pensaba".

"A ver, pues he cogido una foto del fuego porque cuando uno ha tenido un conflicto o algo, pues la mayoría de las veces ha pasado en caliente y se han hecho las cosas sin pensar. Y, bueno, pues ha sido muy rápido y, si se hubiera pensado en frío, pues a lo mejor no hubiera sido igual".

"No es lo mismo si lo pensaras en frío. Te pones a darle vueltas y luego coges muchas cosas que se te pueden pasar por la cabeza".

"Y esto, después de que pasa el tiempo... (enseñando la otra foto), pues... no sé, como que te arrepientes. Piensas en las consecuencias que te pasaron por ese momento y que hubieses..., si hubieses tenido un poco más de tranquilidad, hubiesen podido quedar mejor las cosas, ¿no?"

"Al cabo del tiempo pues los problemas los ves de otra manera porque están más calmados... Al cabo del tiempo lo ves, lo piensas de otra manera... que puede ser más positivo más negativo, depende".

"Por ejemplo, aquí en esta foto, tú puedes decir muchas cosas, y luego las piensas mejor y dices: no tendría que haber dicho esas cosas... como que te dejas llevar por la ira, ¿sabes?, por la rabia".

"Nos ha hecho pensar, ¿sabes? la cabeza... esto pasa mucho aquí, claro en la calle no... pero cuando haces alguna cosa mala y después entras aquí yo creo que sí que lo piensas más".

"He hecho daño a esta mujer, ¿sabes?... he quedado ahí pensando... no puedo dormir por la noche".

"Luego, cuando te sientes solo, tú mismo estás pensando: que he hecho esto..., No solo tú vas a hacer cosas malas, ¿sabes? Esta persona va... también va a hacer esta persona. También ha hecho cosas malas contigo, ¿sabes? No solo tú eres malo, ¿sabes? Cada uno tiene... su parte. Claro. Cuando haces algo, cuando te sientes solo, así, tú vas hablando tú mismo. Hablas solo, dices: Ah, por qué yo he hablado esta manera".

"Como por ejemplo este foto, ¿sabes? Este foto significa eso, cuando has sentado en un sitio solo y eso, y ha quedado pensando, ha quedado pensando, pensando, y has visto: yo...yo lo que tengo... tengo culpa. No es ella, ¿sabes?, yo lo que tengo culpa, yo he hecho eso para que dejara persona muy rayada o muy enfadada, ¿sabes?"

Els fragments que es recullen a continuació expressen el que pensen o senten de com afecta les **relacions** l'acció del conflicte i, si és el cas, el fet de demanar perdó.

Observen que quan no té lloc un procés de perdó, les relacions poden refredar-se i tornar-se més distants. Que les persones no tinguin ganes d'estar a prop l'un de l'altre i que es faci necessari tornar a guanyar-se la confiança. En algunes ocasions el conflicte porta a la persona que ha estat ofesa a apartar l'ofensor de la seva vida i a no voler tenir més relació amb ell.

Però, d'altra banda, coincideixen sovint que les relacions poden sortir afavorides quan les persones es perdonen després del conflicte. Manifesten que, de vegades, la desavinença i el fet de haver de seure i parlar les coses, pot fer que les persones es coneguin amb major profunditat i que la relació surti enfortida, sempre que hi hagi la voluntat de tornar a guanyar-se la confiança.

Es planteja també la circumstància que, de vegades, encara que s'hagi perdonat, no es pot continuar la relació amb l'ofensor.

"He escogido un cono de helado porque es está frío y cuando tienes un problema con alguien pues... Las relaciones se enfrían"

"Como que después del conflicto, a lo mejor estás más distante con esa persona. Estás más como que no quieres mucho contacto con ella".

"Tengo aquí una foto de la mujer... tiene bombilla... tengo aquí una mujer que tiene una bombilla en la mano. Esta foto significa para mí eso, cuando me enfado con mi madre o con algo de mi familia, ¿sabes? que más importante mi madre. Cuando enfado con mi madre también se ha quedado como un robot. No quiere hablar conmigo, no quiere darme cariño ni nada, ¿sabes?... no quiere hablar conmigo, no quiere ayudarme, no me deja tratar hablar con ella, no me deja, ¿sabes?"

"Tú no puedes pedir perdón de algo que está roto porque no se va a recomponer por mucho que tú le pidas perdón."

"Investigadora: "Y entonces, ¿qué haces con esa amistad? Participant: Esa amistad la separo".

"Es que no se perdona a alguien que no te va a valorar".

"Yo considero que podría haber algún perdón, pero sin relación".

"Si discuto con una persona y hablas con él y sabes que se dice perdón o no sé qué... luego como que cogen como más confianza, ¿sabes?, porque os habéis entendido y ya o sea como yo te conozco un poco más y tú me conoces un poco más, ¿sabes? como que el perdón es como que es para conocer un poquito más a las personas como son".

"Perdón incluso puede hacer que dos personas que se han enfadado estén todavía más unidas..."

"Sí que se tiene que volver a ganar la confianza si quieren volver a ser amigoso lo que sea. Tiene que demostrar cosas, ¿no?"

"Cuando tú pides perdón pues... pues, como que la amistad o la relación crece pienso yo".

"Yo creo que las relaciones se arreglan con... pues hablando... o sea tú puede que ser que tengas una buena relación con una persona sin discutir y sin nada... es que es depende como te entiendas con la otra persona. Pero si tú tienes un problema con tu amigo, por ejemplo, pidiéndote perdón claro que va a mejorar la relación, pero no significa que te tienes que estar pidiendo perdón cada dos por tres para que mejore la relación, ¿sabes?"

"Yo creo que, si a esa otra persona que le has hecho algo le vienes tú y le pides perdón, si es de corazón yo creo que la otra persona le va... va a sentirse bien... eso después hay que ver si es de corazón o no, si lo vuelve a hacer o no".

"Entrevistadora. Y si la otra persona no te perdona, ¿cómo te sientes? Participant. Pues, me sentiría mal porque es como que le he fallado".

"Es dos personas abrazándose. Que no es porque nos estuviéramos abrazando, sino porque ya cuando se acabó todo... nuestra amistad es como que se fortaleció".

"En ocasiones estás con un amigo o con tu pareja ¿sabes? distante y de repente discutís, después lo solucionáis y estáis más juntos que antes".

"Cuando tú pides perdón pues... pues, como que la amistad o la relación crecepienso yo".

Amb els fragments que segueixen, els joves destaquen la importància de deixar l'**orgull** per poder demanar perdó. Destaca la seva percepció de l'orgull com un obstacle o alguna cosa que els encadena a la seva necessitat de tenir raó i que, d'alguna forma es posa per davant de la relació. L'actitud dels altres fa que sigui més fàcil demanar perdó en algunes ocasions, però, en qualsevol cas, coincideixen que demanar perdó requereix esforç i no és una cosa fàcil.

"Muchas veces nos cerramos a pedir perdón y no queremos pedir perdón. Porque queremos tener siempre la razón. Muchas veces. Aunque no la tengamos la queremos tener a las malas".

"Hay personas que le cuesta más que a otras, pero la mayoría les cuesta. Y también es más por el orgullo, aunque saben que se han equivocado, pero quieren tener razón a las malas solamente por el orgullo para no quedar mal ellos..."

"Una atracción así alta. Yo pienso que esto para mí representa que muchas veces tenemos el orgullo y el ego muy alto para poder pedir perdón".

"Después de la pelea pues como que no hallas ni qué hacer no hallas si pedir perdón. Las dos personas tienen orgullo".

"El perdón es humillarte y dejar tu orgullo y tu ego".

"Pedir perdón es como reconocer que te has equivocado".

"Cuando eres niño pues es más fácil pedir perdón, ¿sabes?, pero cuando eres adulto, depende que persona, le cuesta un poco más... prefiere que vayas tú y se lo pidas a él, ¿sabes?"

"Pones el orgullo por encima de... como de la relación con esa persona"

"No pides perdón a veces por vergüenza o por orgullo o por las dos

"Cuesta mucho pedir perdón".

"Pues la primera foto que cogido es un chico que tiene una cinta en la boca. Y me hace pensar que hay que callar, ¿sabes?, hay que callar para... para en plan para que te perdones a ti mismo y que te perdonen... y que la gente te perdone".

"Pedir perdón no es algo muy fácil... hay gente que tiene orgullo y aunquetenga tanto el orgullo ese, pues pide perdón y eso al otro le demuestra que el chaval está haciendo un esfuerzo y, ¿sabes?"

" **Entrevistadora.** ¿A ti te cuesta pedir perdón? **Participante.** A mí depende... Si es algo... si la otra persona no se lo merece, pues sí... me cuesta bastante, pero si se lo merece, soy el primero que voy a pedir perdón sin que nadie me lo diga".

"Cuando estás descontento, cuando estás chillando con él, no pides perdón, ¿sabes?, siempre quieres tú tienes toda la razón, ¿sabes?"

"Y no soy rencoroso ni nada. Yo sé pedir perdón cuando me equivoco también. Y cuando no, también, ¿sabes? Con tal de que se arregle el problema, lo pido también, aunque no tenga la razón".

"A lo mejor las personas del grupo son más orgullosas que tú y han, han ha querido dividirse el grupo. Y por orgullo ya no quieren volver, ¿sabes?"

"A mí de verdad me cuesta mucho pedir perdón y lo tengo que sentir de verdad para yo decirlo".

Si l'orgull el veien com un obstacle a l'hora de demanar perdó, el **rancor** el veuen a la vegada com un obstacle i com una conseqüència de no fer-ho. És una emoció que va molt lligada al manteniment a la memòria del mal fet i de sentiments de ràbia cap a l'ofensor i que separa a les persones; separa al que sent la rancúnia i també fa mantenir-se lluny al que sent que no l'han perdonat amb sinceritat.

"Nuestra familia se supone que siempre va a estar a nuestro lado y en muchos casos de aquí, no ha sido así... no ha estado. De hecho, yo no lo voy a perdonar. Yo tampoco. Es que no se perdona a alguien que no te va a valorar. Es que no lo voy a perdonar en mi vida. Igual que otra gente de aquí. Porque eso duele, y se te queda".

"Porque tú imagínate que tienes un conflicto con alguien y la otra personapues, por así decirlo es muy mala, ¿sabes?, tú al cabo del tiempo te pones a pensar y dices, buah, esa persona se merece lo peor y cada vez que piensas en.... en esa persona pues te entra mucha más rabia, ¿sabes?"

"Te dice sí te perdono, pero aún él lleva eso dentro, ¿sabes?, es el miedo que tenemos, ¿sabes?, si no perdonas a la gente... te dice sí y no te perdona".

"Es un perdón falso y aún lleva rabia de ti, de antes, ¿sabes?"

"En este momento, en este momento lo que me raya con gente, eso, me paso fatal... quiero también que vuelvo lo que me ha hecho, ¿sabes?, pero cuando cada día, cada día se pasa el tiempo y ya no me acuerdo de él, ¿sabes? hasta que viene y me pide perdón y ya está, no pasa nada... pero, o sea, si no pide perdón... ahí voy a quedar un poco... ¿sabes?, pero cuando viene a pedir perdón, ya está, las puertas están abiertas".

"Como te he dicho, rencor ninguno. Yo me equivoqué en cosas para yo pedir perdón me tomé mi tiempo también, así como ellos se tomaron su tiempo".

"Entrevistadora. ¿Tú también piensas que las cosas importantes no se pueden perdonar? Participant. No... Porque encima si le perdonas, te vas a quedar con rencor dentro".

"Y te vas a quedar con rencor dentro. Entonces, ¿para qué vas a perdonar si eso no se te va a olvidar porque te ha dolido?"

"Entrevistadora. ¿Vosotras pensáis que el perdón implica reconciliarse con la persona? Participant. No, por eso se te queda el rencor".

"Bueno no porque yo no soy una persona tan rencorosa... yo, ¿sabes?, que, sabes yo si tengo un problema con alguien lo resuelvo con... al momento y ya luego al cabo del tiempo, claro que me acuerdo, pero no siento ira, no siento ira..."

La **sinceritat** postula als següents fragments de les narratives com una condició que ha de tenir la petició de perdó perquè aquest pugui existir. Els participants posen en relleu que perquè la persona estigui oberta a perdonar ha de percebre que la petició surt del cor de l'altre i que és sincer. Aquesta sinceritat es fa també necessària a l'hora d'atorgar el perdó. Igual que deixar l'orgull a un costat, la veuen també com una cosa difícil.

"La primera es una foto de un de unos cubatas o de una gente que está bebiendo alcohol, y yo creo que esto tiene que ver un poco con el perdón. También la gente que le gusta mucho beber alcohol, pues a veces necesita beber para poder pedir perdón o poder decir la verdad también".

"Yo he escogido esta foto, que es un sol al atardecer y con manos como cogiéndolo y que se sostiene. Y pues a mí me ha hecho recordar que el perdón tiene que salir de tu corazón, de aquí dentro. Porque si no te sale de aquí dentro, no es perdón ni nada, ¿sabes? Y el perdón, si te sale de tu corazón, es como que has rectificado lo que has hecho mal. Y lo has admitido".

"El perdón es una actitud de sentimiento".

"Como que te abres mucho más, tu corazón se abre más cuando pides perdón".

"Si me hace alguien daño, eso, y viene me pide perdón, no me puedo decir que no... no me puedo decir que no. Porque ya está... el chaval pobrecito ha reconocido que ha hecho eso, que hecho malo eso, ha venido, me pide perdón... no lo puedo decir que no, no sé qué, ¿sabes?"

"También a las que les cuesta más pedir perdón, yo creo que cuando lo piden, pues lo piden más de corazón y no las otras personas que lo dicen así tan...tan rápido... o tan... o que no les cuesta. Y yo creo que ese perdón no es de verdad, no es de corazón".

"No es que te están pidiendo perdón para, en plan pasamos otra cosa o para conseguir otra cosa detrás, ¿no?"

"Entrevistadora. ¿Habéis pedido perdón alguna vez? Participant. Yo he pedido perdón y muchos perdones falsos, así de claro".

"Claro, es que, si yo no siento ese perdón, yo para qué te lo voy a decir. Si yo no soy falsa..."

"Hay gente que, si hablas con ellos y dices yo he hecho esto, yo he hecho eso, ¿puedes perdonarme?, te dice sí te perdono. Pero hay algunos dice, ¿sabes?, se queda con esta rabia dentro... si te dice perdón, pero es un perdón falso, ¿sabes? Es un perdón falso y aún lleva rabia de ti, de antes, ¿sabes?"

"Está hablando con ella, ella le ha explicado que le ha pasado... ella le ha entendido... él le ha dado su cadena... ella le ha perdonado, de verdad, de corazón"

"Bueno pues si es sincero, pues la otra persona si lo veo muy sincero y que lo hice de corazón, pues claro que se va a sentir positivo"

"Si a esa otra persona que le has hecho algo le vienes tú y le pides perdón, si es de corazón yo creo que la otra persona le va... va a sentirse bien... eso después hay que ver si es de corazón o no".

Als següents fragments es posa en relleu el paper que juga l'**empatia** en tot aquest procés. Poder posar-se al lloc d'altres persones, i imaginar-se pel que deuen estar passant amb la situació que ells estan provocant, ho identifiquen com una cosa que els predisposa a adonar-se del que estan fent i a demanar perdó. Expliquen l'impacte que ha tingut el fet d'imaginar que la persona que estava patint allò que ells feien fos algú estimat, com la seva mare o la seva germana, i que aquesta capacitat de veure la situació des d'aquesta perspectiva ha canviat del tot la seva forma d'actuar i els ha empès a demanar perdó.

També han sigut capaços de pensar i imaginar com estarien vivint la situació no només la persona que patia el mal directament sinó les persones properes, les seves famílies.

"He hecho un tirón de una mujer para robar una cadena... y esa cadena, ¿sabes? es muy gorda, ¿sabes?, ha costado mucho para quitarla, ¿sabes?, esta mujer se ha caído, se ha caído y yo... me da pena... he dado la mano así y he dicho: perdóname... tú como mi madre... he hecho esto sin querer, ¿sabes?, he hecho esto sin querer... ¿sabes por qué? Esa mujer como mi madre, ¿sabes?, yo también tengo mi madre, ¿sabes?... nadie quiere hacerla daño como le has hecho a la otra mujer, ¿sabes?"

"Yo creo que me han visto como qué hace este loco dando... haciendo esto,

¿sabes? por ejemplo. Y pues, me transmite esa sensación, ¿sabes? De a la gente, por ejemplo, que le robado y se han quedado así. Han dicho ¿por queha venido ahora éste a robarme?, ¿sabes?"

"Yo lo vi y me abalancé sobre él y ya está. Y después, pensándolo mejor, digo: éste viene a trabajar para darle de comer a su familia, no

tiene por qué llevarse un golpe de más, ¿sabes? y ya está. Y le pedí perdón".

"Me ha pasado una tontería con una educadora... he hecho daño a esta mujer, ¿sabes?... ha quedado ahí pensando... no puedo dormir por la noche... ¿Por qué? Yo te digo mi hermana parece... ¿sabes? parece la cara igual mi hermana... estoy pensando de ella... imagina que mi hermana le ha pasado esomismo estoy pensando toda la noche... Al día siguiente ha dicho tráeme a.... quiero hablar con esta educadora, ¿sabes? quiero hablar con ella, escribir:hola, ¿sabes?, perdóname".

"Y siempre veo un espejo, y quedo rayado con este espejo, por qué yo hechoeso a esa persona. Y esa persona no me ha traído... me trata bien siempre, ¿sabes?, y he hecho una cosa que... que le ha dejado enfadada y llorando, ¿sabes? Y ahí ha quedado muy nervioso, ¿sabes? muy nervioso con elespejo".

"A mis padres, por ejemplo, no le gusta es que robe y esas cosas. Pues segurose han sentido como la imagen, que yo le que le doy una patada, que no les hehecho caso, ¿sabes? Y estas cosas".

"Y me arrepiento muchísimo de haber también metido mi madre de por medio, porque lo hecho yo, pero también a mi madre le van a.... van a juzgarla también. Porque le van a decir como que, que no sabe, que no sabe educar a un hijo, ¿no? Que va robando por ahí, que va haciendo cosas por ahí, va liándola... y ya puede hacer lo que sea para para conseguir lo que él quiere. Y pues, pues eso mete a mi madre en un problema que, que no tenía nada que ver".

"Lo que ahora me duele, por ejemplo, que antes a la semana me tenían que...a las cuatro de la madrugada, llamar a los Mossos: ven a aquí a recoger a tude esto... así cada semana, ¿sabes? Así siempre, ¿sabes? Y este... trabajabany eso. Y que a las tres de mañana les llamen y tengan que salir, después tienen que trabajar a las seis y todo eso... Pues esas cosas son las que me arrepiento, ¿sabes?"

"Pues claro que me daba pena por ella, pero como que, a la vez, como que no la escuchaba. Y también si, por ejemplo, yo voy a un juicio ¿vale? que tengo. Y voy con mis padres, ¿no? Imagínate que en ese juicio me meten para adentro. Mis padres..., yo voy a estar mal, pero mis padres también en ese momento, yo creo que..."

"Yo creo que está muy decepcionado de que yo, por conseguir lo que quiera, haya, haya pasado un límite que es hacerle daño a una persona que, que es de mi círculo de amistades, ¿sabes?"

Finalment, han reflexionat també sobre el fet d'haver estat perdonats i del que se sent quan es van sentir perdonat, i com, aquest fet i aquesta sensació ajuda a perdonar també quan l'ocasió és a la inversa.

"Hay gente como así se ha aprendido el otro, ¿sabes?... como, ahora la víctima ha perdonado... el otro no le ha perdonado... él, algún día va a llegar lo mismo... él también, ¿sabes?... Algún día va a salir sin querer y no va a perdonar a alguien... va a pensar: mira, como a mí... voy a perdonar... y a mí me han perdonado, yo también voy a perdonar y siguen así, ¿sabes?"

Els fragments següents parlen del sentiment d'**alliberació**, de treure's un pes de sobre que perceben els participants quan han viscut l'experiència de demanar perdó. Després de reflexionar al voltant de les sensacions de penediment que han sentit quan s'han adonat del mal fet, i de reconèixer també com costa viure amb aquesta sensació de remordiment, aquesta part de les seves narratives recull les sensacions que recorden quan han sigut capaços de demanar perdó.

"Y después pedirle perdón y hablar todo, pues estás más feliz, ¿sabes?"

"Si no lo vas a decir perdón, por dentro te vas a quedar mal, ¿sabes?, vas a quedar mal hasta que le pides perdón y eso... y luego sientes un sentido bien, ¿sabes?, te relajas y esto porque ya está, ese chaval ya no está triste por ti o algo, ¿sabes?, ya está, le has pedido perdón y eso... o sea, te sientes bien estavez también se siente bien."

"Antes de pedir perdón estás mal de dentro, pero cuando pides perdón, disculpa, tal, tú vas tú mismo hablas tú mismo solito... dices yo estoy bien, ahora he pedido perdón, tal, ya está, una cosa menos, ¿sabes?... luego sigues camino bueno".

"Me cogió esta foto y para mí el perdón es una manera de liberación".

"Educativa. ¿Y cuando pides perdón después? Participant. Estás feliz, bien".

"Pero, cuando pides disculpas... perdóname y tal, eres feliz, dentro quedas... ¿sabes?"

"Como que te abres mucho más, tu corazón se abre más cuando pides perdón".

"Te sientes mejor... no sé cuál es la sensación exactamente, pero es algo positivo, ¿sabes? sientes cosas positivas".

"He cogido otra con una cara sonriente y unos pies, que para mí es que, cuando de verdad has pedido perdón, y como que vuelves a estar bien con esa persona, pues como que ya estás mejor".

"Y después, la otra foto es, después de todo lo que ha pasado, ya pues ya nos hemos quitado todo el peso de encima, ¿sabes?"

Contemplan aquesta sensació d'alliberament i benestar com una cosa que es dona també des de la part de l'ofès. El fet que li demanin perdó el fa sentir reconegut, que és important per l'altre, i el fa sentir bé.

"Ver como una persona está arrepentida de algo que te ha hecho pues te hace sentirte bien"

"Al menos le importo sí, eso, y le importo, y yo creo que, si a esa otra persona que le has hecho algo le vienes tú y le pides perdón, si es de corazón yo creo que la otra persona le va... va a sentirse bien"

Els següents extractes fan referència a com perceben els participants les seves possibilitats de **canvi** personal després del que ha passat, especialment pel que fa a la confiança en ells que dipositen, o no, les persones que tenen al voltant. I també per la seva pròpia confiança en ells mateixos.

"A lo mejor ellos me pueden dar la imagen de que, de eso. Pero ellos piensan: buah, este niño no ha cambiado, ¿sabes?... nunca se sabe. A lo mejor te dan una buena cara y luego ellos piensan otra cosa, ¿sabes? Y como por educación te ponen la buena cara. Cuando me vean con trabajo y cuando me vean a las 8:30 pasando por mi calle con ropa de trabajo, yo creo que cambiarán de opinión.

"No es que no confíen en mí, sino que ya están tan hartas, tan decepcionadas, que dicen: para qué si va a ser lo mismo otra vez. Que yo también lo sé que va a ser lo mismo otra vez. Pero es que, también eso me motiva más a que siga... Yo creo que ya, he hecho tantas cosas mal, que ya están como que les da... como que no tienen esperanzas ya, ¿sabes?"

"La culpa es tuya pensando que la persona va a cambiar cuando ya sabes cómo es. Entonces, pues no cambia una persona así".

"Yo, mira... yo no cambio. No sé por qué. No puedo controlarme".

"Aquí tengo una foto de una cabra que está atada. Eso me acuerdo de que esta foto cuando estaba yo... cuando yo estaba dentro del problema, dentro del problema, ¿sabes? No sé qué voy a hacer. Siempre ¿sabes? estoy dentro de, por ejemplo, dentro de mi familia, dentro de mucha gente...no sé cómo voy a salir de ahí, ¿sabes?"

"Ahora cuando salgo de aquí, he aprendido muchas cosas. De estos 10 meses he aprendido muchas cosas... Todo el mundo puede cambiar".

"La otra foto es un avión que está despegando... Pues me transmite que creo que he madurado un poco y creo que tengo las cosas más claras. Y estoy más relajado, ¿sabes? Y pienso más en las cosas".

"Pero hay poca gente que... que se ha preocupado por mí y estas cosas, ¿sabes? que han cambiado. Porque si yo he cambiado yo, también pueden cambiar ellos y los demás, ¿sabes? Pues yo espero que todo el mundo haya cambiado y ya está".

"Y a mí eso sí que me ayudó a mí misma a decir: Joder, si yo soy menor y ya he estado aquí... Si sigo así, de grande puedo acabar en sitios peores, ¿sabes? Y no lo quiero para mi vida. Yo quiero una vida normal, con mi trabajo, mi dinero legal, mis hijos limpios, no en la calle, ¿sabes? Y lo quiero bien. Y, si sigo así, pues no voy a avanzar. Y ahí yo cambié, cuando salí. O sea, que yo creo que sí que voy a acabar bien en mi vida."

Als següents fragments es recullen els pensaments dels participants que fan referència a les circumstàncies del seu **entorn** que van ser les que estaven al seu voltant quan van passar els fets. Del que passava entre ells quan van començar amb els conflictes. I les seves reflexions sobre les relacions dins la **comunitat**, sobre com afecta el que ha passat a aquestes relacions, especialment a les més properes com la família. Destaca la seva percepció y valoració del suport que necessiten per part del seu entorn per poder prendre consciència i reaccionar al que els hi ha passat. I també de l'impacte que té en ells quan no reben aquest suport.

"Si te equivocas o algo, ¿sabes?, no te puedes levantar solo de ahí, por ejemplo, alguien que te ayuda por ejemplo en justicia, en justicia... porque nosotros estamos perdidos allí en la calle, ¿sabes?... hacemos cosas malas, no... ni pedimos ni perdón a la gente de lo que robamos ni nada, y cuando entramos aquí, ¿sabes? hay unos educadores que ayudan, los coordinadores, los directivos que echan una mano, ¿sabes?"

"Esta es una foto con diferentes manos juntas, con cuatro manos juntas. Y yo pienso que esta foto como que siempre tienes que, a veces, en ocasiones, tienes que pedir la opinión de los demás o pedirle consejo a los demás para saber si has hecho mal y poder pedir perdón o

disculpas... tu solo no puedes recapacitar, a veces tienes que pedir la opinión de los demás".

"Sí, es verdad que sí, porque cuando si estoy solo, ¿sabes?, no voy a pensaren esto en nada, ¿sabes? solo voy a drogando, ¿sabes?

Educadora. *Y a seguir y a seguir y a seguir. Participant.* *Sí, a seguir, seguir hasta que me caigo en justicia o algo, ¿sabes?, veo mucha gente que me quiere ayudar y eso, y ahí aprovecho todo, ¿sabes?, que me ayudan y eso y también necesito que... que lo expliquen, que ellos me explican cosas y me enseñan eso y cuando... cuando aprendo, ¿sabes?, ya está".*

"Que me decían, me decían... Pero yo como no escuchaba, ¿sabes? Como a mí que me da igual, ¿sabes? No hacía caso ni a mi familia, ni nada, ¿sabes? Y eso, que estaba pensaba solo en lo mío y ya está. No... no pensaba en la opinión de mi familia y eso. Ni los consejos ni... La familia se sentía como la foto del globo, angustiada, como rayada, angustiada. Como que no saben qué hacer, que no pueden hacer nada ya más, ¿sabes? Como impotentes... porqueno podían hacer nada, ¿sabes? Hasta ahora que he recapacitado. Ha sido culpa mía, porque yo no hacía caso ni nada".

"Cuando estaba en la calle y eso, ¿sabes? Cuando voy con todo... tengo todo...eso, no me falta amigos, no me falta nada, todo está conmigo. Cuando está fuera, todo el mundo está conmigo. Y cuando hago algo, ¿sabes?, bueno o malo, todo el mundo está a mi lado, ¿sabes? fuera... Pero cuando... esta foto significa que, cuando meto dentro, ¿sabes? dentro de un... como aquí de un centro educativo. Cuando he metido dentro, nadie viene a salvarme, ¿sabes? Nadie viene a visitarme. Nadie me... o sea que me entra solo o algo, ¿sabes? mandarme recuerdos, saludarlo... Eso nadie, nadie, nadie. Por eso he elegido esta foto: un avión dentro de una montaña. Como así siento yo también. Cuando estoy en la calle, tengo dinero, tengo todo. Todo el mundo es mi amigo, todo el mundo está al lado mío, ¿sabes? Y cuando meto dentro, nadie, nadie viene a visitarme, o a mandarme recuerdos, o mandar eso, a

mandar eso, ¿me entiendes? Siento solo. Ríe por fuera, pero por dentro otro mundo tengo dentro, ¿sabes?"

"La gente de mi barrio, que más o menos tiene mis mismos pensamientos y son como yo. Cuando me... cuando salga, no me van a mirar como... no me van a ver... como a discriminar, ¿sabes? Me van a ver como el mismo porque más o menos todos somos iguales y hemos ido del mismo rollo así, ¿sabes? Educadora. Él dice que en su barrio siempre se ha sentido muy apoyado. Que todos eran conscientes de que no habían tenido una infancia fácil, él y sus hermanos, y que siempre le habían... un poco el barrio siempre había estado... diciéndoles que tienen que hacer las cosas bien, con conocimiento. Cuidándolos un poco".

"Antes de afectar al grupo yo me sentía me sentía... me sentía mejor y no tan atacado, pero luego... en plan, no le daba importancia si... no le da importancia en plan si tenía... si le caía mal a este o al otro, me sentía integrado, sí, como tú dices. Pero luego de tener... de haber afectado a un grupo pues me siento... me siento que todo el mundo ya no me quiere, y como que la gente está más fría conmigo, aunque no tengan nada que ver con el problema, y me siento... me siento más débil".

"Entrevistadora. ¿Y tú te sientes igual en ese grupo? o estás más cómodo, menos cómodo... Participante. No, más incómodo. Claro, hay como más tensión en el ambiente".

"Yo primero he escogido esta foto, que es como una cara enfadada, porque yo pienso que mis padres, cuando yo he hecho algún conflicto o algo, se han sentido muy enfadados conmigo. Y como que no estábamos muy juntos, ¿sabes?, como que no... no confiaban mucho en mí, o no estaban mucho... no estábamos tanto juntos por las cosas que yo hacía. Yo podía hacer las cosas mejores... y pues... Bueno, y la segunda foto, son tres personas unidas juntas de las manos. Que yo creo que, en este momento, estoy bien con mis padres, estoy más con

ellos. Estoy muy bien, ¿sabes? Puedo hablar, contarles cosas, doy confianza, y ahora están contentos, ¿sabes?, no tengo conflictos..."

"Yo con mis padres, por muchas veces que me pelee, son mis padres. Y a lo mejor me puedo ir, yo que sé, a la otra punta, pero siguen siendo mis padres. El voto de confianza ayuda claro. Que sepas que confían en ti..."

"Yo creo que se sienten, sin hablar de mí, yo creo que se sienten... mal. O sea, como sin saber qué hacer, porque ellos como que quieren ayudar, pero venque yo sigo ahí... Es que, por mucho que alguien te diga, si tú sigues en lotuyo, no vas a salir de ahí. Tienes que darte cuenta tú. Tienes que querer mejorar tú y tienes que ser tú mismo. Por mucho que la gente te diga, no... yo soy una persona que soy... a ver, soy muy cabezona, y muy impulsiva".

"Pues, la primera foto es un señor sentado mirando al suelo, como con cara de preocupación. Que para mí significa como se ponen mis padres cuando se enteran de que he hecho algo malo. Y, pues nada, la verdad es que no me importa mucho. O sea, no es que no me importe, sino que siento que ellos no me pueden juzgar, entonces... me da igual lo que me digan.... A ellos les da igual o sea... les da igual el motivo. Lo has hecho mal, pues ya está, lo has hecho mal. Pues me callo, y pues paso. Creo que se enfadan y se preocupan. Pero bueno, entre comillas se preocupan".

"La primera foto es un señor chillando por teléfono. Pues eso, pues mi madre, pues cuando se entera que me he peleado o hago algo, se pone nerviosa y se preocupa... al tiempo ya no me peleo ni nada. Mi madre confía más en mí".

"Gente es como el mar, ¿sabes? Como en el mar. Si fallas o no sabes nadar, mueres, te ahogas, ¿sabes? como así. Pero yo no lo voy a ver a esta gente, ¿sabes? Porque ya me ha pasado una vez. Ya conozco esta gente, ¿sabes? Lo conozco bien. Conozco... lo voy a ver solo este que está metido conmigo en el barco, ¿sabes? Y ya está".

"El día mi cumpleaños, que fue el 22 de marzo, vino uno aquí a l'Alzina, pero no lo dejaron entrar. Y hablo con mi mamá, porque mi mamá también vino el mismo día, y le dijo que se sentía como arrepentido de no haber estado todo el tiempo que yo lo necesité. Me mandó una carta y una foto. Y las leí y las volví a meter en el sobre, porque cuando los necesité no estuvieron. Tampoco tengo rencor ninguno, ni odio, ni nada. Y que si cuando yo salga los veo, yo lo saludo y ya está. Pero hubo un momento en mi vida que los necesite mucho a todos, pero... pero... ya está. Como te he dicho, rencor ninguno. Yo me equivoqué en cosas para yo pedir perdón me tomé mi tiempo también, así como ellos se tomaron su tiempo. Vieron el error que hicieron porque justamente yo hablé con él por mi cumpleaños por llamada y me dijo que la pregunta que yo tal vez me la hubiese hecho era donde estaban los amigos que supuestamente eran. Y yo le dije la pregunta me la he hecho un montón de veces, pero de tantas veces que me la hacía ya... no... no siento ni sentimientos hacia esos ni nada, ya está".

"Yo estoy hablando de cosas más profundas. Por ejemplo, nuestra familia. Nuestra familia se supone que siempre va a estar a nuestro lado y en muchos casos de aquí, no ha sido así".

Molt lligada a la categoria anterior, tenir una **segona oportunitat**, tenir de nou la confiança dels que els envolten, és una cosa que preocupa molt als participants i que té un impacte important al seu estat d'ànim. També perceben la necessitat de posar de la seva part i fer esforços per guanyar de nou la seva confiança. La preocupació de no saber aprofitar aquesta oportunitat juntament amb la necessitat de que confiïn de nou amb ells es reflecteix als següents fragments.

"Cuando vienes aquí en verdad te dan una oportunidad... después la segunda cuesta más... por ejemplo, en mi caso me ha costado que me den una segunda oportunidad".

"Me dieron una oportunidad, no la aproveche, y pues me ha costado mucho que me den otra segunda oportunidad".

"Me siento un poco avergonzado cuando me dicen que no he aprovechado una oportunidad... te dicen que eso, que tú ya has tenido oportunidad y que haberla aprovechado... y yo creo que todo el mundo se equivoca también, y que se pueden dar más oportunidades a la gente..."

"A mí también me han dado una oportunidad, no la he aprovechado, y esta segunda oportunidad me ha costado bastante..."

"A pesar de que te perdonen, cuesta que te confíen en ti".

"Pero, a lo mejor ellos me pueden dar la imagen de que, de eso. Pero ellos piensan: buah, este niño no ha cambiado, ¿sabes?"

"Educadora ¿Vosotros pensáis que el perdón está relacionado con una segunda oportunidad a las personas? Participant. Depende, porque si ya no es la primera vez, o la segunda, y ya es la tercera, ya no es algo mal que haces, es algo ya constante".

"Y algunos también piensan que, que he cambiado y que, y que este tiempo me ha servido, ¿sabes? Pero la mayoría de gente piensa que por haber estado aquí, pues no te tienes que... como que no me tengo que acercar a sus hijos o a ellos, ¿sabes?... a lo mejor yo, cuando ellos me den la oportunidad, yo no quiero, ¿sabes? Porque si no has confiado en mí, o no... o me has como dejado aparte, ¿no?, al principio, cuando yo he salido, pues después, cuando ya vean que yo estoy bien, pues a lo mejor soy yo el que no, no quiere, ¿sabes? porque, no sé, eso es lo que pienso yo".

"Pero hay gente, como por ejemplo éste, que confía en la serpiente... pues hay gente que aún confía en nosotros, ¿sabes? Pues porque, por ejemplo, este animal se considera que es peligroso, ¿sabes? Él, la persona esta, sabiendo que es peligroso, perdona al animal por todo lo que este animal... las muertes y eso, y sí confía en la serpiente".

"Sí que se tiene que volver a ganar la confianza si quieren volver a ser amistoso lo que sea. Tiene que demostrar cosas, ¿no?"

"El voto de confianza ayuda claro. Claro. Que sepas que confían en ti".

Als següents fragments els participants expressen la seva preocupació sobre què pensaran les persones del seu voltant i sobre el pes que tindrà al seu futur la memòria constant del que va passar lligada a la seva persona en forma d'**etiqueta**. Darrere de les etiquetes està la seva por als prejudicis encoberts i al rebuig. La por també a sentir-se diferents i la vergonya que acompanya a aquesta percepció.

"Yo aquí he visto una serpiente y un humano cogiéndola, ¿sabes? Como que no tiene miedo, ¿sabes?, y para mí representa como hay gente que a nosotros nos ve como que no se fía, que somos... como serpientes, ¿sabes?... por estar aquí y estas cosas..."

"Hacen prejuicios".

"Los que me conocen, no me van a juzgar porque ya saben cómo soy. Pero la gente que solo me ve como de vista y eso, ¿sabes?... dicen bueno este ya sabemos quién es ¿sabes? cuando lo ven..."

"He cogido una foto de un payaso que está en medio de la calle, y pues la he cogido porque cuando yo he salido de aquí, me sentía como diferente al resto por haber estado en el sitio donde estado y estaba... y me veía diferente a los demás. Y me veía así, y las familias de mis amigos también me veían que yo era diferente a los chicos normales por haber hecho según qué tipo de delitos, y eso. Y me veían diferente y eso. Hay que decir que no toda la gente es igual, pero la mayoría de la gente te juzga por haber estado aquí y no saben nada de lo que... si has cambiado, si no has cambiado y eso".

"La gente escucha cosas, ¿sabes? Te juzgan sin conocerte, ¿sabes?"

"Yo espero que piense que habré cambiado, ¿no? A nadie le gusta tener la etiqueta de estar mal en cada sitio que está".

"O sea, al ver al ver yo a las a las madres, o al padre de algún amigo, tendré vergüenza. Estaré incómodo, ¿sabes? Porque me dirá: ¿dónde has estado? O ¿cómo te ha ido ahí dentro?, ¿sabes? Y yo creo que le voy a decir: bien. Pero tampoco estaré orgulloso de que ellas sepan dónde estoy, ¿sabes?"

"Yo quiero decir que, por ejemplo, por el simple hecho de haber estado aquí que en una época de tu vida pues la has cagado, pues no tienen porque juzgarte ni nada porque sigue siendo un niño y... Y no tiene porque juzgarte porque se puede cambiar, puedes cambiar tú. Y pues, yo me siento en esta foto... pues me siento eso, como el diferente de todos y eso".

"Esta foto sabes hay una chica riendo con gafitas, ¿sabes? Este me acuerdode esta foto cuando sales de la cárcel y llegas a tu barrio con tus amigos de siempre, ¿sabes? hay gente que va a reír, ¿sabes? Reír contigo: hola, cómo estás, tal, cómo estás ahí dentro. Hay gente va a quedar solo mirando, ¿sabes? Hay gente va a decir: este ha vuelto otra vez, va a robar de nuevo, ¿sabes? Hay gente que va a decir: no, el chico ya está aprendido algo de, de esta justicia, ¿sabes? Va a portar bien, ¿sabes? Cada uno tiene su pensamiento".

"En el barrio, ¿sabes? Como cuando voy por el barrio, ¿sabes? Y pongo el paraguas así escondido para que la gente no me vea, ¿sabes?"

Educadora. Porque, ¿qué piensas que...? **Participante.** Piensan mal y esto, ¿sabes? piensa que haces cosas malas y eso, ¿sabes? Y por eso no me gusta que... que no me, que no me vean por ahí, ¿sabes?"

Educadora. Él se siente como que en el barrio no lo quieren. Que tienen miedo de él, que tienen miedo de que les puede hacer algo a sus hijos, a ellos... Y se siente... Siente un poco el rechazo. Entonces el paraguas es tu manera de... **Participante.** Como que no pueden mirarme así".

"Y las familias, por ejemplo, saben que he estado aquí... pues a lo mejor no quieren que vayan..., no quieren que yo vaya con sus hijos. Y algunos al revés. Y algunos también piensan que, que he cambiado y

que, y que este tiempo me ha servido, ¿sabes? Pero la mayoría de gente piensa que por haber estado aquí, pues no te tienes que... como que no me tengo que acercar a sus hijos oa ellos, ¿sabes?"

"Una buena imagen de mí no creo que tengan... Mira este niño, este delincuente, ¿sabes?, este niño de la calle que no... hace cosas malas, ¿sabes? Los padres de mis amigos no creo que estén orgullosos de que vayan conmigo, porque como que he dado una mala imagen, ¿sabes? Estando aquí ya he dado una mala imagen. He tenido problemas con la policía, ¿sabes? y esas cosas. Y yo no creo que sea un orgullo de amistad para los padres de esas personas."

"No es fácil en verdad. Porque tú piensas, la gente piensa que estar en un sitio como este, ya eres malo para siempre, ¿sabes? No piensas en esa opción de, de que, mira este chaval puede cambiar, puede salir, hacer las cosas bien, buscar un trabajo, ¿sabes? Ellos piensan que, porque lo hayas hecho ya una vez, lo tienes que hacer toda la vida. Es como ese dicho que dice: matas un día un perro y eres un mataperros para toda la vida. Más o menos lo mismo".

"Cada uno piensa lo que le cae la cabeza. Este chaval es mala gente, este chaval es buena gente, este chaval es peligroso, este chavales son... Creo que nadie me va a esperar fuera menos uno, ¿sabes? eso es lo que pienso.

"Ya no confía. Solo se sienta y pone la mano en el bolsillo, ¿sabes? como nosotros lo pasamos, ¿sabes? Los marroquíes, a la mayoría en Europa, ¿sabes? Tú no tienes pensamiento de robar... Tienes un trabajo. Hay gente a la mayoría, en Barcelona, mayores tienen trabajo y eso. No tiene pensamiento de robar. Se sube al metro o autobús y ve a la gente que está cerca de él y eso. Y se sienta, y como... ¿sabes? Viene alguien le han robado antes y se juzgan a la primera de la gente, ¿sabes? Si viene se sienta, por ejemplo, el chaval, pongo el bolsillo así, o me levanto, ¿sabes? El chaval ya no viene para robar, ya tiene el trabajo, ya tienes de todo... no juzga... la mayoría gente juzga y por eso."

La majoria dels participants han viscut situacions en les quals han causat un mal a persones que no coneixien i que no han tornat a veure. La possibilitat de demanar perdó en aquests casos es fa impossible i el **perdó a un mateix**, que es presenta com l'única opció per poder continuar endavant. També en les ocasions en què la seva petició de perdó no és acollida.

"El perdón no solamente es con los demás, sino que también es con uno mismo".

"Para una persona, si no perdona a él mismo, a los demás, me parece que están rotos de dentro, ¿sabes? si no perdona a él mismo, no puede vivir, no podría hacer muchas cosas con la gente, ¿sabes?"

"Las personas, si no piden perdón y no se piden perdón, no se pueden reconstruir... No pueden curarse".

"En verdad me tengo que perdonar yo misma, porque si yo he hecho algo y sé que lo he hecho mal por mucho que tú me pidas perdón, aunque yo vuelva a estar contigo, yo misma me voy a sentir mal porque sé que lo he hecho mal. Entonces me tendría que perdonar yo primero".

"Yo tengo aquí un juego de puzle, ¿sabes? Y esta foto parece lo que yo siento por dentro con un puzle roto. Y cuando me voy a perdonar por todo lo malo que he hecho en la vida y voy a juntarlo... las piezas cuando lo junto me puede perdonar también a la gente... y cuando lo junto al final me siento feliz por el puzle hecho, ¿sabes?, que dice también... también ¿sabes?, por cosas que he hecho malas, ¿sabes?, y yo a mí mismo quiero perdonar a mí mismo, ¿sabes? y la gente si le pasa, también puede perdonar a él mismo y a los demás".

"Entrevistadora. ¿Y cómo os perdonáis a vosotras mismas? Participant. Cambiando la actitud. Cambiando lo que a esa persona le molesta" Participant. Pues no te perdonas, y ya está. Participant. Lo dejas apartado. Es que no sé cómo puedes perdonarte a tí mismo. Participant. No lo sé, eso es muy difícil. Participant. Intentaría ser mejor persona yo conmigo misma. Participant. Yo creo que lo intentaría

reparar. Participant. ¿Cómo te perdonas tú a ti misma algo que tú has hecho? Pues tede igual y lo olvidas, ¿no? Participant. Claro, es que lo dejas aparte, no le haces caso. Participant. Pero eso a veces lo vas a pensar. Vas a decir: me cago en la p, el día ese... Participant. Piensas lo malo... Participant. No sé, no sé... Participant. Y, en verdad te machacas a ti misma en la mente. Participant. Pero entonces es porque no te has perdonado a ti misma. Participant. ¿Y cómo te perdonas, tía? Participant. Oye, esto es un bucle del que no vamos a salir..."*

L'última dinàmica va versar sobre el futur com a tema lliure. Després d'haver reflexionat sobre la resta de temes al voltant del moment de conflicte al passat i de la visió des del present, a les següents reflexions parlen sobre el que pensen sobre el seu propi **futur** des de sentiments d'esperança, d'incertesa, d'il·lusió, de por, de confiança. De vegades amb sentiments barrejats. Destaquen les reflexions que giren al voltant de fer net, d'esborrar el passat i començar de nou.

"Mira esta foto hay colores, lápices. Y para mí representa que cada uno hacesu futuro. Depende del camino que tú escojas. Si coges el color negro, puede ser el camino malo, puedes acabar en la cárcel o muerto, muchas cosas. Y si coges el color blanco, puedes coger... tener tu familia, tener tus hijos, tu casa. Y si coges el azul, te puedes a vivir solo, tener una vida de soltero, yo que sé, muchas cosas. Pero depende. Tu mismo haces tu futuro, ¿sabes?"

"Yo quiero una vida normal, con mi trabajo, mi dinero legal, mis hijos limpios, no en la calle, ¿sabes? Y lo quiero bien. Y, si sigo así, pues no voy a avanzar. Y ahí yo cambié, cuando salí. O sea, que yo creo que sí que voy a acabar bien en mi vida".

"Aquí tengo una foto que lleva unas llaves con una cadena y eso, que dice estallave que es mi futuro, ¿sabes? Para mí lo que veo es mi futuro, ¿sabes? Porque tengo muchas cosas que me quedan aún, tengo muchas cosas y necesito solo llaves. ¿Qué son las llaves ahora?... Tengo muchas puertas, pero necesito estas llaves... qué son las llaves,

que son papeles, ¿sabes? Estoy esperando para que lleguen mis papeles y eso. Pero cuando tengo este, este papeles, ya tengo la llave, sabes. Entonces puedo salir a trabajar o hacer muchas cosas".

"He cogido una foto de una escalera que hay un niño abajo de la escalera. Y, pues yo creo que esta foto es... la veo en mi futuro. Porque arriba de la escalera no hay nada. Y el chaval está abajo. Pues entonces, como arriba de la escalera no hay nada, pues mi futuro, quién sabe, a lo mejor puede haber algo encima de la escalera, ¿sabes?... Hay algo arriba. Pero yo de momento estoy abajo. En mi futuro a lo mejor puede haber algo arriba. Pero yo de momento estoy abajo. En mi futuro a lo mejor puede haber algo. Puede haber algo arriba".

"Esta foto. He escogido esta foto. No sé, para mí es una persona que está como mal, ¿sabes? Y está en el balcón de su casa mirando a lo que hay, a la calle. No sé, como que esa persona piensa que el perdón sí que es importante, y como que... es que no sé como explicarlo. N. No se lo están dando. T. No se lo están dando y es importante. Y hay gente pues que se raya mucho la cabeza. Claro, es como que una persona que está como... que no tiene esperanza de que le perdonen, ¿es eso? T. Sí, como que... Y se ha quedado ahí, ¿sabes?"

"Mi futuro lo que quiero es sacar a mi mamá adelante, que ahora mismo desde aquí dentro se ve imposible decir que le quiero regalar una casa y todo".

"Y la foto esta de la huella del pie en la playa porque después de un tiempo, pues eso que ha podido pasar ha dejado huella. Pero bueno, luego el agua pasa encima de esta huella de la playa y se va, ¿sabes? A lo mejor con el tiempo pues se puede solucionar lo que ha pasado y que se borre".

"Tengo dos fotos que explican de algo de futuro, ¿sabes? Una que lo tiro el pasado y otra el futuro de lo que estoy esperando, ¿sabes? Tengo una foto, un dibujo que lo tiro a la basura. Como dibujo de un chico que tirar la basura, ¿sabes? Este dibujo significa que me ha pasado

muchas cosas malas y eso. Y no tenía donde, donde voy a aprender cosas y eso. Hasta que entrado aquí y me ha aprendido muchas cosas. Y he tirado toda la basura lo que me ha pasado y ya está olvidado todo. Lo he tirado todo en la basura porque necesito que hago otra vida nueva. Pues esto de foto primera. La foto segunda: en el mar hay pájaros. Pájaros en el mar significa libres, la persona libre se queda. Esta foto significa que, que mi futuro que veo mucha gente que está libre".

"Cuando ahora tengo este trabajo (foto de un basurero), cuando levanto por la mañana. Ahora para mí he aprendido esto y cuando salgo de aquí voy a seguir con este trabajo voy a hacer las cosas bien. Este es mi futuro, cuando vuelvo grande, limpio el mundo".

5.1.2 Resultats obtinguts dels tallers de Photovoice amb les famílies

Els tallers amb les famílies van seguir el mateix format de les sessions de *Photovoice* realitzades amb els joves i es van dividir en dues parts. La primera part tenia l'objectiu d'explicar als pares i mares el que s'havia fet amb els grups de joves, ensenyar-los les fotografies amb les narratives que havien sortit de les dinàmiques i invitar als que volguessin a participar de les dinàmiques. En aquest cas la proposta era agrupar les dinàmiques en una sola sessió per tal de facilitar l'assistència. Les famílies que han participat no estan relacionades amb els participants dels grups de joves, però tenen en comú que són pares i mares de joves complint mesures de justícia juvenil. A la primera part van participar membres de 7 famílies. Les reunions van tenir lloc als Jutjats de Terrassa. La idea era poder traslladar-los les reflexions de nois i noies que estan a la mateixa situació que els seus fills i filles, i compartir amb ells les idees i les reflexions que de vegades no arriben a sentir dels seus propis fills i filles. L'experiència va ser molt positiva i van tenir especial impacte les reflexions que els joves feien sobre com pensaven que es podrien sentir les persones properes que estan al seu voltant quan van tenir lloc les situacions conflictives. El fet de conèixer les seves reflexions des de l'empatia, o la por

pel futur, o la tristesa per sentir-se diferents, per exemple, els va obrir un món desconegut al qual moltes vegades no tenen accés.

El taller el van fer dues famílies (un pare i una mare). Els comentaris que es recullen a continuació formen part de les seves narratives i fan referència a les imatges que els van servir per elaborar la seva explicació. Estan organitzades i agrupades d'acord amb les categories emergents que sorgeixen a mesura que es van analitzant els textos.

El primer grup de fragments recullen el que pensen sobre el **perdó**. A través d'elles es qüestionen el pes que pot haver tingut el fet de no haver-los ensenyat a demanar perdó i qüestions al voltant del que el perdó implica quant a sinceritat, consciència i reconeixement del mal fet, intenció de canvi i respecte als altres.

"Yo para mí, el perdón es respetar a la gente".

"Claro, tendrían que estar pidiendo perdón cada vez que te insultan. Nosotros nunca le hemos pedido que nos pida perdón, que igual eso es otro fallo, pero sé, yo creo que te tiene que salir de la persona. Pero si ya, con las cosas que ha hecho, si ella ya no las reconoce, como va a pedir perdón de algo que no reconoce".

"Ella sabe que lo que ha hecho es malo, pero si ella no reconoce al exterior que lo que ha hecho ella es malo, ella no va a pedir perdón si no ha hecho nada malo".

"Investigadora. Y para ti ¿qué sería que ella te pidiera perdón?, que lo expresara verbalmente... ¿qué crees que abarcaría esa petición de perdón? Participant. Cualquier pequeño paso que hiciese, eso ya me parecería un milagro. Cualquier pequeño paso que hiciese para darse cuenta de que lo que hace no está bien".

"Pero si te piden perdón y al día siguiente te vuelve a hablar de la misma manera... y por la noche te pide perdón y por la mañana te vuelve a hablar de la misma manera... Si me pides perdón es porque reconoces

que lo que has hecho no está bien y no tienes que hacérmelo mañana... Claro, eso hay que decírselo".

"Si ella por la noche pidiese perdón y al día siguiente está otra vez haciendo lo mismo, es un perdón falso".

"Yo, mi hijo, él tiene el problema que bebe. Entonces cuando viene, y él viene bebido, me pide perdón. Yo sé que lo que me está diciendo... lo noto sincero. Entiendo que no va a dejar de beber porque me haya pedido perdón a mí. Te quiero decir que, al cabo de unas semanas, o un mes..., hay veces que tarda más y otras que tarda menos, vuelve a caer. Entonces para mí el perdón refleja que él se da cuenta que lo que está haciendo está mal, pero eso no quiere decir que cambiar una conducta... Para mí, el pedir perdón es que él está reconociendo que lo está haciendo mal. Eso no significa... ya que deje de beber".

"A veces pide perdón porque nos ve a nosotros sufrir, pero a lo mejor no está viendo realmente el daño que se está haciendo a sí mismo".

"Pues mis fotos son: se ve una mano, bueno dos manos, dos personas dándose la mano. La otra hay dos chicas tapándose la cara sonriendo. Y la otra una chica dando un abrazo a un árbol. Para mí el perdón es mostrar cariño hacia esa persona. Volver a tener una buena relación con ella y estar bien contigo mismo".

Les següents reflexions giren al voltant de l'**entorn** i les **circumstàncies** de la vida de les seves famílies i dels grups a què es vinculen els joves. Aquest últim aspecte és un dels que més preocupació els causa, especialment perquè es veuen impotents davant la influència que exerceixen sobre els seus fills.

"Yo había cogido otra foto que es la de los post it, que pone sociedad... mucho de lo que he hablado de la primera foto, que, dentro de una sociedad, dentro de unos amigos, dentro de una familia, tiene que existir un mínimo de normas y de respeto que, a día de hoy, pues no lo tienen".

"Nosotros le hemos enseñado la educación y los valores. Que como mínimo encasa que no tenga que insultar ni chillar a nadie. Eso es lo que a mí me gustaría. Que al menos en casa, no faltase al respeto ni la educación a nadie".

"Llega un momento en que tú te lo coges como algo normal, pero no es normal, que tu hijo o tu hija, cada vez que abran la boca tengan que insultar. Yo ya no entro, porque es que, si entro, me va a insultar más, que tampoco sería la solución. Mi mujer que es la que tiene un poquito más de prunto es la que entray aunque yo le diga que en casa quiero respeto y que no tiene que insultar a nadie, pero ella esto se lo pasa por el forro".

Parlen també de com viuen la situació amb la resta de la família, la família propera. Parlen tant dels sentiments de vergonya que experimenten els joves envers l'opinió dels seus familiars com del recolzament per part d'aquests que els pares i mares perceben.

"Vergüenza el mío sí. Porque yo también tengo mucha confianza con mis padres y, bueno, mi familia son mis padres y mi hermana. Con mi hermano no tengo... nos llevamos bien, pero no hay tanta... Entonces al principio me acuerdo que me decía: ¿para qué se lo tienes que explicar? Se lo tengo que explicar porque yo a mis padres se lo explico todo y ellos tienen que... entonces vergüenza sí les da".

"La familia la quiere igual y mi madre, que es su abuela, las tías... además la quieren más porque es más especial. Pero ella piensa... ahora cuando tenemos alguna comida o cena familiar, le hace cosa ir. Bueno, además... le hace cosa ir porque sabe que la familia lo sabe, y aunque no digan nada delante de ella, a ella le hace cosa ir. No, no quiero ir que, qué me van a decir. No te van a decir nada. Qué te van a decir. Te van a decir que te quieren y ya está".

Moltes de les seves reflexions giren al voltant de les amistats i el seu paper als fets del conflicte. De com es deixen portar pel pensament col·lectiu o per l'opinió dels altres, i la poca consciència que fan del que està passant.

"Y, después resulta que la amiga que venía a casa y era súper educada, pues resulta que, el día que pasó eso que también la cogieron, después nos dijeron que esa ya tenía expedientes ahí, que ya estaba... que era un fichaje bueno, que la habían puesto ahí por la puerta grande con la amiga. Nosotros eso ni lo sabíamos, hasta que no sucedió eso ya".

"Ella no llegó a pisar un centro. Pero al tener a su mejor amiga dentro, ella pasó uno o dos meses... Porque ella, bueno, no es de muchas amigas, pero de la típica amiga de uña y carne. O estaba en casa de ella o la amiga estaba en la nuestra. Y, al quedarse encerrada la amiga, ella hasta que no... hubo un mes que no salía y que lo pasó mal porque su mejor amiga estaba encerrada, y cuándo se podían llamar y todo eso".

"Se lo saben todo... Ya nos tiró en cara que lo que había pasado no sucedía nada, que a los 18 años, el expediente de menores queda a cero. Entre ellos se lo cuentan. En ese aspecto sí que van por delante nuestro. No, no, si esto no va a salir. Si yo ahora salgo de cero. Y bueno, aunque tú salgas a cero, si te pillan lo que... ahora ya de entrada, ya vas a la cárcel... Y yo creo que, tal y como van pasando los días, si no fue a más, van perdiendo importancia y ellos siguen a lo suyo con el día a día".

"El otro día que vino borracho y le digo: pero hijo, ¿todos vais así? Todos vamos así. Digo, ¿y los padres? porque es que a mí... ya le digo, pasa y duerme la mona, porque ¿tú crees que yo ya con 18 años le tengo que decir, por ejemplo, pues ya no sales en todo el fin de semana... ¿Y los padres de tus amigos? Porque en el caso de mi hijo es colectivo..."

"Yo le digo a mi hijo. Hijo, ¿por qué no te buscas otro tipo de amistades? Yo venía de... y se juntó con un tipo de gente, pero me he venido a... y se ha juntado con el mismo tipo de gente. Él no dice: esto a mí no me va bien, o esta gente a mí no... voy a buscarme... no. Aunque cambies, las amistades siempre van a parar al mismo tipo de gente".

"Yo creo que es un conjunto de todo. Sí que creo que hacen mucho las amistades, la gente con la que se juntan. Porque yo creo que entre ellas las chungas se juntan".

"Aunque lo dijese su amiga, o cualquiera de los dos chicos, ella no iba a decir que no, porque ella es la chunga. Si ellos lo dicen, yo más todavía".

"Sí, entre ellas se juntan. Su mejor amiga, cuando se ha enterado que tenía varios expedientes abiertos y la anterior, había tenido otra amiga, que daba miedo. Y que esta chica también había estado en libertad vigilada, habíadejado de estudiar, y ya le explicó a la mía que, si dejaba de estudiar, teníamosque hacer nosotros protocolo de absentismo. Que, si venía la policía a casa, ni la podían tocar ni la podían obligar... O sea, la mía siempre ha ido por delante nuestro de estas cosas porque sus amistades, eran gente que ya habían pasado por todo eso. O sea, que entre ellos se juntan... no sé cómo, pero se juntan entre ellas".

"Yo creo que no son conscientes. Sí que saben que están haciendo algo maloy que si los pillan... lo típico: como nos van a pillar, aquí con tanta gente".

"Yo he cogido un águila volando y supongo que ellos, en ese momento, bueno, o el mío, sienten libertad. Se sienten libres. Tanto el delito que cometieron, que también fue incentivado por el pensamiento colectivo, en el caso de mi hijo, yo creo que sí. El delito fue incentivado por una chica y cogieron y, cuando te digo por ejemplo que beben, pues lo mismo".

Els següents fragments recullen les **emocions** i pensaments que van tenir al moment en què els seus fills o filles van començar amb els conflictes.

"Los mossos nos llamaban... hubo una temporada que nos llamaban a menudo porque ella cuando tenía menos de 16 años, cuando estaba con más gente, que siempre iba con gente mayor que ella, y la policía o los mossos paraban a los otros porque o estaban fumando o bebiendo en la calle, ella, al ser menor de 16, tenían la obligación de que nos

llamaran a nosotros para que fuésemos a recoger la niña. Aunque ella no hubiese hecho nada si era menor de 16 años. O sea, que cuando veíamos ya de madrugada, el móvil ahí y que era una centralita, ya sabíamos que eran los mossos que había pasado algo".

"Yo he cogido (enseña una foto) como el día que sucedió lo que sucedió, que...el lápiz roto que, bueno, hubo un antes y un después, dentro de una normalidad, pues ahí se rompió algo importante. Y, bueno, está claro que algo así marca un antes y un después".

"Cuando nos llamaron de madrugada los mossos diciendo que la niña la habían detenido y que la habían cogido robando es una patada que te da la vida. Ese momento es uno de los momentos más duros que pasas en la vida".

"Yo he cogido una foto de una persona que está contra la pared... Yo para mí el golpe más gordo que me ha dado mi hijo no fue que robaran a una señora... Fueron las mentiras. Entonces yo ahí me sentí impotente... y pues así, cara a la pared. No sabía para dónde tirar, no sabía qué había hecho yo. Bueno, qué había hecho yo no porque no me he echado nunca las culpas, pero ¿por qué esto a mí? Yo que no aguanto a las personas mentirosas".

"He cogido también un oso roto porque, bueno, quieras que no eso te... a mí me sabe mal por él porque o es que está súper perdido, o es que no se da cuenta donde tiene... ya son muchas tortas. O sea, no son muchas legales, pero es igual, son tortas... ni así. Sobre todo me siento impotente. Mi situación que peor he llevado".

També van parlar sobre com van veure la situació una vegada havia passat el moment conflictiu des de la **reflexivitat** que permet el pas del temps.

"Y la segunda foto sobre lo que pueden pensar ellos días después, yo creo que... es una foto de gente corriendo del día a día. O sea, que pase lo que pase hay que seguir para delante y yo creo que, una vez ya allí con el juicio, esposadas y todo eso, sí que se tienen que llevar un

buen susto. Pero tal y como van pasando los días, yo creo que se les va olvidando".

"No hay pensamiento racional, yo creo que no. Y luego, pues es como dice él, la vida sigue y todo se va relativizando y todo se va quedando atrás".

"Yo no creo que ellos realmente se den cuenta de la gravedad. Porque yo le he llegado a decir: hijo, ¿quién es la persona que más quieres en el mundo? Si se comportara como te estás comportando tú, ¿qué harías?"

"Como la pilló con 17 años, dijimos una de dos, o esto es un aviso que te da la vida y haces un cambio, o esto mismo te pasa dentro de unos meses y por lo mismo ya vas a la cárcel... Y yo creo que eso fue un toque que... ella no deja de ser como es, pero al menos, yo creo que antes de hacer algo ilegal, se... en ese aspecto sí que se lo está pensando... yo creo que sí".

Encara que va resultar molt difícil perquè es troben sota la impressió del que va passar i ho viuen com un mal somni, les següents reflexions fan referència a la incertesa del **futur**.

"Sí que ella, al estar en libertad vigilada 6 meses, esos 6 meses, nosotros la hemos podido tener un poquito controlada con la excusa de la libertad vigilada, pero, en el momento que han pasado esos 6 meses, esta ha dicho: aquí estamos de nuevo. Ya estoy libre completamente".

"Y la foto de ahora que lo que sucedió es un golpe más que nos lleva la vida y que tenemos que seguir pasando, que es el puente este que está cortado (hace referencia a la foto escogida) y hay un momento que tiene un obstáculo y tienes que pasar por una madera más fina, y que hay que pasar para seguir adelante. Y que esto es un obstáculo más que nos ha dado la vida y que hay que superarlo y tirar adelante".

"Y nada, luego he cogido una (hace referencia a la foto escogida) que está una chica en lo alto de una cima y mirando al horizonte y, pues

yo estoy un poco así meditativa, no sé que tengo hacer, no sé, ahí estoy".

5.2 Resultats obtinguts en relació als objectius de la segona fase

Segona fase (recollida a la Taula 1)

Fase	Objectius	Qüestions clau	Tècnica
FASE 2	<p>Conèixer la vivència experiencial dels protagonistes i la seva percepció dels canvis que experimenta el vincle del menor amb l'ofensa i amb la comunitat en diferents escenaris.</p> <p>Identificar les necessitats dels protagonistes per poder deixar enrere les conseqüències negatives de la situació.</p>	<p>Com recorden la seva història abans del conflicte?, com eren les relacions amb el seu entorn a aquella època?, què va canviar? com van viure el conflicte el protagonista i el seu entorn?, com van canviar les relacions?, què ha canviat el pas del temps?, han tingut l'oportunitat d'iniciar un procés de perdó?, quina és la percepció de futur després del temps i, si s'ha donat, després de la petició de perdó?, com és ara la seva relació amb l'entorn?</p>	Entrevistes en profunditat

5.2.1 Resultats obtinguts de les entrevistes del Cas 1

Les entrevistes de l'estudi de cas s'aproximen als temes d'interès distingint tres etapes de la vida del protagonista per tal d'ordenar la història. Es pren com a referència el conflicte i el recorregut es realitza des de l'etapa prèvia al conflicte, la vivència personal de la situació conflictiva i la percepció de com la van viure els que tenia al voltant, i la percepció de futur.

5.2.1.1 Protagonista Cas 1

5.2.1.1.1 Història prèvia

El protagonista del cas és un noi que ha tingut una infantesa difícil per la mort prematura del seu pare quan ell era molt petit. El seu entorn el va sobreprotegir i ell mateix explica que intentaven compensar la situació i el consentien molt.

"Falleció mi padre cuando yo era muy pequeño y, pues desde ahí yo... pues como era tan pequeño, estuve con mi padre muy poco tiempo y lo recuerdo muy poco".

"Al ver que un niño tan pequeño pues había perdido a su padre, pues como que les daba un poco de pena".

"Claro, cuando ya crecí un poco más, eso ya me fue perjudicando. Porquetener siempre lo que quieres, pues como que no es bueno. Porque también te acostumbras a eso y acabas mal, pero bueno".

Una altra circumstància que el va marcar va ser la relació de la seva mare amb la seva nova parella.

"Mi madre quiso cuando falleció mi padre, quiso cambiar de aires, quiso cambiar todo y nos fuimos a vivir a otro sitio. Y bueno, me cambié de colegio, perdí a mis amigos, perdí a... Jugaba a fútbol también y me tuvieron que cambiar de equipo y todo y empezamos una nueva vida, ¿no? Y empezamos ahí, pero no fue muy bien tampoco. No fue muy bien por problemas que tenía mi madre con su pareja. No estábamos bien ahí y otra vez nos tuvimos que volver para el otro sitio donde estábamos".

Malgrat aquestes circumstàncies, tenia relacions importants a prop que li aportaven estabilitat, especialment els amics del seu equip de futbol.

"Entrevistadora (E). Y, ¿cuáles dirías que son las relaciones importantes para tite esa época? Protagonista (P). Pues, las relaciones con el fútbol, y con... no sé. Yo la verdad que el único momento cuando podía estar bien, era con el fútbol porque me olvidaba de todo lo que me pasaba. Y ya está. E. Y, ¿qué era lo que te pasaba?, ¿qué era lo que necesitabas olvidar? P. Problemas en casa con... bueno, el padre de mi hermana, que había muchos problemas en casa, que a mí no me gustaba estar en mi casa".

Les circumstàncies familiars eren molt complicades i ell sentia que no ho podia parlar amb ningú.

"Él trataba mal a mi madre y yo no lo trago a ese hombre, ¿no? Y yo muchas veces me he metido de por medio. Y muchas discusiones eran por mí, otras eran por sus cosas, y acababa... No aguantaba ni una semana estando bien y yo no lo decía a nadie, ¿no? Ni a psicólogos ni a nadie. También a la familia por parte de mi padre que ya no es ni la de mi madre. Tampoco le podía decir nada. Y mi abuelo me iba y me

llevaba al fútbol. Me traía, y había días que: si me pasaba algo... no sé qué... Yo le decía que no, que no pasaba nada. Y no lo contaba a nadie. Y yo creo que eso ha sido un problema también, pero no tenía la fuerza de decirlo a nadie lo que pasaba en mi casa, ni nada. Ni a mi familia, ni al psicólogo, ni a nadie. No sé. Y me lo tenía que callar, y ya está".

"E. Pero con tu madre sí que lo hablabas.

P. Con mi madre... A mí lo único que me decía mi madre es que no iba a pasar... no iba a pasar más cada vez que se discutían y... o que no iba a volver más esta persona. Y acababa volviendo... Siempre. Y yo, en ese momento, no entendía porqué cada día estaban peleándose y siempre volvía esa persona que no le hacía nada bueno".

"Me enfadaba con mi madre porque me estaba mintiendo. Me estaba diciendo que no iba a venir. Y yo me he peleado muchas veces con mi madre porque me está diciendo que no va a volver una persona que me está haciendo daño a mí, que le está haciendo daño a ella también. A mi madre y a mí, a los dos juntos también nos está haciendo daño".

Passat un temps tornen a canviar de domicili i ha d'adaptar-se de nou a la seva escola i al seu grup d'amics. Mentre es troba a aquest període d'adaptació, no compta amb un grup d'amics de confiança o un grup de referència, com el professorat, que el conegui i pugui adonar-se del que necessita. Aquestes circumstàncies el col·loquen a una situació de mancança de suport per enfrontar els problemes que viu a casa. Malgrat que ja és més gran, continua sense poder parlar del que passa.

"E. Y cuando hubo ese cambio de domicilio otra vez, que volvéis después de nacer tu hermana, cuando tenía un año y medio o así, y volvéis. Tú ya te crees que es para empezar de cero y vuelve él a vuestra vida otra vez, ¿no? aunque os habéis cambiado de casa.

P. Sí, sí, sí. Él vuelve también y, bueno, yo creo que es peor. Allí es peor. Ahí en el otro sitio es donde pasan... Bueno yo también era más pequeño. Después cuando volvimos, cuando nos cambiamos de ciudad

yo era muy pequeño también. Y fui a creciendo un poco, pero ahí fue donde pasó lo que pasó. Y después, cuando volvimos otra vez al de antes, era un poco más mayor y pasaba también. Pasaba, pero claro me veía que yo también ya no era tan pequeño, y eso. Pero también pasaba. Y eso igual siempre".

"Y yo no lo entendía y tampoco tenía quien contárselo. No tenía mucha confianza con mi familia... Tenía confianza con, con otras cosas, pero con hablar de esa persona... No quería hablar porque sé que a mi madre le iban a decir muchas cosas: que qué hacía con este, no sé qué... y yo tampoco he querido que hubiera mal rollo entre mi familia y mi madre por esta persona. No he querido tampoco. Y... y eso. Y, y esta persona, pues ha hecho que yo me enfade muchas veces con mi madre, que, bueno, que pasen muchas cosas".

5.2.1.1.2 Època del conflicte

Els conflictes comencen quan passa a l'Institut i canvia d'amics. El protagonista identifica clarament aquest canvi d'amics com el moment en què va començar a deixar-se portar per l'estil de vida d'aquests amics, que eren més grans que ell.

"¿Cuándo empezó? Pues no hace mucho tampoco. No sé, yo estaba... Iba al fútbol también, pero ya no sé... En el colegio también me empecé a juntar ya con gente que no... que no me hacía bien, o no sé".

"Me dejaba llevar, ¿no? por esa gente. Y no sé, después ya empecé por eso, fumando tabaco, o no sé qué, y ya haciendo campana... Y ya después a mí se me ha ido de las manos, ¿no? Ya, entre los porros y el alcohol, pues se ha ido todo... todos mis problemas pues como que se iban con eso, ¿no? Todo lo que me pasaba en la cabeza, pues iba con eso".

"Con mi madre dejé de hacer cosas. Por ejemplo, ya no sé, no íbamos, yo que sé, a comer por ahí... O me iba... O con mis abuelos, Mis abuelos

me decían muchas veces que fueran a comer a su casa. No iba ya. No sé, no..."

Quan arriba la pandèmia es queda sense futbol, que era l'únic ambient que el lligava els seus amics de sempre. I perd el contacte amb el seu avi, que és qui el portava al futbol i que, a més de la seva mare, és el gran referent de la seva vida.

"Por lo que yo creo que se me ha ido más la olla es porque empezó... A principio de la pandemia, no había fútbol, porque había COVID. No había fútbol. Y por... Aparte, yo antes de eso ya... ya, bueno, ya... ya tenía lo mío, ¿no? Bueno, ya fumaba yo... de todo, ¿no? Pero claro, cuando ya no había fútbol, pues se me ha ido más la olla, porque no tenía ese momento donde..."

"También a mi abuelo, que en verdad era también el que me centraba, ¿no? Porque es el que me llevaba todos los sitios. O sea, mi abuelo aparte era el que, al principio, cuando empecé, me lo pagaba. Me pagaba al fútbol. Y yo no tenía ya a mi padre, yo tenía a mi abuelo. cuando empezó lo del COVID y esto, pues mi abuelo como ya no podía venir porque estaba más débil. Y ahí también se me iba la olla, porque ya a lo mejor digo: no viene mi abuelo, pues, yo que sé, a lo mejor voy a fumar, o me voy a ir de fiesta... Como, yo que sé. No me va a venir a buscar mi abuelo, pues me voy a ir de fiesta. Mi abuelo es súper referencia. Mi abuelo se ha recorrido de toda Cataluña viéndome jugar, viéndome jugar a mí."

La pandèmia i la influència del nou grup d'amics contribueix a que es deteriori la relació amb la seva mare, amb qui cada vegada es relaciona menys i quan ho fa és en moments de conflicte.

"Mi familia estaba muy mal también. Porque bueno, sabían ya con la gente que iba... Es una época que lo pasó mal mi madre. Porque me vio que..., que no hacía nada con ella ni con mi hermana. Que, bueno, eso, que no compartía tiempo con ellas, que solo me preocupaba de los

amigos y las fiestas, y todo eso. Y pues mi madre acabó perdiendo la confianza en mí y ya, vamos, nada".

I, per altra banda, l'altra gran tema que es fica pel mig a la relació amb la seva mare és que continuï la seva relació amb la parella i, especialment, que no compleixi la seva paraula.

"Mi madre sabía que cuando yo iba a mi casa no podía ir esa persona porque nos íbamos a enfadar. Entonces claro, ella pues intentaba que cuando yo fuerano estuviera esa persona. Pero yo sabía que se seguían viendo y todo. Y que cuando yo no estaba en casa, a lo mejor no venía en dos o tres días, pues él estaba allí, ¿no? Y yo lo sabía. Y yo también se lo echaba en cara mi madre, ¿no?, que él seguía estando, aunque cuando yo estuviera en casa él noestaba... Si iba a mi casa, iba estar mal. Entonces, pues no quería, ¿sabes? Y mi madre se iba enfadando más porque yo no aparecía".

Cada vegada s'allunyava més dels seus referents i es quedava sense cap mena de recolzament. Ell és conscient que el seu grup no el beneficiava, però a la vegada se sentia molt sol per sortir de la situació.

"No nos hacíamos bien. Ni yo a ellos, ni ellos a mí, ni nada, ¿no? y eso. También, cuando me han visto que yo también, pues estaba haciendo cosas ya que se me estaba yendo ya un poco de las manos, tampoco me han dicho: oye, para, para, no sé qué, para de hacer esas cosas... al final te van a pillar o te van a hacer cualquier cosa. Y no, no me lo han dicho... o no nos dábamos cuenta también, ¿no? Porque en ese momento tampoco... Yo también tenía..., era pequeño, ¿no? En verdad tenía 15 años, tampoco te das mucha cuenta de las cosas"

"Yo no quería volver a mi casa. Y me veía que no tenía ni apoyo en familia ni, ni nadie. Me veía sin dinero. Pues he acabado haciendo cosas que no... Si hubiese tenido el apoyo de mi familia, a lo mejor pues no las hubiera hecho, ¿no?".

5.2.1.1.3 Moment present.

A aquesta part de l'entrevista parla des de la reflexió del moment present. De com estan ara les seves relacions importants i de la mort del seu avi, de qui no s'ha pogut acomiadar i que és un fet que l'ha ajudat a pensar.

La relació amb la seva mare ha millorat molt, però continua sense parlar del que el preocupa i evita el conflicte. Està molt bé sempre que no es parli del tema tabú de la parella.

"Yo con mi madre ya ahora mismo ya no hablo de este tema. Porque estoy muy bien con ella, y... Y es un tema que no quiero entrar porque sé que va a haber mal rollo. A lo mejor no discutir, pero va a haber mal rollo con este tema y prefiero yo no hablar de eso porque sé que... Que eso, que va a haber un poco de mal rollo. Le han dicho que tiene que dejar a esa persona. Y a ella no le entra en la cabeza que por qué, ¿no? Que por qué tiene que alejarse esta persona. Se lo ha dicho mucha gente y tampoco he querido..."

"Yo creo que sí, que mi relación con mi madre después de haber estado aquí y todo, después de hablar con ella, está súper bien, ¿no? Y yo creo que ahora, aquí dentro ha sido donde estaba mejor la relación con mi madre. Y porque también aparte me ve bien ella, ¿no? Me ve bien, que estoy bien físicamente, mentalmente, todo. Me ve bien y pues también esto le gusta ella. Y sí que es verdad que cuando estaba fuera, pues no he hablado las cosas que me pasaban, ¿no? y por eso la relación pues estaba más... más mal con ella, pero ahora yo creo que está muy bien, sí. Porque puedo explicar las cosas, los problemas que me pasan. Porque antes no los explicaba y creo que ahora, pues sí que me puedo abrir con la gente, puedo explicarle los problemas, ¿no? que tengo, las dudas que tengo, o yo que sé, ¿sabes? Sí puedo, y confío más en la gente, no como antes que no confiaba en nadie. Y, pues aquí sí. Pues yo creo que sí, ¿no? Me pueden ayudar".

"Mira, desde que... te lo digo, desde que yo entré hace..., no sé, casi, casi dos años, mi abuelo, desde que yo he entrado ha estado fatal.

Pero, o sea, de que... pero mal, mal, mal. Pero no por... De salud. De salud ha estado mal. Y estaba súper bien cuando yo estaba fuera. Estaba muy bien. Vamos que... Y cuando yo he entrado, desde que yo he entrado... Yo hablaba con mi abuela y me decía que, desde que yo entré, que era otra persona".

La mort del seu avi el va afectar molt i el va ajudar a reflexionar.

"Se murió cuando yo estaba aquí, ¿no?... Me enviaron a otro centro, y falleció el verano pasado. Falleció, este... el verano pasado. Y, bueno, no me pude ni despedir de él, ¿no? La única..., el único recuerdo que tengo de él, fue el que me haya venido a ver aquí dentro. Claro, no sé, no me... Me hubiera gustado más que el último recuerdo que haya tenido de mí haya sido fuera, ¿no? Al menos en la calle. Porque, claro, yo iba a ir a despedirme de él, y me iban a dar un permiso. Era el primer fin de semana que iba y me iban a dar el permiso. Porque me iba y.... Yo ya sabía que no iba a durar mucho. Y me dieron el permiso porque me iba... y me dieron el permiso para ir a despedirme de él, pero me despertaron por la mañana y me dijeron que... Iba a ir ese día, pero en la madrugada había fallecido y no pude ni despedirme de él".

"A mí eso me ha... me ha dejado... Me ha marcado, ¿no? Que me haya tenido que venir a ver aquí después de todo lo que ha hecho. Que me haya tenido que venir a ver aquí la última vez que le visto, ¿no?... que me haya visto aquí dentro, pero bueno. Yo sé que, desde donde esté, que está orgulloso de mí también por las cosas buenas que he hecho, por todo lo bien que he estado también cuando he estado bien. Y eso, y ya está. Pero bueno, eso es lo que más me duele, que me haya tenido que ver aquí dentro, pero bueno".

Explica que, encara que no s'ho esperava, se sent recolzat per la seva família i que això ha sigut molt important per a ell.

"A mí me han tratado igual, aunque haya hecho lo que haya hecho y, no sé, también lo valoro mucho".

"Yo pensaba que, claro, joder, aquí dentro solo me viene a ver mi madre con mihermana y mis abuelos, ¿no? Yo pensaba que la otra gente de familia tíos o primos... con esta gente como que me iba a decir: bueno este que le den por culo, ¿no? Mira eso que hace. Y yo lo pensaba, ¿no? Porque, no sé, digo:coño es que a mí no me viene a ver nadie más, ¿no? Pero no. Cuando falleció mi abuelo y ese día fui al tanatorio... Que en verdad le dije a mi madre: mama, es que yo voy a entrar, voy a estar con mi abuela, y me voy a ir porque yo no voy a estar... Para estar incómodo con la gente que... que, en teoría, me tiene que... que es mi familia, ¿no? Pues sabían donde estaba, sabían todo, ¿no? Y digo, coño, es que voy a estar súper incómodo ahí porque, no sé. Claro, digo: es que, ¿qué van a decir? Y familia de no sé donde... Pero no, no, para nada, ¿no? Ha sido... La verdad es que me quedé flipando porque digo... mira, nada, ni una cara mala, ni nada. Todo súper bien y ya está y de todo el mundo, ¿no?... O gente de mi familia que ni me pensaba que me iban a apoyar, ¿no? Y me han apoyado, sí. Y creo que, pues que la vida a veces hay que pasar malos momentos para que después vuelva a empezar una relación mucho mejor, ¿no? de la que... sí".

"Me ha ayudado muchísimo. Porque, hombre, el apoyo grande que tienes que tener es el de tu familia. Si ya tu familia te deja de lado, pues... bueno, no sé, ya lo tienes muy difícil, ¿no?... Si me hubieran dado la espalda, habría sidomás jodido para mí, y yo creo que la hubiera cagado incluso más. Hubiera sido digo: coño, es que no me apoya ni mi familia ya es que me da igual todo, ¿no?"

També reflexiona de com es veu a ell mateix al moment actual.

"No soy el mismo porque, no sé, soy más maduro, pienso las cosas dos veces, que antes no lo hacía... Y yo creo que eso, pues... Sé pedir perdón también y, bueno, pues cambia mucho del que era en el pasado.

"Hablo más. Claro, es que, ahora, pues, yo que sé. Si antes veía una cosa que no me gustaba, me ponía a gritar o a hacer, ¿sabes? No sé, no estaba bien. Me ponía a gritar o eso... Y ahora, pues yo creo que me puedo sentar a hablar con mi madre, decirle esto no me gusta, esto tampoco, ¿sabes? y podemos llegar a un acuerdo o no sé qué. Pero antes pues no tenía esa paciencia de decir: venga va voy a hablar con mi madre, no sé qué, perdía las formas yeso... sí"

5.2.1.1.4 Futur

Aquesta part final de l'entrevista abasta la percepció de futur del protagonista. En primer lloc, amb la seva visió de si mateix.

E. ¿Tú crees en tí?

P. Bueno yo no sé, ¿no?, no lo sé. Porque yo también tengo... estoy un poco loco, ¿no? Pero sí, yo puedo creer en mí, pero vivo un poco más..., vivo al día a día. Vivo el día a día y no sé lo que puede pasar mañana. A lo mejor un día digo que estoy bien y al otro que estoy mal. O que no la voy a liar y la lío. Es que no sé, no sé, no creo mucho en mí tampoco. De que, por ejemplo, pues voy a hacer las cosas súper bien, pues no lo sé si las voy a hacer bien, porque no lo sé, no veo el futuro. Y si me dicen: tú cómo vas a... si me voy a otro centro abierto, ¿cómo vas a estar?, ¿vas a estar bien? Pues no lo sé, no lo sé. Que lo voy a intentar, sí, pero no lo sé, ¿sabes? Puedo creer en mí, que voy a hacer las cosas bien, sí, pero no sé lo que va a pasar. Y sí, yo creo que mi familia cree mucho en mí y saben que puedo hacer las cosas súper bien, y eso es un apoyo súper bueno, ¿no? pero bueno...

"Porque puedo explicar las cosas, los problemas que me pasan. Porque antes no los explicaba y creo que ahora, pues sí que me puedo abrir con la gente, puedo explicarle los problemas, ¿no? que tengo, las dudas que tengo, o yo que sé, ¿sabes? Sí puedo, y confío más en la gente, no como antes que no confiaba en nadie. Y, pues aquí sí. Pues yo creo que sí, ¿no? Me pueden ayudar y sí, sí, sí".

"Sí, tengo ganas ya de estar ya en mi casa definitivo ya, de poder estar ahí bien ya. De no tener que volver a ningún sitio. Y que, también yo..., los cumpleaños que me he perdido de mi hermana, también, pequeña... eso. Y me acuerdo de cuando yo tenía nueve años, ocho años, y yo me acuerdo de lo que pasaba. Y yo tenía, ¿sabes?, dudas en mi cabeza: mi hermana, cuando sea más mayor, ¿se acordará de que su hermano no ha estado este tiempo al lado suyo? Y sí que se acordará, seguro. Pero bueno, espero que vea que cuando yo he salido de aquí, pues que ella vea un cambio y esté contenta también".

"Lo que yo quiero es trabajar y tener mi dinero que me lo he ganado yo mismo ya está, y poco más. Tener a mi familia bien y ya está. Yo confío en mí, que pueda hacer eso y más. No voy a hacer una cosa que... Un trabajo que me gusta, no hacer cualquier trabajo, que eso sino... Porque si no te gusta tu trabajo, pues no sé".

El tema del futur abasta la percepció de suport per part del seu grup d'amics i també l'expressió de les pors al voltant de les relacions amb què va compartir l'època del conflicte i de la necessitat d'allunyar-se de l'entorn a què s'havia ficat i que l'havia perjudicat abans.

"E. ¿Cuál es la situación de tus amigos ahora mismo que te crea seguridad o que te crea inseguridad con respecto al futuro?"

P. Me crea seguridad que voy a empezar otra vez a jugar a fútbol, y voy a hacer nuevos amigos allí, y voy a conocer a gente nueva. Eso me crea seguridad. Porque no voy a volver a lo mismo de antes, no voy a ir con la misma gente de antes y, bueno, pues, es un..., no sé, yo creo que es mejor. Porque llevo tiempo también sin relacionarme con gente, y también relacionarme con gente que no me conoce, pues también eso pues me apetece, ¿sabes?"

E. Como empezar de cero.

P. Sí, como empezar de cero, y eso pues me gusta, ¿no?, tengo ganas. Y también, bueno, de los otros amigos, los voy a tener que ver ¿no? Y

voy a tener que, bueno, que verlos y eso. Y, no sé, porque no sé qué voy a hacer, porque también decirles como que los quiero dejar un poco... ¿sabes?, como aparte. Pues no sé cómo lo voy a decir o hacer, no lo sé. Y eso me da un poco de inseguridad, porque como no sé, la verdad."

E. Porque por un lado tienes a necesidad de estar lejos para que no se repita...

P. Sí, sé que, si estoy más lejos, pues va a estar más lejos que yo pueda volver a hacer cosas que no están bien, ¿no? y eso, y a ver cómo lo hago. Y eso me crea un poco de inseguridad. No verlos por la noche porque por la noche ya sí es diferente o... Sí, pero no lo he pensado, ni lo he hablado todavía cómo lo voy a hacer. Y eso pues, no sé, estoy un poco como ahí rayado, pero bueno, también con ganas de conocer a gente nueva".

E. Hay amigos de los de antes que también te iban bien, ¿no?

P. Sí, pero digo de los otros que no me iban bien. Pues algunos sí que puedo seguir manteniendo, pero otros no, porque no me van a..., me van a.... Yo me llevo mucho también de los..., de la gente, y no sé, que no me veo 100 x 100 seguro de mí mismo que si voy con esa gente siempre, no vuelva a hacer otra vez alguna locura.

E. Imagínate que ahora, en el futuro, te vuelves a encontrar en un momento que dices: ¿en quién me puedo apoyar?, ¿sabrías cómo identificarlo mejor ahora?

P. Sí, ahora sí. Aparte de que llevo aquí encerrado mucho tiempo y pues gente que yo me pensaba que me... que me apoyaban y que me querían, y esa gente pues ni me ha llamado, ni me han enviado ni una carta ni nada. Me he dado cuenta de que hay gente que, por ejemplo, me han enviado cartas, o me han llamado. Y me quedo con esa gente que a lo mejor me pensaba que no..., que no tenían tanta relación conmigo, pero al final, mira, hasta cuando no estoy, pues en los peores

momentos han estado. Me han llamado, han hablado conmigo, me han enviado cartas, ¿no? Amigas, amigos... Y me quedo con esa gente.

P. Tengo gente que me quiere y pues me puede llevar un poco que no pierda el... Pero sí que eso tengo gente y sí, lo he dicho ya y me dicen que sí, pero claro yo después también... En el pasado ha habido gente que me lo ha dicho, y he pasado también, ¿no?

E. Bueno, pero tú no eres el mismo tampoco.

P. Me ha dado igual. Sí, pero ahora soy otra persona.

La relació amb la família ocupa també una part molt important del que necessita cuidar per sentir-se acompanyat en aquesta nova etapa. Als següents fragments de l'entrevista parla de les seves pors i identifica el suport i la confiança que estan dipositant amb ell.

E. Familia, venga. ¿Cuál es tu situación, qué es lo que te da miedo, qué es lo que te da seguridad?

P. Pues me da seguridad que, bueno pues que mi madre confía en mí, y mi hermana, mis tíos, mi abuela. Pues todos confían en mí, y me han dado una segunda oportunidad también, bueno, de confiar en mí, ¿no? Que en verdad pues... yo pensaba que la gente no me iba a tratar igual, ¿no? después de haber pasado por aquí y eso. Pero bueno, eso me da tranquilidad también. Y seguridad. Saber que tengo el apoyo de toda mi familia, de toda. Y por eso estoy muy tranquilo, muy feliz también, de que... de que tengo ese apoyo.

E. ¿Miedos?

P. ¿Miedos? Es que miedo no tengo, pero el miedo siempre está de, bueno, pues de volver..., bueno, pues de no saber llevarlo bien, de... esto. Y que, pues como que se sientan como defraudados, ¿no? Pero no tengo miedo, o sea, con mi familia no tengo miedo. Solo eso. Pero bueno, por decir algo porque no tengo miedo. Pero eso siempre está ahí, ¿no?"

E. ¿Cómo vais a organizar la convivencia en casa?

P. Sí, bueno, yo lo hablo con ella. Y ella, bueno, pues me ha puesto unas normas, ¿no?, que yo las tengo que cumplir porque vivo en su casa, ¿no? Y si, bueno, es decisión mía si las cumplo o no, pero yo las voy a cumplir para estar todos bien. Yo ya también le he dicho las cosas que no me gustan también de ella. No sé si está con su pareja, no sé, pero bueno, eso es lo que me tiene un poco ahí, un poco de miedo, ¿no? De que esté con una persona que a mí no me gusta que esté. Pero bueno, no podemos hacer nada y no voy a discutir tampoco porque esté con ella.

5.2.1.2 Mare del protagonista Cas 1

L'entrevista amb la mare del protagonista fa també el recorregut pels diferents moments de la vida amb relació al conflicte: com era tot abans que passés, com va viure l'època de la situació conflictiva i quina és la seva visió de futur. Coincideix amb la narrativa del seu fill en què posa pes a les mateixes circumstàncies encara que ho expliqui des del seu punt de vista. Però sí que cal destacar que coincideixen en donar importància a les mateixes coses

5.2.1.2.1 Història prèvia

Una bona part de l'entrevista gira al voltant de les circumstàncies difícils que va viure quan va morir el seu marit i va quedar sola amb el nen. I parla també de la seva sensació que el seu fill no va exterioritzar el que li estava passant per dins.

"Cuando pasó todo lo del padre de..., claro, fue un shock".

"Yo creo que yo también lo llevo ahí, que yo no he hecho como un... como un duelo. Porque luego con la... con todo lo que vino después, pues no me ha dado tiempo como digo yo. Que eso también creo que también influye".

"Cuando murió su padre, imagínate para él. Que, claro, él luego no lo exteriorizó".

També parla de l'estil educatiu amb què va créixer el seu fill, en part degut a la llàstima que despertava en tots per la situació de la pèrdua del pare.

"Yo he sido muy blanda en esas cosas. Pues ahora vamos a hacer esto. Y al cabo de dos horas le he dicho: bueno, vale, pues venga levantamos el castigo, levantamos lo que sea. Bueno va, en vez de tanto, menos. Yo soy muy blanda en esas cosas. También eso tiene que ver. Los límites no... Igual que no lo hecho con el adulto, con el niño tampoco a lo mejor, pero bueno. El decir: bueno, pues hay esto, firme. Firme, no quiere decir ahí eso, cómo se dice, autoritaria, no. Pero bueno..."

El pes de l'entrevista gira constantment també al voltant de la relació amb la nova parella, com va afectar la relació que ella tenia amb el seu fill i el que va suposar per a ell.

"Él lo que tiene una idea, por ejemplo, del matrimonio... Que ahora me ha venido así a la cabeza, que, por ejemplo, aunque fallezca la persona, tú ya... O sea, ya ha fallecido, pero tú sigues casada con él... Te diría que eso lo ha pensado hasta hace yo que sé, hasta la preadolescencia o.... No sé, es como que tú estabas casada con mi padre, el estar con otra persona a lo mejor...pues como que..., como que no".

"Todo vino porque yo a veces con, con esta persona, pues ¿qué pasaba? Él estaba separado y a veces él hacía cosas, por ejemplo, que a mí me molestaban. Entonces yo le decía, él contestaba, y bueno, lo que pasa: entras en un bucle. Si ves discusiones, ves que a lo mejor le digo: pues vete de aquí de esta casa, y pueda estar él delante... Todo eso, pues eso no es agradable. Ya ahí, un poco, bueno, pasaron bastantes cosas así. Que lo podía haber evitado... Bueno, pero que, en ese momento, ya te digo, cómo estás con otras cosas, ¿no?"

5.2.1.2.2 Època del conflicte

Aquesta part de l'entrevista parla de com va començar l'època del conflicte i de les influències del nou grup d'amics i identifica el canvi de domicili i el nou grup

d'amics com el principi d'aquesta nova etapa, i la pandèmia com el moment al qual va esclatar tot.

"Yo creo que todo empezó en la preadolescencia cuando cambió al instituto... Yo veía que siempre quería ir con chicos más mayores... iba con chicos 2 años mayor que él".

"Entonces yo creo que empezó todo ahí, lo peor, porque luego ya veías que si había fumado algo... tabaco. Empezamos con el tabaco, yo no le dejaba, por supuesto, luego ya que si el alcohol".

"Entonces lo más grave, cuando ya fue cosa de delito, digamos fue porque se juntó con un chico... Y yo creo que a raíz de este chico ya... Fue luego el confinamiento, en 2019 hubo el confinamiento, y este chico se ve que salía... Pues bueno en el confinamiento me trajeron a mi hijo los Mossos la primera vez... Iba con este chico, y este chico llevaba una barra de hierro para abrir un coche. Y mi hijo estaba con él. Dice: bueno, lo conocemos al otro chico, y también te tenemos que decir que es un futuro delincuente. Yo soy de darle oportunidades a la gente. Si yo veo que este chico cambia o tiene intención... Pero si tú ves por ciertas personas que sigue el mismo camino, el mismo patrón, ¿cómo voy a querer que mi hijo, por ejemplo, vaya con esta persona? Pues ahí empezó todo el tema de delitos. Porque luego eso fue una cosa detrás de otra".

"Influencias fuertes. Porque sé que este chico lo ha hecho con más chicos. Y de buena mano. De alguna educadora, de alguna trabajadora que me ha dicho: es que dos chicos que fueron con el han acabado en centros. Y buenas familias, y familias normales, y... todo esto. Entonces, tiene antecedentes. Es que no es que sea yo sola. Y yo, ya te digo, de una parte este chico me da pena. Porque yo he visto cosas. Yo he ido a un juicio de ellos, y yo ir por mi hijo este chico no ir nadie. Nadie. O sea, como: pues ya se apañarán o.... En una parte a mi me ha dado pena, pero por otra... Y siempre como que dices bueno, intentas como

dar una oportunidad. Yo soy de dar oportunidades, pero si luego no cambia y le va a perjudicar a mi hijo..."

"Que te llamen a las 12:00 de la noche. Tú con tu hija aquí tranquila, y aquí te digan: le llamamos de Hospitalet de Llobregat. Y digo: ¿de Hospitalet de Llobregat? Y me dicen, hemos detenido su hijo. La primera vez. Digo: ¿que me están diciendo? Sí, si lo pueden venir a recoger. A las 12:00 de la noche, yo sola con mi hija en la cama... ¿lo puede venir a recoger?"

"A veces desaparece varios días... Empieza a haber muchos conflictos en casa cuando no le doy dinero. Faltas de respeto, rompe cosas. Es muy impulsivo. Un día llega con toda la cara marcada. El motivo de que lo ingresen... nos peleamos y él se pone fuera de sí y empieza a pegarme fuerte en el brazo dándome puñetazos sin parar. Mi hija estaba delante. Bajan los vecinos al oír el escándalo, y al final llamo a los Mossos que se lo llevan. A mí me examina el médico forense y se lo llevan. Una vez ha ingresado en el centro, empiezan a llegar muchas denuncias de cosas que había hecho de las que no era consciente. Esas denuncias se acumulan a lo de las lesiones y por todo ello ha estado casi 2 años preso".

Les dues vegades que va ingressar al centre va ser per una trucada seva i aquesta circumstància la deixa molt afectada, encara que pensa que el seu fill sap que no tenia altra opció.

"Un día me escribió diciendo que no podía más y que se iba a casa. Y se escapó del centro. Cuando me escribió no me lo creía, pero al rato apareció en su casa. Me impresionó mucho el aspecto que tenía. Estaba visiblemente más delgado, tenía muy mala cara y estaba con las heridas que le habían hecho en la pelea. Ese día lo vi muy mal, se puso a llorar y dijo que no volvía. Pero a irato ya había quedado con sus amigos y se había ido con ellos. Después desapareció y solo venía para pedir dinero. Una de las veces que apareció, llamé a los Mossos y lo vinieron a buscar".

Explica com se sentia al barri quan el comportament del seu fill afectava o era conegut pels veïns.

"Yo he llegado a ir a una granja a tomarme..., en el parque donde va a mi hija a jugar. Irme a tomar un café con leche y que me diga la hija, la dueña: ¿tú eres la madre de...? Yo: Sí. Ah, es que te quería comentar una cosa, que es que tu hijo ha amenazado al mío que si no le daba dinero... ¿Tú sabes lo que es? Es... horroroso. Dice: yo luego te veo a ti con tu hija, y... Siempre juzgan a los padres... (llora)"

"Me entero por una vecina de que le han robado dos móviles a su hijo".

Es va sentir molt sola davant el problema.

"Por ejemplo, con sus abuelos... Que sí, que han estado siempre ahí, pero en ese momento no estuvieron ahí. Porque yo, si llamaba llorando o preocupada: es que ha pasado esto, es que me está haciendo esto, es que ha pasado esto... Es como si yo me lo inventara. Ahí me he sentido también muy impotente, he sentido mucha impotencia... Porque yo a veces sentía como la necesidad de llamar, cómo una ayuda... y en vez de ayudar, era peor. Porque encima: bueno, es que habrá pasado algo, o le habrás... siempre buscaban el que... No, es que ha pasado esto, está haciendo esto... No será tanto... Le quitaban importancia. No me llamaron... No tuve ni una llamada de teléfono en todo el confinamiento, en todo. Tan encima que estaban. Al menos un mensaje. Poner: ¿cómo va el niño? Aunque no quisieran saber de mí o de lo que fuera. Pero ¿cómo va el niño?, ¿va mejor?, ¿se comporta bien? Algo. Un interés. Nada. Cero Todo el confinamiento sola. Y la gente que me ayudó, la Fundación Marianao. Yo siempre lo diré, los Mossos y la Fundación Marianao, los que más me han ayudado, gente externa. Los que más me han ayudado y lo han vivido desde primera línea".

La relació amb la seva parella va ser un dels temes que més es va interposar a la relació amb el seu fill.

"Es que aparte él me decía: me has dicho que no iba a venir, por ejemplo, más. Y ahora vuelve cuando arregla las cosas. Sí, o sea, yo sé que eso ha influido a mal, claro. Es una cosa que ahora a lo mejor no lo haría... Porque es eso, ha habido muchas idas y venidas. Y eso no da una estabilidad, así... el estar así, pero bueno. Claro, porque como decía: dices una cosa y como que no la haces. Estás diciendo una cosa, pero no lo haces. Yo veo que me dices esto, pero haces lo otro".

"Incluso cuando estaba en el instituto, hubo una época que no quería venir a casa, no quería estar aquí en casa. Decía: yo no quiero estar en casa. Porque había vuelto con el padre de mi hija.... bueno, él es el motivo que dio. Por ejemplo, el abuelo le dijo: pero a ti qué te pasa... No, es que está la pareja demi madre y por él no quiero ir. No, no. Es que él quería hacer ya lo que le diera la gana".

També parla de la pressió que rebia per part del seu fill per deixar la parella i com alguna vegada ella havia cedit a les seves exigències. A la vegada reconeix que ella en aquell moment tampoc tenia la força per fer-ho i que el seu fill la va ajudar a fer coses que per ella mateixa no hagués pogut fer.

"Como a su abuelo: es que dice tu hijo que no quiere ir porque está... ¿Qué hice yo?: Mi hijo no quiere volver a casa. Dice que es por tu culpa, esto lo tenemos que hablar. Mejor que te vayas. O sea, que yo he hecho cosas por mi hijo también muchas veces".

"A mí me han llegado a decir: bueno lo que tú no eras capaz de hacer, lo hizo tu hijo. Eso también me lo han dicho psicólogos: lo que tú no eras capaz de hacer, lo ha hecho tu hijo en una parte. Porque él ha dicho esto, entonces lo has hecho y lo has podido hacer".

"Yo es que claro, no es que me sienta culpable de muchas cosas, pero sí que lo hubiera hecho de diferente manera ahora, pues sí. Porque luego desde la calma pues lo ves de otra manera, pero..."

Malgrat tot, el seu fill li ha demanat perdó cada vegada que ha passat alguna cosa.

E., Y tu hijo, ¿te ha pedido disculpas alguna vez?

M. Sí, muchas veces, muchas. Y cada vez que pasaba algo también. Cada vez que pasaba algo entre nosotros. Pues sí.

5.2.1.2.3 Moment present

Està molt present a la vida del seu fill encara que estigui intern. La relació ha millorat molt i està molt bé, encara que el fet d'evitar el tema de la parella és en part el que està contribuint a crear aquesta calma aparent.

"Hablamos cada día por teléfono, aunque su psicóloga dice que es incluso demasiado, pero a mí me gusta poder hacerle partícipe de nuestro día a día, y también de su hermana. A veces le llama también su abuela y su tía. Y le van aver también".

5.2.1.2.4 Futur

La por més gran que té és la de retrobar-se amb els mateixos amics amb què es va ficar amb els conflictes, però no fa cap referència al fet que les circumstàncies familiars no hagin canviat. I, així com el seu fill va expressar la seva preocupació per la incertesa de no saber com està aquest tema, ella no expressa res relacionat amb la seva parella.

"Influencias fuertes... Y eso es lo que va a tener aquí ¿eh? cuando vuelva... Va a tener que ser muy fuerte, mucho... Que ese es el miedo ahora que tengo, ahora cuando venga. Que no vaya a seguir..."

"Pienso que muchas de las cosas que hizo fue porque había consumido o porque necesitaba consumir. Y espero que se siga tratando el problema de la adicción una vez esté fuera".

"Me da mucho miedo que cuando salga vuelva a juntarse con los chicos con los que se metió en problemas. Pienso que, aunque se ha dado cuenta de algunas cosas, sigue siendo muy inconsciente de que puede volver a caer en lo mismo. No lo he hablado con mi hijo aún. Pienso que en el centro están ahora abordando todo lo de los estudios.

Ya ha acabado la ESO y ahora puede matricularse en algún ciclo. Están pensando en alguno de deportes".

5.2.1.3 Familiar del protagonista Cas 1

L'entrevistat és un familiar proper al protagonista que, malgrat no viure al mateix domicili, ha seguit molt de prop tota la seva història. L'entrevista es divideix també per una qüestió d'ordre en les tres etapes que giren al voltant del conflicte: abans el conflicte, durant el conflicte i visió de futur després del conflicte.

5.2.1.3.1 Història prèvia

Va viure a prop de la família tots els esdeveniments al voltant de la mort del pare del protagonista, i sempre s'ha sentit molt unida a la mare i al protagonista de la història.

"Cuando se murió también lo pasó muy mal. Una chica muy joven... Entonces ya, al pasar todo esto, como cogió ilusión con esa persona y estaba en otro momento que... que bueno, que no se daba cuenta que el niño, pues claro, que necesitaba de su madre porque había perdido a su padre, pero veía que estaba perdiendo a su madre también de alguna manera... Él también tenía mucha obsesión. Dice: si le pasa algo a mi madre, ¿yo con quien me quedo?".

També va viure molt de prop tota la part de les dificultats amb la nova parella, inclús va intervenir en alguna ocasió i va veure el patiment del protagonista per aquesta situació.

"Yo ahora reconozco que ella tenía que hacer su camino, lo tenía que ver, que yo por mucho que le dijera... Pero yo lo único que también que le decía es que la persona que te quiere no te hace eso... pero a ver, pero si es que eso no puede ser, pero cómo vas a consentir esto, que esto, que te hablen mal, que te insulte, que te menosprecie. Sufrí mucho, porque claro... Bueno un día también, lo vi allí en un aspecto que no me gustó. Y estaban los dos ahí, ella cogida con el niño ahí en el sofá".

"Bueno, el niño había visto cosas que no..., que no se tienen que ver: malas palabras a su madre, maltrato también, y todo eso".

5.2.1.3.2 Època del conflicte

Coincideix amb el protagonista i la seva mare a situar l'inici dels conflictes amb l'adolescència, però pot ser posa més pes al patiment i ressentiment del protagonista per les situacions viscudes pels problemes amb la parella de la seva mare. Posa de relleu que el protagonista i la seva mare s'estimen molt, però no s'han entès especialment pel que fa al tema de la parella.

"Le pilló la etapa esta de la adolescencia, y pues claro, él pues no sé si ya se fue dando cuenta de todo. Pues ya... Y bueno, y también pues había más discusiones con su madre y ya era... ¿sabes? Pues claro, ella también a cada momento: que se porta muy mal el niño, que no sé qué hacer, que se lo digo a los abuelos y que... y bueno, le llamaban del instituto..."

"Que es verdad que llegó un punto que estaba muy agresivo, pero bueno, esto ha sido también ya al final. Y él también quería conseguir las cosas a base de...A ver, que él también ha tenido sus... Se ha dado cuenta de la fragilidad de su madre. Y, por otro lado, era un poco como de chantaje emocional. Porque dice:mira que le he dicho a la mamá, sobre todo con la pareja, dice: porque ella me dice que..., porque él se ve que él siempre quería que dejara a la pareja... Y entonces dice: yo..., claro como tantas veces la madre dijo que sí y él veía que no, ... pues entonces dice yo le he dicho: pues mira, nos vamos a hacer una apuesta, dice: Si vuelves con él me tienes que comprar..."

"Yo creo que él siempre ha tenido esa rabia interior. Que a lo mejor él quería una familia diferente, o que su madre a lo mejor en un momento dado se hubiera volcado más con él. Y cuando hubiera sido más mayor hubiera pues... explicarle cosas y que entendiera, y le ha faltado..."

"Porque luego él quiere mucho a su madre, tiene buenos sentimientos con su madre. Lo que pasa es que no se han entendido... Pero sí, sí que la quiere mucho. Y también está deseando ir a casa".

"Yo es que, incluso cuando lo detuvieron, tuve que ir yo al juzgado y entonces ese día... ya hicieron el juicio y para mí fue lo más doloroso... Verlo así, maniatado también, y de ver que no dejan de ser niños, chicos que no saben, que no sabían, que se pensaban que eran gamberradas lo que hacían, que se pensaba que no tenía consecuencias nada, ¿no? Y él, pues bueno, no sé, a lo mejor se juntó con estos chicos porque se sentía bien con ellos o no lo sé, pero para mí fue duro... Porque ahí en el juicio, cuando dijeron eso que iba para el centro, pues claro, él su reacción... Él estaba así y yo estaba detrás suyo sentada, y su reacción fue así girarse y mirarme con cara de preocupación, como diciendo: haz algo, llévame contigo. Y a mí eso se me quedó grabado".

5.2.1.3.3 Futur

La seva gran preocupació de futur és la incertesa de com abordaran el tema de la parella que ha estat tabú durant el temps que el protagonista ha estat intern. Veu la necessitat de parlar i arribar a acords de convivència abans que torni a casa. Li fa por que es trobin amb la mateixa realitat que va propiciar tot el que va passar sense haver pensat què vol cadascú i establert les mesures que necessiten perquè les coses siguin diferents. Sense fer aquest pas, els antics amics tenen molta força i, en aquest sentit, pensa que el protagonista és encara dèbil i això li preocupa.

"Cuando salga pues le va a pasar que él (la pareja de la madre) a lo mejor... o sea, vivir allí, no.... a lo mejor va... pues estará ahí, pero su madre lo verá... O a lo mejor en un momento dado que no esté él... porque bueno, yo lo que le decía a ella: pero es que, es que tú tienes que... tú tienes que valorar si esa persona te ayuda o te quita. O te da, pues eso, malos ratos, o te... como a veces le insultaba... Es que los

insultos, yo creo que es lo peor que puede llevar una persona. Y ella: bueno, pues no, no, que no... Y bueno, y no..."

"Su madre lo primero que dice es: yo, como salga él, que empiece con los porros y las malas influencias y esto, y venga aquí, me exija dinero y esto, yono lo quiero en mi casa. Que se vaya con quien quiera, que se vaya con quien quiera, porque yo no lo voy a permitir. Digo, bueno, es que, a ver, es que, si hace lo mismo que antes de... pues llevar esa mala vida y eso, pues se tendrá que poner medios".

"Si ella ve que, por ejemplo, que si ella le dice todo lo que necesita para que ya esté bien en casa, estén todos bien en casa, y él lo va haciendo, yo creo que sí que estarán bien. Porque él quiere a su madre, a su hermana y quiere estar en su casa. Pero, si empiezan con... Y bueno ya también luego ya no tiene tanta independencia como ahora que son los tres. Que está su pareja y está la nena, pero es que no sé, tampoco no sé".

E. ¿Tú le ves cambiado?

F. Yo sí que le veo cambiado sobre todo al principio.

E.I. ¿Tú tienes fe en él?

F. Yo sí que tengo fe. Lo que pasa que también le veo débil, en el sentido de que tampoco sabe decir que no a.... por ejemplo las amistades que tiene o a hacer malos actos de..., ¿sabes? Entonces ahí le veo como un poquito débil, pero yo creo que... Yo sí, yo sí que tengo... siempre la he tenido, siempre.

"Yo entiendo que las personas podemos cambiar. Todos hemos cambiado con los años y con las experiencias y todo. Y bueno, sí, yo creo en él, y he creído en él".

"Yo creo que ellos con ayuda, como poniendo cada uno y haciéndoles ver y que comprendan las cosas, ¿no?, como nos ha pasado a todos. Hasta que no comprendes y eso... Sí. Pero, si va cada

uno por su lado, y empiezan a exigirse unos a otros... Pero con ayuda yo veo que ahí hay fondo de que... de que sí. Ella también lo ha pasado muy mal, porque también se ha sentido culpable. Y eso... la culpa es muy mala".

5.2.2 Resultats obtinguts de les entrevistes del Cas 2

Les entrevistes del cas 2 segueixen, com s'ha fet amb les del cas 1, l'ordre cronològic al voltant del conflicte. En aquest cas s'afegeix un apartat per parlar del concepte de perdó perquè el protagonista d'aquest cas dedica més temps a parlar d'aquest tema i ha semblat oportú reflectir aquest pes que li dona a les seves narratives. D'altra banda, per aquest cas, només es compta amb les entrevistes amb el protagonista perquè, per les seves circumstàncies personals i vitals, no disposa de cap xarxa de persones properes que puguin aportar un testimoni personal de la seva història.

5.2.2.1 Història prèvia⁸

El protagonista del segon cas és un noi marroquí que va arribar sol en patera quan tenia 14 anys. Ara en té 18. Aquesta primera part de l'entrevista recull la seva història prèvia al conflicte: la seva infantesa i la seva arribada al nostre país. Les cites conserven la forma en què han estat expressades, encara que continguin faltes gramaticals, per respectar el sentit del protagonista sense cap interpretació per part de la transcripció.

"Cuando estaba pequeño me gusta jugar a fútbol y tengo buena relación con mi familia. Nunca faltado el respeto a mi familia. Cuando estaba pequeño tengo buena relación con amigos. Sé que tengo amigos malos, amigos buenos... Porque cuando estaba pequeño, me gusta juntarme con todo el mundo".

"Y siempre, yo estoy pequeño de edad, pero de la cabeza siempre tengo más mayor, ¿sabes?, siempre me gusta relacionar con gente con barba. Yo estoy pequeño, tengo 13 años o 11 años, y voy con gente con barba, más mayor queyo".

"No conozco a nadie en la patera solo yo, 14 años y he venido con mucha gente, 46 gente en la patera. No conozco a nadie. Ha pasado dormido. Ha venido dormido, no vomitado ni nada, solo dormido.

E. ¿Y no pasaste miedo?

P. No he pasado miedo porque estaba dormido. Cuando he subido a la patera, hay gente que toma droga para que no... y también he visto a este chaval que toma droga. He hablado con él y me lo ha dado y he dormido. Porque ahí Marruecos no consumo drogas. A veces fumo tabaco y ya está, ¿sabes? Hasta que... no quiero que se entere nadie, porque si se entera alguien de mi familia, me van a castigar, ¿sabes? Por eso solo tabaco a veces. Cuando me escapó del colegio... no sé, porque cuando estaba pequeño no me gusta estudiar mucho, ¿sabes? Me gusta jugar fútbol, no me gusta estudiar ni nada, y ya está".

"Mi madre, ella pensaba que, si me dejaba ahí, voy a tener un futuro malo, ¿sabes? Ella pensaba que cuando voy a subir aquí, voy a hacer mi futuro bueno y eso".

5.2.2.2 Concepte de perdó

El protagonista d'aquest cas parla molt del perdó. També que moltes vegades no ha tingut oportunitat de demanar perdó per no poder reconèixer a les persones a qui ha fet mal per anar drogat o per ser víctimes a les quals no coneixia prèviament.

"En verdad no he pedido perdón a nadie, solo gente. Porque yo robo, por ejemplo, robo a una señora, y mañana no voy a verla, ¿sabes? porque estaba drogado. Aunque estuviera caminando al lado mío, no voy a conocerla, porque estaba drogado, ¿sabes? Ya está. La gente con la que peleo con ella, eso es lo que pido perdón, porque me da pena ¿sabes? Porque hay gente que le hago daño y eso, y luego, cuando despierto, ¿sabes? porque me falta algo, ¿sabes? En mí, dentro, me falta algo. Lo que falta es ese chaval. Le doy un abrazo y le digo: perdona. Ahí es como me voy a sentir bien. A mí también me ha pasado

que no hablo con gente, ¿sabes? A veces me rayo con gente y entro en la habitación y le pego y eso, ¿sabes? Y luego, cuando siento solo, estoy pensando que me falta algo. No sé qué me falta. Luego hasta que le pida perdón. Y le pido perdón por eso y me siento bien de dentro, ¿sabes? Y ya está, es lo que hay. A los que he robado, no los conozco. Ojalá si los conozco voy a pedirles perdón, pero no los conozco".

"No he podido pedir perdón a nadie porque no conozco a esas personas. Solo a una persona que le he pegado una piedra y le he sacado un ojo. A este lo conozco donde vive, y cuando salgo, voy a hablar con él y le voy a pedir perdón y ya está. Y si me perdona, me perdona. Y si no quiere, hacemos otra cosa para conseguir el perdón".

"El trabajo del perdón significa que, si tienes algún problema con chavales, vas a pedirle perdón. Si te ha fallado con alguien, le pides perdón, si robas algo, pues también pides perdón, devuelves sus cosas y pides perdón y ya está.

E. ¿Tú crees que es suficiente con pedir perdón o también hay que devolverlo?

P. Hay que devolverlo y pedirle perdón. Aunque si no lo conoces, qué vas a hacer. Hasta que vas a despertar de la droga, lo que has tomado y eso... Ponte en el sitio de este señor y señora, ponte en el sitio suyo, qué vas a hacer. Vas a sentir mal por él, ¿sabes? Y cuando estás drogado, no piensas, no sientes nada de gente. Puedes hacer muchas cosas y no sientes nada. Pero cuando estás despierto y sabes lo que haces, ahí vas a sentir lo que sientes del perdón".

"A veces, ¿sabes?, cuando alguien quiere pedirme perdón, ¿sabes? porque le he pegado, o algo, él quiere pedir perdón. Viene, se sienta al lado mío, se hace perdón, me pasa eso... para que entra la confianza conmigo, ¿sabes? Yo llevo al chaval así, y yo le digo: ya está, perdóname por otro día antes que me pida él. Porque ya lo he visto por cómo está funcionando conmigo, ¿sabes?"

E. Y el hecho de que te haya perdonado y de que vuelva a confiar en ti, ¿a ti eso te anima a construir una vida que valga la pena?

P. Me anima mucho y sigo siempre para delante. No vuelvo para atrás porque si vuelvo para atrás, ya sé lo que va a pasar. Me han pasado muchas cosas y ahora sigo para delante, ¿sabes?

"Este programa de perdón como funciona en la calle. La calle tiene otra manera, ¿sabes? No hay ni perdón ni nada. En la calle... en verdad cuando estaba en la calle, peleando, drogado y eso, no pienso de perdón de la gente. Porque es la calle, la vida de la calle es así, ¿sabes? Tienes que pelear para que la gente te respete. Y no te..., no te van a chulear. Mucha gente, ¿sabes? tienes que pelear con el mundo entero para que te respeten, ¿sabes? Sino, si no vas a pelear, va a sentar en un sitio con tus amigos, van a venir otros, te van a chulear. Qué vas a hacer. En la calle siempre tienes que ganar respeto. Eso es lo que hay, pero el perdón no hay".

5.2.2.3 Època del conflicte

Aquesta part de l'entrevista recull tota la narrativa de la història de l'època del conflicte i dels pocs recursos materials i personals que tenia el protagonista. A més de les dificultats per sobreviure sense recursos, s'afegia que no sabia parlarla nostra llengua.

"Quiero conseguir algo yo solo, ¿sabes? No quiero a nadie que me ayuda. Eso es lo que hay... Ha visto un chico lo conozco. Solo un chico he visto. Está perdido por ahí, paseando... y ha visto un chico.

E. Y, ¿donde dormías?

P. El me ha mandado a comisaría y me han traído a un centro. Ahí me he quedado dos meses y medio. Y ha fugado de allí. Ha fugado de ahí y cuando he fugado de este centro, han salido cosas malas".

"Pero yo, cuando he subido aquí, no he visto... ni nadie me va a decir nada. Eso no lo haces, esto no hagas eso... Y no he visto a nadie como me va a avisar, ¿sabes? Nadie me ha avisado, nadie me ha dicho algo

bueno y eso. Estaba solo y he hecho lo que me daba la gana. He salido del centro y me he fugado".

"Cuando estaba viviendo en la calle, no tenía para comer, no tenía para comprar ropa ni para nada. Lo primero que voy a hacer es robar. Si no robo, no voy a comer ni me voy a vestir bien, ¿sabes? No voy a tener mis cosas, lo que necesito y ya está. Por eso salimos a robar".

"He subido a Barcelona, he quedado en Barcelona, he quedado robando y eso, y hago cosas malas. Peleo con todo el mundo, ¿sabes?"

"En verdad, si no fuera metido dentro..., pues me voy a seguir así. Voy a seguir, voy a seguir, voy a seguir hasta que me pasa algo muy grave. Gracias a Dios que me han metido dentro y me ha cambiado mi vida. Y una cosa que nunca pensaba que voy a conseguirla, al final la he conseguido y gracias a todo. Y ya está".

La relació i el suport de la família d'origen és pràcticament nul. Tampoc li resulta fàcil poder parlar amb la seva família d'origen, en part per no preocupar a la seva mare, en part per vergonya. Això fa que no pugui deixar-se ajudar per ningú.

"E. ¿Cómo era la relación con tu madre cuando viniste aquí?, ¿continuaste la relación con ella?"

P. No ha quedado hablando con ella. A veces que no abro conexión. No abro datos. Porque allí, no estaba el XXXX verdadero. La droga es lo que estaba funcionando".

"Cuando he venido aquí, he quedado haciendo droga y eso. Hablo con mi madre, pero a veces me apago datos para que no me llame nadie. Solo con música y la droga. No quiero que me llame nadie, ¿sabes?"

"E. Y tu madre, ¿como estaba cuando...?"

P. Estaba triste y llorando. Mi madre no me cuenta nada, ¿sabes? Porque ella sabe que yo soy nervioso. Desde pequeño yo soy nervioso, ¿sabes? No me quiere contar nada, nada de nada".

"Ella no me quiere contar nada porque sabe que yo soy nervioso y puedo hacer muchas cosas, ¿sabes? Por eso ya ella no me cuenta cosas y esto. Yo a veces le cuento, a veces que no. Porque yo tengo solo una madre, ¿sabes?, única lo que tengo. Le cuento mis cosas, ¿sabes? mis cosas todas le cuento a ella, ¿sabes? Ella también me cuenta cosas, pero cosas buenas. No me cuenta cosas malas para que no me ponga nervioso".

El que li sap més greu de tot el que ha passat és que la seva família, especialment la seva mare, hagi sofert per culpa seva. I haver defraudat les seves expectatives. Això li porta a demanar perdó a la seva mare i també a perdonar-se a ell mateix.

"¿Sabes? Qué te voy a decir. Lo que he sentido por mi familia... todo eso lo que estoy haciendo, lo que estoy sufriendo, sólo por mi madre. Por mí ha sufrido mucho, ¿sabes? Porque mi madre cuando escucha algo malo, se queda llorando. Yo no puedo llorar. Es que no tengo las lágrimas, ¿sabes? Mis ojos están secos, y mi corazón siempre llora, siempre llora... pero el ojo no quiere sacar lágrimas".

E. ¿cómo haces para perdonarte a ti mismo, por ejemplo?

P. Tienes que perdonar con Dios. Rezas y eso. Y Dios te perdona de todo eso,

y ya está".

E. ¿Tú te has perdonado ya por eso?

P. Yo ya me he perdonado por eso. Y he hablado con ella y todo. Le he pedido perdón por todo. Ella me ha dicho que yo te he perdonado hasta la muerte porque eres mi hijo. Ella la única sorpresa que quiere ver es

mis papeles y yo bajo a verla. Es lo único que quiere, verme. No quiere ver nada, menos eso, y ya está.

Aquí no fa cap amistat de confiança.

"E. Vale, entonces, en esa época que estabas aquí, ¿hiciste algún amigobueno?"

P. ¿Aquí? Que va. No he tenido ningún amigo bueno yo".

"Es que cuando estaba en la calle, me ha fallado mucha gente, ¿sabes? Hafallado mucha gente, por eso no... he perdido la confianza en las personas, ¿sabes?"

"E. Y, ¿tú le has fallado a la gente, o no?"

P. En verdad, cuando estoy drogado no... no me acuerdo ha fallado o no ha fallado"

Explica com s'ha sentit jutjat de vegades.

"Yo no pienso lo que diga la gente, ¿sabes? Yo hago lo que me da la cabeza,

¿sabes? Y hago de todo hasta que si me diga la cabeza lo hago. Pero si no me diga la cabeza, aunque me diga la gente, al revés. Cuando dice gente, por ejemplo, es un ejemplo: eres un ladrón, eres un no sé qué, no sé cuantos. Yo me siento... no siento ni fatal ni nada. Yo me siento más bueno. Porque él como está diciendo que eres un ladrón... eso, hace tiempo es lo que estaba pasando. Pero ahora, cuando me dice alguien, eres un ladrón, no sé qué, no sé cuantos, me voy a rayar mucho. Porque ahora como estoy mayor de edad y de la cabeza, y de la edad, todo, me voy a pensar mal, ¿sabes? Y puedo tener un problema con él o algo porque nadie, nadie tiene derecho que me llame un ladrón porque no sabe este ladrón lo que ha pasado, ¿sabes? Pues este ladrón, si está sin familia, sin nadie, pues y no tiene ni papeles ni nada, pues no

puede trabajar, no puede trabajar y una cosa que va a hacer es robar o matar, ya está".

5.2.2.4 Futur

Per abordar aquesta part de l'entrevista, les preguntes van dirigides al que vol fer perquè no es torni a trobar a la mateixa situació. Torna a sortir la necessitat d'allunyar-se de l'entorn en què va tenir els conflictes i de començar de nou especialment pel que fa als amics. Conèixer gent nova per no tornar a caure al mateix.

"Claro, que va, no tienes que repetir lo mismo lo que haces, ¿sabes? Porque si lo repites, te vas a... Por ejemplo, yo estaba en la calle y eso, y he tenido una oportunidad, una suerte y me han metido dentro, ¿sabes? Si no me han metido dentro, voy a seguir haciendo lo mismo, ¿sabes? Como me han metido dentro, he quedado pensando en muchas cosas. Lo que no estaba pensando en la calle, ¿sabes? Pienso quiero trabajar, pienso por mis papeles... Ahora estoy preocupando por todo, ¿sabes? No como antes en la calle. Si quedo en la calle, no voy a preocupar por nada, ¿sabes? Como me he metido dentro, ahora estoy preocupando por muchas cosas que tengo que hacer, ¿sabes? Si lo consigo, no lo vuelvo a hacer lo mismo. Si lo consigo, voy a ser más mejor que eso".

"Bueno, en verdad, el sitio donde estaba antes es lo mismo, ¿sabes? Como estás un delincuente, no vuelves delincuente, ¿sabes? Vuelves una persona más mejor. Si consigues esto, esta oportunidad que te ha dado Dios, no quieres que cagarla, ¿sabes? Tienes que seguir esta oportunidad, aprovecharla".

Manifesta la seva intenció de fer amics nous, però, a la vegada, reconeix que segueix sense cap persona amb què pugui recolzar-se i demanar suport si el necessita.

"Con gente nueva. Porque tú olvidas de este problema. Porque nosotros no venimos aquí para problemas, venimos para hacer cosas mejor.

Pero como he menor de edad, de pequeño, 14 años, y no he pensado y no he encontrado a nadie que me dice: esto mala cosa, no lo haces, en la familia, ¿sabes?, no he encontrado a nadie, ¿sabes? Por eso yo me he metido en estas cosas... Porque no quiero amigos como hace tiempo, malos. Quiero amigos buenos y ya está".

"E. ¿Con qué apoyos cuentas, en qué gente te puedes apoyar?

P. En Dios.

E. Vale, ¿y en gente, aparte de Dios?

P. No tengo a nadie".

També expressa la seva por a sortir al carrer i trobar-se als llocs on va tenir problemes.

"Cuando voy a algún sitio, si conozco personas, pero en un sitio cerrado, ¿sabes? En un sitio cerrado, pienso en muchas cosas buenas y pienso en cambiar mi vida y todo. Pero cuando salgo a Barcelona, verme en sitios en los que estaba antes, me recuerda de cosas y eso... Y hasta que viene el aire que me lleva con él, ¿sabes? Pero mejor que no quiero volver aquí, ¿sabes? Porque si vuelvo al mismo sitio, me va a pasar lo mismo. Entonces ¿qué?... Que no vuelvo, ¿sabes? Que cambio el sitio. El sitio lo que duermas, no lo cagas, ¿sabes? Pero la he cagado antes. Ahora voy a buscar otro sitio que está limpio, para que no lo vuelva a cagar. Voy a empezar ahí nuevo".

Parla també d'una foto que va treure als tallers de Photovoice que va fer amb els seus companys del centre, que era un dibuix que representava una figura llençant un paper a les escombraries. I també de les eines amb què ara comptai que abans no tenia, com l'idioma o aprenentatges que ha tingut l'oportunitat de fer al llarg d'aquest temps que ha estat intern.

"La foto esta de basura es mi pasado. Mi pasado. A mí me han pasado muchas cosas malas y pocas buenas, ¿sabes? Y, como he entrado

dentro y he aprendido cosas buenas... He aprendido muchas cosas que no pensaba que iba aprender. He aprendido a hablar español bien...

"E. ¿Eso lo has aprendido dentro?"

P. Sí eso lo he aprendido dentro. Estaba hablando, pero no tanto, ¿sabes?"

E. Vale. ¿Que más has aprendido dentro?"

P. He aprendido muchas cosas. He aprendido a soldar, jardinería, construcción. He aprendido muchas cosas buenas y no pienso volver al de hace tiempo. Mi pasado no pienso volver. Eso lo tiro para basura y ya está. Y ahora quiero empezar otra vida, y con otra memoria, con otra..., cómo se dice, con otra cabeza, ¿sabes? Ya está, ahora cabeza de mayor, no de hace tiempo menor de edad, ¿sabes?... Lo he tirado a la basura y ahora quiero empezar algo nuevo. Algo, lo que no he hecho en la vida, lo quiero hacer ahora".

"E. Muy bien y luego también has tenido mucho tiempo para pensar dentro, ¿no? P. Claro".

Malgrat la incertesa pel seu futur, té clar el primer que farà quan surti.

"Todo el mundo ve a mi madre, ¿sabes? Le da beso a la cabeza, ¿cómo estás tía? ¿Cómo estás? Porque nosotros decimos tía a otras personas. ¿Cómo estás tía?, ¿cómo estás?, ¿cuándo va a venir? Ella le dice: en agosto va a venir, ¿sabes? Yo aún no tengo papeles, aún no han salido.

E. Cuando salgan irás a verla.

P. Claro, es lo primero que voy a...

E. ¿Lo primero que vas a hacer?"

P. Sí"

5.2.3 Resultats obtinguts de les entrevistes del Cas 3

Les entrevistes del cas 3 segueixen, com s'ha fet amb les del cas 1 y 2, l'ordre cronològic al voltant del conflicte.

5.2.3.1 Protagonista Cas 3

5.2.3.1.1 Història prèvia

La protagonista del tercer cas és una noia que parla amb molta consciència de tot allò que va passar a la seva infantesa i que ha afectat les diferents etapes de la seva vida. És una noia de 18 anys que reconeix estar molt enfadada amb les persones que no han estat al seu costat, especialment la seva mare, i també el seu pare. També mostra la seva falta de confiança en les persones en general i sobretot en les figures de referència i que s'han fet càrrec d'ella. Aquesta falta de confiança neix de la percepció d'haver estat enganyada constantment per elles.

"Pues mi infancia, la verdad es que tampoco ha sido tan feliz y tan bonita. Yo, por ejemplo, nunca he contado con el apoyo de mis padres ni he tenido a ningún familiar cerca, solo a mi abuela y a mi tía. Y, sinceramente, son en las personas que me he apoyado, me seguiré apoyando y me apoyaré siempre hasta el día que me falten porque no tengo a nadie más. Y, bueno, nunca he sido una niña que diga, pues sí, me voy al parque, o me lo paso bien. No, siempre era del colegio a casa y de casa al colegio. Sí que hacía algunas actividades extra, pero... lo normal. No una infancia muy feliz que se diga".

"Cuando era pequeña quizás no era tan consciente de que la situación era diferente. A los 8 años, 7 sí que empecé a decir: ¿Por qué no tengo yo a mis padres?, ¿Por qué yo voy al cole y veo que a la gente los padres vienen a buscar a sus hijos y a mí no me viene a buscar nadie?, ¿sabes? Eran cosas que yo decía ¿por qué ellos sí y yo no?"

"Una vez con 8 años mi madre se echó un novio, un marido. Se casaron, y era él quien quería que yo estuviera con ellos. Ni siquiera era mi madre. Y a partir de ahí, yo empecé a cogerle mucha, mucha, mucha rabia a mi madre. Por no haber estado y por aún a día de hoy no querer

estar y como que, por decirlo de alguna manera, como que la obliguen a estar conmigo. Entonces yo ahí empecé a tener como mucha rabia, ¿sabes?, por dentro. Empecé desde pequeña. Y me fui con ella, y nada, no fue bien y tuve que volver con mi abuela".

"Había vivido cosas que para mi edad no me tocaban. Muchas. Tanto en casa, como cuando me fui con mi madre".

"Mi abuela y mi tía siempre me han cuidado, pero también me han mentido mucho y eso es algo que yo no perdono. La mayoría de las cosas importantes que he llegado a conocer ha sido porque yo me he espabilado y las he averiguado por mi cuenta. Por ejemplo, a mí siempre me dijeron que mi padre estaba trabajando. Y eso era mentira. Mi padre estaba en la cárcel, y yo lo sabía. La relación con mi padre no es buena".

A la següent reflexió mostra la relació ambivalent que té amb la seva àvia. L'estima molt, però a la vegada està molt enfadada i sent molta ràbia perquè no hagi estat capaç de posar-se del seu costat i expressa la seva necessitat de tenir aquest reconeixement.

"Adoro a mi abuela, y no sé que será de mí cuando ya no esté. Es algo que no soy capaz de pensar porque me da mucho miedo ese momento. Pero, por otro lado, no le perdono que siempre defienda a mi madre. Por mucho que sea su hija, nunca ha sido capaz de reconocer que se está equivocando. Hubiera necesitado que se pusiera de mi lado en algún momento".

No només es va sentir rebutjada per les figures més importants sinó que tampoc va comptar amb el caliu dels amics i inclús va sofrir episodis de bullying. Això fa que la seva necessitat de vincular-se i de pertànyer la deixi en una situació de vulnerabilitat.

"A los 12, en el cole yo tenía una amiga que éramos muy amigas, y un día nos peleamos, no me acuerdo porque, y esa niña como que empezó a ser muy mala. Como que me quería dejar de lado, hacía que todos los

niños no me hablaran. Cosas de niños de maldad. Y yo a partir de ahí, empecé a conocer a otra gente".

5.2.3.1.2 Època del conflicte

Aquesta etapa tanca un període en el qual la protagonista havia estat vivint la seva situació sense poder compartir-la amb ningú i obre l'etapa a la qual comencen els conflictes. La mancança d'amics i la falta de connexió amb les seves figures de referència fa que connecti i vinculi de seguida amb el grup que la va portar a la seva etapa més conflictiva. És molt conscient també del pes que la seva actitud de desconfiança i d'estar enfadada amb la vida té als seus comportaments.

"Cuando pasó lo de la amiga del colegio, yo empecé a ver que yo me metía en mi casa y me lo comía todo sola, no lo hablaba con nadie. Siempre lo he vivido todo muy sola. Y empecé a ver que los amigos de mi barrio lo pasaban juntos, hablaban y sacaban fuera todo lo que les pasaba. Empecé a juntarme con ellos y el problema es que también me uní a ellos en muchas cosas de las que hacían. Empecé a consumir porros con 14 años, y a beber y a hacer cosas malas con ellos. Hasta que me dio un brote psicótico por los porros y me ingresaron. Cuando salí, volví con ellos, pero cada vez que fumaba porros me sentaba muy mal, afectaba de una forma muy rara a mi cabeza. Y empecé a fumar tabaco y también a beber".

"Tenía muchos conflictos en casa con mi abuela y con mi tía".

Se'n va a viure a casa d'una família que ha conegut amb la que se sent especialment acollida. Per aconseguir que torni a casa rep una trucada dient-li que la seva àvia està malalta i és ingressada a un centre en contra de la seva voluntat. Això fa que la poca confiança que li quedava es perdi del tot.

"Me engañaron diciéndome que mi abuela estaba enferma y volví a casa. Me quedé a dormir esa noche en casa, y cuando me desperté por la mañana, tenía en mi habitación 4 tíos que me cogieron, me metieron en un coche y me llevaron a un centro. Esa época fue horrible y nunca

les perdonaré a mi tía y a mi abuela que me metieran allí. Me escapé varias veces. No podíamos hacer nada. Cuando estaba con el mono de fumar y pedía tabaco, te reducían, te ataban a la cama. Esas situaciones también fueron muy duras para todas. Para ellas, por cómo se iban. Y para mí, que me quedaba fatal cuando pasaba. No puedo perdonarles que me metieran allí y que lo hicieran mintiéndome". "Siempre han estado mintiéndome con todo, y eso me ha dolido mucho. Mi madre también me ha mentado siempre. Cada vez que hablo con ella me dice que va a venir y es mentira".

Als següents extractes de l'entrevista manifesta la seva percepció del cansament que pateixen tant l'àvia com la seva tia. Ella és molt conscient que l'han ajudat sempre, però també descarrega en elles el ressentiment perquè sent que el que estan fent elles ho hauria de estar fent la seva mare. A la vegada segueix sentint-se molt sola.

"Sé que mi abuela está harta, que ya no puede más de mis problemas y quiere que me vaya. Pero yo no tengo a donde ir. A ella le gustaría poder vivir tranquila. No entiende mi forma de vivir... No puede más. Lleva muchos años aguantando y ahora quiere estar tranquila, pero yo no tengo ningún sitio más a donde ir. No es que no crea en mí, pero piensa que tengo un problema con el dinero. Yo a veces también lo pienso".

"Yo sé que puedo contar con mi tía. Ella siempre ha estado a mi lado. Me ha acompañado a las causas. Cuando he tenido que ir al médico o he estado ingresada, ella ha estado a mi lado. Pero a mí eso me da mucha rabia, porque la que tendría que estar allí es mi madre y no ella. Y entonces, en lugar de agradecerse, no soy capaz. Y encima le hago pagar mi enfado. Sé que ella está muy harta ya de mí. No puede más de aguantar mis cosas".

"En mi vida he vivido diferentes procesos de perdón. Algunos eran muy falsos y otros eran de verdad... Y, por ejemplo, considero que han sido procesos de verdad cuando le he pedido perdón a mi abuela por todo

lo que le he hecho, por levantarle la mano especialmente. Ahí he sido completamente sincera, aunque considero que es imposible que me perdone, aunque diga que sí, le he hecho demasiado daño. Y es imposible que me perdone a mí misma".

"Y también les he robado. Les he pedido perdón, y me han perdonado, pero yo creo que no me lo pueden perdonar del todo porque les duele demasiado. Y yo tampoco me lo podré perdonar nunca".

La història d'abandonament i de solitud davant situacions difícils continua apareixent.

"Cuando estaba en ITA estuve saliendo con un chico y me quedé embarazada con 16 años y aborté. Al cabo de 2 años volví a quedarme embarazada del mismo chico y tenía mucha ilusión con seguir adelante con mi embarazo y tener a mi niño. Me ilusioné con buscar un trabajo y empezar a hacer las cosas bien para él. Pero empezó a maltratarme y pensé que no podía traer a mi hijo al mundo para que lo maltrataran a él también y volví a abortar. Fue un momento muy duro para mí".

5.2.3.1.3 Futur

No li resulta fàcil parlar del futur perquè, així com és molt capaç d'analitzar tot el que ha sentit i tot el que li ha succeït al passat, no es veu a sí mateixa, no visualitza cap escenari del seu futur. El fet de no confiar o esperar res de les persones és com si no li deixés confiar en el futur o no volgués esperar res per no emportar-se una decepció. Es considera molt impulsiva. És potser una manera de viure el moment sense mirar més enllà, i està molt lligat al fet de no plantejar-se cap escenari futur.

"Creo que nunca voy a confiar en nadie. Siempre que he confiado me han hecho daño. Sí que es verdad que yo me entrego demasiado rápido en las relaciones, lo doy todo. Conozco a una persona y a las dos semanas ya me estoy entregando sin límites. La gente me ha fallado siempre y pienso que siempre lo harán otra vez"

"Estoy demasiado enfadada por todo lo que me ha pasado. Estoy sobre todo demasiado enfadada con mi madre y creo que todo ese enfado me sale muy a menudo en muchas ocasiones que no tienen nada que ver. Soy muy impulsiva, y no soporto que me digan que no a nada"

És conscient també que les persones del seu voltant no tenen la capacitat d'ajudar-la perquè es troben a la mateixa situació. És com una moneda de dues cares. Per un costat es sent identificada i això li permet vincular amb les persones que es troben a la mateixa situació que ella. Però l'altre costat dibuixa un panorama de mancança de suport perquè cap dels que estan a prop tenen la capacitat d'ajudar-se mútuament.

"No considero que tenga ningún apoyo con el que verdaderamente pueda contar. Mis amigos, los que están conmigo, tienen también vidas muy difíciles. Mi vida ha sido muy difícil, pero las suyas también. Mi prima, por ejemplo, vive sola con 15 años. Antes vivía con su abuela, como yo, pero su abuela murió y ahora vive ella sola con su hermana".

La manera que ha adoptat els darrers anys per guanyar diners i l'estil de vida del seu entorn fa que l'esforç del treball amb relació al sou al que pot aspirar facin molt difícil que s'il·lusioni i ella mateixa ho identifica com un problema seriós.

"Me gusta demasiado el dinero y he estado siempre tan acostumbrada a conseguirlo de forma rápida y fácil que no sé si soy capaz de ganarlo de otra forma. Creo que por eso tampoco me intereso por ningún trabajo, porque no hay ningún trabajo que vaya a permitir que yo gane el dinero de la forma en la que estoy acostumbrada".

Malgrat aquest realisme envers ella mateixa i la sensació que transmet que no sap com canviar aquesta forma de viure a la que està acostumada, tot el que ha passat l'ha fet reflexionar. Encara que de moment no té cap confiança en què pugui interessar-li res de cara a construir el seu futur, valora els canvis que ha realitzat al llarg de la darrera temporada.

"A pesar de todo, yo noto que he cambiado algunas cosas. No diré que lo hagatodo bien, pero ya no hago todas las cosas malas que hacía antes. Ahora soy más capaz de pensar y de valorar las consecuencias".

5.2.3.2 Persona de l'entorn del protagonista Cas 3

5.2.3.2.1 Història prèvia

Els següents extractes de la història prèvia, recullen les observacions d'una persona propera que coneix bé la situació personal de la protagonista.

Destaca que, més enllà de la manca de confiança que manifesta la protagonista envers la seva àvia i la seva tia i les ferides emocionals per l'abandonament de la seva mare, l'entorn en què ha crescut és un entorn estable fins als 8 anys. La situació d'anar amb la seva mare i el que va haver de presenciar quan ho va fer va donar un gir a l'estabilitat que havia tingut fins al moment. La ferida per l'abandonament es fa més gran quan s'assabenta de que la iniciativa de que anés a viure amb ella no és de la seva mare. La sensació és que aquesta ferida no deixa de créixer a mesura que va passant el temps.

"Esta chica viene de una familia bastante normalizada, estructurada. Pero la madre, por circunstancias personales de salud mental, no se pudo hacer cargo de ella. Entonces, cuando nació, la abuela materna y una tía, hermana de su madre, pues deciden hacerse cargo de la pequeña. El padre ya había desaparecido de la vida de esta chica y la madre inicia un traslado de domicilio de la ciudad donde vivían. Allí ella tiene diversas parejas y se establece con uno, con una de esas parejas. Y con la edad de 8 años deciden llevarse a la joven allí para que probara a ver si se adaptaba.... No funciona porque, aparte de la problemática de salud mental, la madre tiene problemas de consumos. Y ella los ha visto. Entonces, ella está enfadada con la madre por estos consumos, y decide volver al domicilio de la abuela".

"Y algo que a ella le duele es que ella cree que este contacto de la madre, que la madre inicia a los 8 años con ella, lo hace a

instancias de esta pareja. Porque como que él le insistía en que era su hija, y que lo normal es que estuvieran juntas. Que no fue como de voluntad. Entonces ella ya empieza a tener la sensación de que es una niña venida al mundo no querida. No querida por sus padres. Pero sí admite que ha sido cuidada y querida por su abuela y por su tía, que son las que vivían en aquel domicilio".

"Hasta la edad de 8 años, tanto la tía como la abuela materna comentan que fue una niña modélica. No dio nunca problemas, era estudiosa, ordenada, disciplinada que, bueno, que cuando entra en la preadolescencia, empieza a tener conductas..."

5.2.3.2.2 Època del conflicte

Malgrat que és molt petita encara i que no protagonitza conflictes en aquell moment, sembla com si la tornada després de l'estada amb la seva mare hagués sigut el punt de partida d'una època que suposa agafar consciència del que li estava passant. Comença a comparar-se amb les altres nenes i a qüestionar-se moltes coses. També comença a patir situacions de bullying a l'escola que no fan sinó augmentar la seva ràbia envers la seva mare i la vivència en solitud de la seva situació.

"Ella vuelve al poco tiempo porque no se adapta y hay conflictos con la madre, y, bueno, empiezan problemas de conducta en la escuela. Ella sí relata que ha habido mobbing, cosa que la familia no había sabido. Muy probablemente por el hecho de que iba a un colegio en el que casi todas las niñas tenían papá y mamá y ella no".

El canvi de col·legi coincideix amb la seva vinculació amb el grup d'iguals amb el que s'identifica plenament i amb el que començarà definitivament la seva etapa conflictiva.

"La cambian de colegio. Hay un cambio de colegio, y es en este nuevo colegio donde coincide con un grupo de chicas que parece ser que, o todas o la mayoría, han sufrido mobbing, y en algunos casos incluso desestructura familiar... el tema es que este grupo se hace fuerte,

porque cree que tiene una serie de similitudes y vivencias y bueno, se protegen contra el mundo. Entonces, aquí sí que empiezan a haber conductas disruptivas muy importantes que la familia sí observa. Y deciden tomar la determinación de que, una manera de ayudarla, porque habían empezado los problemas en serio con justicia, era llevarla a un centro".

La forma en què porten a terme aquesta acció d'internament a un centre, mitjançant la mentida suposa la confirmació que no pot confiar en ningú i, per altra banda, llegeix la decisió com un nou abandonament: torno a ser un problema i es desfan de mi.

"Esto la desmonta completamente a ella... Lo vive como una traición. Lo vive como algo tremendo y doloroso de se están deshaciendo de mí. No me quieren, se deshacen de mí. Es un nuevo abandono. Y es en este caso de las personas que más quería, porque es con las que ha tenido más vínculo. Bueno, ella, dicho por ella, el tema de que la metieran en el centro, eso hizo que, para ella, su tía está muerta. Según dice. Entonces, bueno, no se fía de su tía, porque como hay este antecedente de que la ha llevado a.... hay mucho rencor en ella. Hay mucho..., mucha violencia de ella hacia su tía. Mucha violencia contenida, mucha rabia. Eso. Es rabia. Cuando la tía habla, ella la hace callar de manera como muy..."

"Lo del tema del centro creo que no se lo dijeron. Creo que es una cosa que ella no se esperaba. Y tampoco funcionó porque del centro se escapa. Hay doso tres... No, creo que hasta en cinco ocasiones se llegó a escapar. Yo tengo muy claro que, vale, una parte es que la pusieron en el centro, pero otra parte que es... ella está pagando el enfado de no haber tenido una madre y un padre, con su abuela y con su tía, que son las que realmente han ejercido de madre y de padre".

L'entorn proper viu tota la situació com una cosa que mai han tingut l'ocasió de viure de prop i no saben gestionar-ho d'altra manera, però això fa que la

protagonista se senti permanentment incompresa i que s'allunyi de les dues úniques persones que sempre han estat al seu costat.

"La tía y la abuela son personas con un nivel educativo alto, que viven en un barrio bueno, que nunca han tenido problemas con la Justicia, que no ha habido... pues problemáticas aparentes en la familia. Y entonces les cuesta mucho asumir. Bueno, yo te pongo un ejemplo que me puso a mí la tía: yo soy la persona más miedosa, que voy a renovarme el DNI, y a mí me impone. Pues, tú imagínate lo que es que detengan a tu sobrina los secretas en la calle. Pues quererme morir. Quererme morir porque ya no sé como ayudarla. Están muy presentes. Estas dos figuras, están muy presentes".

"Entonces, en la juventud, hacia los 16 años, ella decide buscar a su padre. Que su padre no ha tenido relación ni contacto con ella, pero vive en la misma ciudad que ella. La relación no es mala del todo, pero el nivel de autocrítica de la chica hacia la madre es muy alto. Y con el padre, ella es consciente de que el padre pasa de todo, de todo lo que genere una responsabilidad para con ella".

La seva vida és una cerca constant de la vinculació que no ha tingut i això fa que quan vincula ho faci des de la necessitat i que ho faci de forma impulsiva i sense pensar.

"Todos los actos que ella hizo los hizo motivados por una pareja que ella tenía en ese momento. Una persona que tenía problemas de adicciones... Eso sí es cierto, los delitos los hacen los dos".

"Diría que él, yo creo que él es mayor de edad. Creo que ya lo era... Ella, de hecho, ya rompió toda la relación con él, y está muy dolida... han pasado muchas cosas en esa relación. En esa relación, ella ha tenido dos abortos, dice que ha vivido malos tratos, peleas, menosprecio... ella llegó a plantearse tener un hijo con este señor. Y dice que, después de la paliza que le da, es cuando ella decide que no, que va a abortar por segunda vez. Entonces, ahí tiene que haber muchísimo dolor, muchos

procesos por los que ella no ha querido enfrentarse y que son necesarios para entender un poco la situación de partida"

5.2.3.2.3 Futur

Les observacions que es recullen a continuació posen de manifest la preocupació per la falta d'interès a qualsevol activitat o pla de futur. Coincideix amb l'actitud manifestada per la protagonista a la part de l'entrevista en què parlava del futur: per una banda, la desconfiança general en les persones li fa molt difícil pensar i confiar en un futur a on posar il·lusió. I per l'altra, el poder adquisitiu que té actualment no és factible amb cap de les ocupacions a les quals pot aspirar.

L'altra preocupació que es posa en relleu als següents extractes és el panorama de mancança de suport que té al seu voltant. Les observacions repassen una per una les persones que té al seu costat i ara per ara cap d'elles suposa un punt que garanteixi un suport efectiu a un futur pròxim. Unes perquè han perdut la seva confiança i les altres perquè són una influència negativa de cara al canvi de vida que necessita fer.

"Ella está en un momento vital muy peligroso, porque ella ya es mayor de edad, no ha habido ningún cambio en relación a los valores, a planteamiento de futuro, no hay compromiso a ninguna de las actividades que ella lleva a cabo, no se implica, no muestra interés, no hay constancia. Claro, todo eso es abocarla al fracaso absoluto de su vida, porque ella no podrá tener una formación, no podrá tener un trabajo. Porque, básicamente, se levanta a mediodía o a primera hora de la tarde, y, claro, ¿y cómo adaptas tu día?"

"Se relaciona con mismo núcleo social, con el que iba... con las que ha habido un montón de comportamientos... Y todas, todo ese núcleo de amigas está cumpliendo medidas de Justicia Juvenil".

"Su madre no es un refuerzo. Ni positivo, ni negativo. Es una persona que está, pero que no es una persona que..."

"Su abuela tiene ya una cierta edad. Entonces, paradójicamente, su abuela ahora mismo estuvo muy malita la semana pasada, que estuvo con covid. Pero claro, su abuela, visto en perspectiva, no tiene tantos años de vida. Y podría desaparecer en cualquier momento".

"Una vida dura. Lo que pasa es que, ya te digo, ahora mismo no... no tiene motivación. No hay una motivación real. O sea, ella, no sé... yo pienso que están alejada de la realidad, se está poniendo en situaciones de mucho peligro. Situaciones reales de mucho peligro..."

"El problema de ella es que es mayor de edad. Y no está siendo consciente de que, a partir de ahora ya no es una broma. A partir de ahora, puede acabar en prisión".

5.3 Resultats obtinguts en relació als objectius de la tercera fase. Reunions amb els equips tècnics

Tercera fase (recollida a la Taula 1)

Fase	Objectius	Qüestions clau	Tècnica
FASE 3	Proposar mesures que puguin afavorir que els joves puguin restaurar la relació amb sí mateixos, amb la víctima o víctimes i amb el grup de referència.	Com valoren les educadores l'experiència del taller de <i>Photovoice</i> amb els joves?	Reunions amb l'equiptènic

Una de les primeres coses que surten a la reunió fa referència a l'**actitud** de col·laboració que els participants manifesten des del primer moment, així com els efectes positius que les educadores noten al seu comportament quan surten de les sessions.

"Vi que, cuando hacíais las sesiones, luego los chicos en el módulo estaban más relajados, como que habían tenido un espacio para poder sacar, y además de una manera muy diferente a lo que están acostumbrados... Pero ellos están dispuestos. Lo curioso es que, aunque les duela, si se les da ese espacio, ellos están dispuestos. Y lo piden, y lo reclaman".

"Y que bajaban encantados. O sea, ellos bajaban encantados, y venían felices, y venían contentos, y venían relajados del programa. Y, bueno, de hecho, han pedido ellos mismos que se hagan más cosas".

També surt el tema de l'actitud per diferenciar la forma d'afrontar el compliment de les mesures de justícia per part dels joves que acompanyen.

"Hay dos tipos de actitudes: aquellos que no admiten lo que ha pasado y que ven su internamiento, o el cumplimiento de medidas, como algo impuesto e injusto y lo viven como un trámite que tienen que cumplir. Y aquellos otros que saben aprovechar la oportunidad que se les brinda y las herramientas que se les proporciona. Estos últimos se dan cuenta de que es una ocasión única de poder cambiar el rumbo que han iniciado".

"En el caso de los menores que en ningún momento han asumido su responsabilidad, el cumplimiento es simplemente un trámite hacia su libertad".

El primer element del procés de perdó que destaquen és el de **consciència** del que ha passat i del tema de la responsabilitat que aquesta consciència comporta. D'acord amb la seva opinió, perquè pugui existir un plantejament personal real sobre la possibilitat d'iniciar un procés de perdó, és necessari que les persones implicades tinguin consciència de la seva part al que han fet, i que això que han fet ha causat mal a altra persona. A més, aquesta consciència hauria d'estar acompanyada d'una assumpció de la seva part de responsabilitat. A la majoria d'ocasions, els joves que es troben complint mesures penals no tenen consciència de que el que han fet és responsabilitat seva.

"La culpa siempre es dels altres: de que algú els ha provocat, o de que s'han hagut de defensar, o de que no tenien un entorn en què poguessin actuar d'altra manera".

Coincideixen que la falta de consciència és una de les característiques que més crida l'atenció d'entre els joves als quals acompanyen.

Les educadores manifesten que la mediació restaurativa que s'ofereix a les parts, víctima i victimari, ha tingut uns resultats molt il·lusionants.

"És molt esperançador veure com el fet de que el victimari conegui el patiment que la seva acció ha provocat a la víctima, li fa prendre consciència de les conseqüències dels seus actes i li porta a empatitzar amb la persona i a proposar-se el canvi".

D'altra banda, pensen que té beneficis molt importants a la víctima. Conèixer les circumstàncies personals del victimari i adonar-se que, a la majoria de les ocasions, el que els ha passat els ha convertit en una víctima fortuïta, és de gran ajuda per no veure-ho com una cosa personal. Això té conseqüències molt positives en l'àmbit d'autoestima i de por.

Les educadores han valorat molt positivament l'experiència dels tallers amb la tècnica de Photovoice.

"La técnica de las fotos de poner palabras, de poner imágenes a como ellos se ven en el momento del conflicto, de ofuscamiento, ha sido tomar ellos conciencia de las cosas. Y cómo ven ellos también después de haber pasado el conflicto, de todas las cosas que ha repercutido. Eso lo han trabajado y han conectado con ello".

Als següents extractes expressen la seva opinió sobre la importància de l'afrontament del passat enlloc de passar pàgina sense mirar les coses, que és el que habitualment estan acostumats a fer. Les consignes de les dinàmiques els han ajudat a reflexionar sobre moments del passat que moltes vegades no poden verbalitzar amb ningú. Aquests tallers han creat uns espais de diàleg que necessitaven d'alguna forma per poder treure tot el que els ha passat.

"Claro, ellos viven en huida hacia delante constante. Ya lo dijo alguno de los chavales, ¿no te acuerdas?: Que siempre tiramos hacia delante, hacia delante, hacia delante y nunca nos paramos a pensar en todo lo que estamos dejando atrás y todo el daño que hemos hecho, ¿no? y como esto nos está afectando también el presente y en el futuro. Y esto les ha hecho reflexionar sobre muchas cosas de su pasado que yo creo

que, de otra manera, no sé si en el espacio de psicólogo, pero en la vida cotidiana no lo hacen esto".

"Pero aparte eso lo hacen como autoprotección también para no verse que han hecho cosas tan malas, ¿me entiendes?"

L'**empatia** és un tema que surt de forma natural a la conversa per estar molt relacionada amb la presa de consciència.

"Despersonalizan. Si solo fue el reloj, no sé qué. No, no, ¿y la persona que había? No, el daño que ha ocasionado emocionalmente a la otra persona, el ponerse frente a la otra persona y mirarle a los ojos, o cosas así, es una herramienta súper potente".

Coincideixen a dir que l'empatia és un tema que costa molt de treballar amb els joves i que les fotos han estat una eina que els ha permès connectar de forma molt més fàcil.

"Educatora 1. Bueno, y nos hemos encontrado mucho... porque acordaros la primera vez fue muy fácil cuando trabajamos como se sentían ellos en los momentos de conflicto, pues fue muy fácil. Pero en la segunda parte, cuando dijimos cómo se sentían las víctimas, cómo se sentía la comunidad, cómo se sentía la familia... El ponerse en el lugar del otro, es una cosa que no, que yo creo que es que no habían hecho ninguna vez..."

Educatora 2. La empatía.

Educatora 1... y le resultaba difícilísimo... Educatora 2. Y han desarrollado mucha empatía, sí.

Educatora 1... y lo de la técnica de las fotos creo que les ayudó a ello, pero le costó muchísimo, muchísimo, y, claro, de eso se trata un poco.

Educatora 3. Yo también lo creo. Empatizaron más con la imagen, que cuando tú les pides que empaticen, que les cuesta más".

La culpabilització és una actitud molt habitual entre els pares i mares dels joves. Però elles el que veuen és que aquesta culpabilització pot anar en dues direccions. N'hi ha que es culpen a sí mateixos i d'altres que culpen als fills. Expliquen que les famílies d'aquests joves adopten també actituds molt diferents pel que fa al que ha passat. A algunes d'elles els passa el mateix que als seus fills pel que fa a la consciència de la part de responsabilitat que els pertoca amb relació al que ha passat. No tenen cap mena de consciència de com les carències de l'entorn en què han crescut els seus fills han pogut propiciar la situació en què es troben ara. Han posat als seus fills l'etiqueta de problemàtics per tots els conflictes que porten temps ocasionant a escala familiar. Aquesta etiqueta és la que de vegades els empeny a continuar en aquesta línia de conflicte permanent també fora de la família.

"Culpan a sus hijos de todo lo sucedido y no asumen su parte de co-responsabilidad".

En canvi, expliquen que altres famílies pateixen un fort impacte pel fet de veure els seus fills en aquesta situació. Han tingut alguns problemes de convivència, però el fet que sigui un delictes els suposa un shock molt gran i prenen consciència de què han de canviar el que calgui. Aquestes famílies col·laboren de forma molt efectiva amb les persones que acompanyen els seus fills en aquests processos.

"Algunos viven experiencias de mucha culpabilización personal. Le dan muchas vueltas a la situación buscando explicaciones acerca de lo que ellos han podido hacer mal para que sus hijos hayan llegado a encontrarse en esa situación".

"Una familia comentó en una ocasión que, si no fuera porque tiene otro hijo quenunca se había metido en problemas, les costaría no culpabilizarse completamente por lo que había pasado. En cualquier caso, aunque eso les tranquilizaba, seguían cuestionándose acerca de dónde habían fallado ellos para que su hijo hubiera hecho lo que había hecho".

Les **etiquetes** abasten una part important de l'entrevista amb les educadores.

"Hemos visto a través de estas técnicas cómo se sienten, ¿no?, que ellos estaban... Como se sienten sucios, se sienten como estigmatizados por la sociedad, y la importancia del perdón para que..., para seguir adelante y para reinserirse".

"Bueno, y el auto concepto que tienen ellos mismos, que se ven malos porque desde pequeños, bueno, se les ha dicho que eran malos y es que no se perdonan a sí mismos".

Un altre dels grans temes que surt i que està molt relacionat amb l'anterior és el del **grup de referència** dels joves amb què estan vinculant en aquestes situacions. Evidentment, aquest grup no és la família amb la que, d'una forma més evident o més subtil, han trencat la seva vinculació efectiva. Diuen que en molts casos els joves han sofert situacions d'abandonament emocional i que aquest fet ha estat determinant per allunyar-se de la família quan arriben a l'adolescència.

"Este grupo de chicas tienen entre ellas como denominador común el hecho de haber sufrido algún tipo de abandono por parte de su familia. Es algo que las une entre ellas y que, de alguna forma, alimenta el rencor que sienten hacia sus familias".

"Estas situaciones de abandono emocional son las que, en muchos de los casos, llevan a los menores a vincularse con las personas con las que posteriormente cometen los actos delictivos".

Coincideixen que poder reflexionar sobre el que ha passat ha ajudat als joves a connectar amb els temes relacionats amb la família i han pogut expressar moltes coses de què habitualment no parlen.

"Educatrice 1. Sí, yo creo que sí, porque han conectado mucho con la familia y..."

Educatrice 2. Sí, han hablado muchas cosas de la familia.

Educatrice 1. Han conectado un poco con todas las figuras prosociales, con las pocas figuras que han tenido en su camino".

L'entrevista amb les educadores ha posat en relleu la importància dels espais de **reflexió**. Han explicat que escoltar les narratives dels joves al llarg dels tallers els ha servit per adonar-se que ells han fet un treball de reflexió al llarg del temps que porten interns.

"Poder mirar tres momentos diferentes y ver cómo ha evolucionado, cómo evolucionan las cosas. Hacerles a ellos pensar momentos pasados desde dónde están ahora. En ese sentido. Y ver lo que han perdido en las relaciones, contextualizar. O sea, mirarlo desde un punto de vista ya de la serenidad, ¿no? Lo que pasó en un momento en el que estaban, a lo mejor, muy encendidos. Poder comparar esos dos estados de ánimo. ¿Cómo lo habéis vivido?, ¿lo habéis podido observar vosotros también cuando hacíais las reflexiones con ellos? Como su capacidad de darse cuenta, les hacía también percibir el hecho en sí de observar sus estados de ánimos en diferentes momentos, independientemente ya de las cosas, ¿no? de ver como la reflexividad les ayuda, ¿no? que muchas veces estos chicos a lo mejor no se han encontrado como... Yo creo que pocas veces se han parado a reflexionar sobre esto".

"Pero ellos están dispuestos. Lo curioso es que, aunque les duela, si se les da ese espacio, ellos están dispuestos. Y lo piden, y lo reclaman".

Les educadores han pogut sentir que els joves valoren el treball que estan fent amb ells al centre. Això és una cosa que els joves no manifesten a les persones que els acompanyen, i expliquen que ha sigut una sorpresa escoltar-ho i ho viuen com una cosa molt positiva i estimulante a l'hora de continuar treballant amb ells.

"Entrevistadora. Estos chicos valoran lo que aquí se les está dando y eso es súper positivo.

Educadora 3. *Pero es curioso porque a nosotros no nos lo dicen.*

Educadora 2. *A nosotros no nos lo dicen. Eso es lo que te decía, muchas cosas de las que se han dicho ahí, no las hubieran dicho en ningún otro contexto del centro.*

Entrevistadora. *Pero ha salido muchas veces eso de que ellos, bueno, han tenido la oportunidad de estar aquí, y que aquí han aprendido... O sea, yo creo que lo han dicho casi todos.*

Educadora 2. *Casi todos. Y la reflexión de XXXX, cuando cogió la bicicleta esa desguazada y entonces decía: es que yo cuando entré aquí era como lacarcasa y aquí, bueno, el psicólogo me puso una rueda, el tutor me puso un pedal, el otro..., ¿sabes?, y al final saldré de aquí con la bici entera, por decir alguna manera, ¿no? con la bici reparada de alguna manera. O por lo menos, la gente que hay aquí ha intentado que así sea. Son reflexiones de este tipo".*

Pel que fa al **perdó** les educadores destaquen la importància que pensen que té pels joves que es troben en aquestes circumstàncies.

"Y un poquito hemos visto toda la importancia que tiene el tema del perdón para estos chicos, ¿no?"

"Y luego el tema del perdón, a mi me parece una herramienta potentísima. Yo que he participado en cosas de mediación y de reparación y todo eso... Pero siempre se trabaja mucho más desde el punto de vista de la víctima y del ánimo de reparación de la víctima, y del perdón hacia la víctima y todo eso. Entonces, trabajar con el victimario es algo que se debería hacer muchísimo más y que les da una oportunidad a ellos también de personalizar".

I també del **perdó a un mateix**.

"Y luego los chicos que a lo mejor no tienen esa posibilidad, ¿no? de pedir perdón a las víctimas, ni a la familia, ni al entorno, pues un poco la importancia que tiene el que se perdonen ellos mismos, ¿no? para seguir adelante y no estar enquistados un poco".

"Y creo que este es el punto que nosotros también hemos aprendido ya muy de adultos. El hecho de perdonarnos a nosotros mismos para seguir adelante. Imagínate si esta herramienta se la pudiéramos dar a ellos, con lo que han vivido, con lo que han pasado, con las culpas que llevan

encima. Trabajar con ellos esto..., es que yo creo que sería la base. Porque es eso que decías tú, muchos no tienen acceso ni a pedirle perdón a la familia, ni pedir perdón a la víctima. Tiene que partir de ellos porque no hay otra oportunidad. Lo de la comunidad... Es que muchos no tenían comunidad para reparar ese daño, tiene que partir de ellos mismos. Entonces, es un punto muy importante que se ha englobado con esto".

Ja per acabar, expliquen com han viscut elles l'experiència i la seva participació en els tallers.

"A mí la técnica me ha parecido maravillosa, la verdad. Porque a través de las imágenes, ellos tenían la oportunidad de conectar con la parte emocional y más quizá inconsciente de cosas a través de la multiplicidad de imágenes que tenían. Y nos ha dado la oportunidad de conocer mucho mejor a los chicos con los que trabajamos".

"Nos falta tiempo, nos faltan espacios más íntimos con ellos. Porque al estar también en el grupo, ellos no hablan igual, tampoco de la misma manera que han hablado, con esa intimidad también, ¿no?, un poco de estar solos en aquella sala con nosotras. Y nos ha facilitado conocer una parte de ellos. Han salido comentarios interesantísimos, y vivencias que ellos en otro momento no te contarían, ¿no?, cosas de su infancia, han recordado cosas de las familias..."

"Educatrice 1. Bueno yo los he conocido allí realmente a través de las fotos y de lo que contaban de su infancia he entendido..."

Educatrice 2. Muchísimas cosas".

"Educatrice 1. El comportamiento que han tenido ahora, el que tienen ahora en el grupo y en la relación con los demás a través de ellos. Ha sido increíble.

Educatrice 2. Sí, para nosotros en el trato con ellos ha sido muy enriquecedor, a nivel de conocerlos mucho mejor personalmente, y, lo

que dice Educadora 1, de entender muchos comportamientos de ellos, de dónde vienen..."

"La técnica de las fotos de poner palabras, de poner imágenes a como ellos se ven en el momento del conflicto, de ofuscamiento, ha sido tomar ellos conciencia de las cosas. Y cómo ven ellos también después de haber pasado el conflicto, de todas las cosas que ha repercutido. Eso lo han trabajado y han conectado con ello".

"Educadora 3. Y yo lo que veo, yo no estado quizá como ellas dos en las sesiones, solo hice una y cogí concretamente a mi tutorado, es que faltan espacios como para trabajar de esta manera. Porque aquí, en las sesiones de psicólogo, se trabajan cosas, pero sobretodo se trabaja el delito. Pero vi que, cuando hacíais las sesiones, luego los chicos en el módulo estaban más relajados, como que habían tenido un espacio para poder sacar, y además de una manera muy diferente a lo que están acostumbrados, mediante las imágenes, como los niños pequeños. Es más fácil para ellos poner una imagen que decir cómo se sienten.

Educadora 2. Con palabras que muchos de ellos por idioma o por falta de recursos no les da la palabra a veces.

Educadora 3. O porque no saben simplemente. Yo, mi tutorado que era XXXX, él necesitaba... Él no podía expresar cómo se sentía muchas veces. Pero sin embargo con las imágenes decía pues mira, esto.

Educadora 2. Esto me representa.

Educadora 3. Esto representa como yo me sentiría en aquel momento, esto presenta como se sentía mi madre. Y sí que es verdad, que en ese momento sí que fue capaz de hacer como una conexión entre el pasado y el futuro gracias a las tres fotos. Fue consciente en ese momento. Técnicas como esta, aquí creo que no estén acostumbrados".

"Educadora 1. Es que, cuando empezamos este proyecto, la primera reunión que tuvimos con Fernando, que nosotras decíamos: vamos a separarlos por grupos, porque no van a expresar, no van a decir lo que sienten no están acostumbrados a hablar de emociones, les dará mucha vergüenza..."

Educadora 2. Y los adolescentes en grupo siempre son más...

Educadora 1. Sí, se creen que se va a reír el resto..., y la verdad es que ha sido increíble.

Educadora 2. Bueno y de chicos que, bueno, a mí me ha sorprendido, con XXXy XXX, chicos que... o con XXX, que no se movía ni de la cama al principio. Y son chavales que han acabado expresando una serie de emociones que yo, vamos, estaba sorprendidísima con las cosas que decían. Además, que son cosas profundas, que no eran cosas superficiales de... No, no. Era como algo que sacaban ahí muy, muy de dentro. Y que bajaban encantados. O sea, ellos bajaban encantados, y venían felices, y venían contentos, y venían relajados del programa. Y, bueno, de hecho, han pedido ellos mismos que se hagan más cosas. Los saca de su rutina también de aquí dentro. Y es eso. Aquí hablamos mucho del tratamiento de los delitos, de lo que ha influido en su conducta delictiva, de no sé qué, no sé cuántos. Pero ese tipo de cosas de poder expresar eso, de como se sintió aquel niño de la escalera, como contaba: que me acusaron la primera vez que yo no había robado nunca nada y ya me estaban acusando de robar, y yo era un niño que me sentaba en una escalera y no había..., ¿no? Son cosas que han conectado con cosas que yo creo que no habían vuelto a pensar desde aquel día que les pasó, ¿no? cosas muy, muy de la infancia y muy emocionales. Les ha venido súper bien".

"Educadora 2. Sí. Se han sentido valorados también. Educadora 1. Se han sentido valorados y que su opinión..."

Educadora 2. Y que su opinión cuenta. Si es que es opinión no cuenta ningún sitio. Su opinión nunca encuentra en ningún sitio. No cuenta en

sus propios juicios su opinión. Su opinión no cuenta nunca para nadie. Y aquí se han sentido valorados y que su opinión era valorada y escuchada y atendida.

6. Discussió dels resultats i conclusions

A) Discussió dels resultats dels tallers de *Photovoice* i les reunions amb les educadores

El format grupal de les sessions dels tallers i de les reunions amb les educadores va permetre que anessin sortint les grans qüestions i les inquietuds plantejades en els objectius.

A través de les veus i la visió dels participants hem pogut conèixer què pensen sobre el perdó i els seus possibles beneficis sobre la seva vinculació amb l'ofensa i amb la comunitat. Hem vist que el concepte de perdó no és aliè a cap d'ells; les descripcions que van fer per mitjà de les imatges, van servir per identificar els elements que formen part de la seva conceptualització del perdó, com ara la necessitat de reconeixement del mal fet, la sinceritat de la petició com a requisit d'autenticitat, la condició que no es repeteixi l'ofensa, entre d'altres. D'altra banda, tots van estar d'acord que la petició de perdó, essent necessària, no requereix una petició explícita, sinó més aviat una manifestació de la intencionalitat. A més, també hem pogut identificar alguns dels beneficis que atribueixen al procés de perdó, com la sensació d'alliberament, de relaxació, d'unitat amb l'altre, de reparació, de sanació, de confiança mútua, entre d'altres. Els uns i els altres parlen de com perceben la seva relació amb l'ofensa i amb la comunitat després del procés de perdó.

Alhora, hem pogut conèixer la seva vulnerabilitat, la seva soledat i el temor al rebuig quan les persones del seu entorn, barri o comunitat no els perdonen i el pes de l'etiqueta que arrossegueu. Aquestes qüestions es van evidenciar especialment a l'hora de parlar del seu futur, moment en què vam poder percebre com els costa projectar-se sense saber si comptaran amb el suport del seu entorn, ni si seran capaços de continuar motivats sense la confiança dels altres.

També hem conegut allò que pensen sobre alguns dels aspectes que de vegades s'atribueixen al perdó, com l'oblit, la necessitat de reparació o la

reconciliació i que identifiquen la necessitat de perdonar-se a si mateixos quan no és possible demanar perdó als altres.

Pel que fa al paper que juga el temps en la història d'ofensa i perdó, hem vist la seva capacitat per identificar les emocions i els pensaments en els diferents moments temporals al voltant de l'ofensa i el seu impacte en la consciència del dany i de les conseqüències de l'ofensa. A través d'aquestes narratives van parlar de la seva impulsivitat, dels moments d'ira o del seu orgull. Aquestes reflexions els van ajudar a pensar com havien viscut la situació les persones del seu entorn i les persones a les quals havien fet mal des de l'empatia que, d'acord amb les educadores, és una cosa que habitualment els costa molt.

Per part de les famílies ens hem pogut acostar a la seva perplexitat pel que ha passat i les seves pors pel que vindrà. Ens han compartit la sensació de llunyania emocional entre ells i la desesperança que els embarga moltes vegades. A través de les seves narratives hem percebut la seva impotència davant del poder del grup i la desconexió que senten entre ells. Els temes que van sorgir a les sessions amb les famílies ens han permès evidenciar que es troben molt perdudes davant d'aquesta situació.

Finalment, les reunions amb les educadores ens han servit per confirmar aspectes als quals els joves van donar molta importància, com el pes que les etiquetes tenen sobre ells, la seva manca de confiança en ells mateixos, la importància de perdonar-se a sí mateixos o l'abandonament emocional que molts pateixen per part de les famílies, entre d'altres. La seva opinió sobre els tallers ens ha permès validar els resultats obtinguts. Les seves narratives recullen una impressió molt favorable sobre la implicació dels joves en les activitats, així com la profunditat de les seves reflexions i l'impacte positiu que van tenir en el seu estat d'ànim pel fet de sentir que la seva veu era important.

B) Comparativa dels resultats dels tres casos

La comparativa dels resultats obtinguts en els tres estudis de casos no és una comparativa pròpiament dita, ja que l'experiència de cada persona és única i difícilment comparable amb altra.

No obstant això, sí que sembla oportú recollir en paral·lel aquells aspectes de les vivències dels protagonistes que donen resposta als objectius d'estudi, i observar tant les coincidències com els aspectes que les diferencien, especialment en diferents moments de la història. Els blocs temàtics que van servir per donar ordre a les entrevistes són els que també guien l'ordre de la comparativa:

- La història prèvia
- El moment en què va tenir lloc l'ofensa
- El moment present
- La projecció al futur després del que ha passat.

Tot i que la història de cadascun dels protagonistes és molt diferent, tenen en comú que no han tingut una vida fàcil.

La seva infància ha estat marcada per circumstàncies de pèrdua, maltractament i abandó respectivament i la relació amb les figures de referència ha estat plena de dificultats.

John Cobra, el protagonista del primer cas, va perdre el pare a una edat molt primerenca i ha patit molt per la nova relació de parella de la seva mare, que ha estat marcada per la violència i el conflicte. La seva mare continua sent una figura de referència molt important per a ell, però la situació amb la nova parella ha estat font de conflicte permanent amb ella.

A la història prèvia del protagonista del segon cas hi ha hagut violència i maltractament per part de la seva mare i del seu pare. D'aquest darrer no en parla; va desaparèixer de la seva vida a una edat molt primerenca. Quan encara era un nen, la seva mare el va abandonar a la seva sort quan el va embarcar només en una patera, sense recursos econòmics, sense cap conegut i sense parlar l'idioma.

La protagonista del tercer cas ha crescut marcada per l'abandó dels seus pares i es debat entre l'agraïment cap a la seva àvia i la seva tia i la ràbia i l'enuig per les mentides.

Tots tres es troben en els moments previs a l'ofensa sense el suport de les figures de referència per motius diferents. Venen d'una època en què s'han distanciat molt del seu entorn proper, i aquesta desconexió els ha portat a crear vincles molt forts amb grups que han exercit una gran influència sobre ells.

Atendre la història de les relacions importants de la seva vida en aquesta època ajuda a entendre l'escenari a què tornen després del conflicte, quan reprenen la relació: conèixer la relació entre els protagonistes i el seu entorn en aquella etapa prèvia al conflicte, i com perceben la seva contribució a la co-creació de les circumstàncies que van afavorir l'escenari on es va forjar l'ofensa, serveix per adonar-se de la consciència personal de cadascú sobre la seva part de responsabilitat en el que ha passat. La reflexió personal de tots els que formaven part de l'escenari previ suposa prendre consciència de les implicacions de cadascú per a la situació del conflicte i per a la relació entre ells. Entendre què va passar, adonar-se de com estaven totes les persones que formaven part de la situació en el moment en què va passar tot: quins problemes tenien, en quines condicions físiques o emocionals es trobaven, o quina capacitat tenien per atendre les necessitats dels protagonistes que en aquells moments. En definitiva, prendre consciència de què va ser allò que no van veure o no van atendre, què van aportar personalment a la situació, quines mancances tenien els protagonistes, en què els van fallar, o en quins moments es van sentir superades per la situació. Fer-ho no suposa descarregar de responsabilitat als protagonistes, ni estendre la culpa a les persones del seu entorn, però ajuda a entendre millor el que va passar, que aflori la compassió i a identificar allò que va propiciar la situació i que encara és present i que pot suposar un risc que torni a passar.

En aquest sentit, les narratives dels participants, els protagonistes i l'entorn dels tres casos, obvien parlar d'aquesta part de la història. A excepció del tercer cas, en què la tia i l'àvia són conscients que es van equivocar i han demanat perdó a la protagonista, en els altres dos, ni la mare d'un ni la de l'altre no semblen tenir consciència de la seva contribució a la història.

La mare del primer protagonista no va saber protegir-se ella mateixa, ni protegir el seu fill, d'una relació abusiva que provocava, i continua provocant, un gran patiment a la família. L'ambient de violència i conflicte, i la inseguretats que provocava el seu fill el fet que la seva mare no acabí amb la relació malgrat les seves promeses, va propiciar que John Cobra s'allunyés del seu entorn i vinculés amb un grup que va acabar separant-lo de la vida anterior. El familiar que participa en el cas parla que la mare no ha estat mai del tot conscient de la part de responsabilitat que la relació conflictiva amb la seva parella ha tingut en el que ha passat, o que ho ha minimitzat.

La mare del segon cas deixa el seu fill de 14 anys en una situació impossible en què està completament abandonat a la seva sort. A les narratives no es fa referència a si la mare ha fet aquesta consideració o a si s'ha penedit en algun moment. El protagonista del cas no ho esmenta, però tampoc no es planteja tornar-se quan quedi en llibertat; és possible que la història prèvia de maltractament físic i emocional per part de la mare tingui alguna cosa a veure en aquesta decisió.

En el tercer cas, l'entorn de la protagonista, la seva àvia i la seva tia sí que són conscients de la seva part de responsabilitat en el desenvolupament dels esdeveniments i han demanat perdó a la protagonista. Són conscients que la seva actuació ha tingut conseqüències que la protagonista no vol perdonar perquè considera que els danys són irreversibles. Està molt enfadada per les mentides i per les conseqüències a la relació amb la seva mare, a qui la seva àvia no ha fet responsable de la seva educació i cura. Això ha fet que la protagonista manifesti la ràbia que li produeix que la seva tia sigui al seu costat acompanyant-la en els moments en què hauria de ser la seva mare.

A tots tres els costa compartir els seus pensaments i preocupacions amb el seu entorn i això va propiciar que les persones del seu voltant no s'adonessin d'allò que els feia patir. Només van saber mostrar el seu patiment a través de la frustració i la impulsivitat amb què van actuar, i això va fer que les seves famílies entressin en conflicte amb ells constantment. El protagonista del segon cas no ha actuat així amb la família per trobar-se molt lluny de casa, però la seva manera d'afrontar-lo el va portar a aïllar-se del seu entorn familiar i, quan

va iniciar la seva època més conflictiva, pràcticament va tallar el contacte amb la mare i els amics d'infància.

També sembla significatiu que, en tots tres casos, els protagonistes visquessin un període de desconexió de les seves famílies en els moments previs, encara que fos per diferents motius. En aquell moment de la seva història, desconnectar-se de les seves figures de referència els va deixar en una situació personal molt fràgil que, alhora, els va portar a crear un vincle fort amb altres persones en situació semblant a la seva: nois i noies amb carències afectives i molta necessitat de sentir-se segurs i forts, enfadats amb el món i que, com ells, no confien en ningú.

La necessitat de sentir-se acollits i l'abandonament emocional va ser el que els va portar a vincular amb aquests grups. Tanmateix, va suposar mimetitzar les actituds dels seus membres i involucrar-s'hi en accions conflictives que els feien sentir forts gràcies, en part, a l'alt nivell adquisitiu que els proporcionava aquest estil de vida. Tot això els servia per compensar les mancances i les inseguretats. En aquest punt hi coincideixen els tres protagonistes, especialment John Cobra i la protagonista del tercer cas. Tots dos tenien grans mancances afectives i molta inseguretat, i van trobar al grup i a l'estil de vida que portaven una forma de sentir-se més forts i valorats. El cas del noi que no tenia ningú més a prop, el tipus de delictes va suposar per a ell una forma de supervivència i una manera de vida. La vinculació amb aquestes persones més que un vincle emocional suposava també la protecció física que necessitava pels perills de la vida al carrer.

Com més forta es feia la vinculació a aquests grups, més feble es tornava el lligam amb el seu entorn de sempre perquè la seva manera de viure els feia entrar en conflicte permanent amb ells.

A més, alhora que creixia la vinculació al grup, creixia també la vinculació a l'ofensa, que era com l'essència del seu modus vivendi, especialment per al protagonista del segon cas, que no compta amb el suport econòmic de la família.

Pel que fa als pensaments i les emocions que tenien en el moment de l'ofensa, es podria dir que tenen en comú que, en tots tres casos, la seva actuació va ser fruit d'una fugida cap endavant i que el pensament racional no hi va ser gaire present.

L'entorn dels protagonistes dels tres casos viu la situació del conflicte amb un gran patiment. Dels tres casos, potser el que és més difícil de valorar és el de l'entorn del protagonista del segon cas que és el que, pel fet de ser lluny, no es veu tan directament afectat per la situació, ni pateix la reacció o els comentaris de les persones de la comunitat. Encara que viure les preocupacions en la distància també és molt difícil. De fet, el protagonista d'aquest cas explica que evitava parlar amb la seva mare durant l'època del conflicte per no haver d'explicar-li què passava i per no fer-la patir, encara que això va fer que ho visqués tot encara més sol.

Per contra, l'entorn proper del primer protagonista va patir molt directament les conseqüències de les seves accions al veïnat i, per altra banda, a causa de les circumstàncies de la pandèmia, ho va passar de manera especialment dura per la solitud en la vivència i la manca de suport.

L'entorn de la protagonista del tercer cas, la seva tia i la seva àvia, van viure les circumstàncies que van envoltar l'època dels conflictes com una cosa a la qual no sabien com fer front i que els era completament aliena.

El període de calma i reflexió que va arribar amb el seu internament en un centre educatiu els va "regalar" un temps per pensar i adonar-se de moltes coses. Tots tres van reflexionar sobre com veien les coses en el moment del conflicte i com les veien amb el pas del temps. Han hagut d'enfrontar-se a les conseqüències de les seves accions i mirar de cara al mal causat i s'han adonat de tot allò que han perdut.

En tots tres casos, els protagonistes han vist com han pogut comptar amb el suport de les persones del seu entorn més proper, que no els ha donat l'esquena. I, a excepció de la protagonista del tercer cas, el seu vincle és més fort, encara que per diferents motius sigui un vincle molt fràgil. Per a John Cobra, el protagonista del primer cas, la fragilitat del vincle amb el seu entorn

és conseqüència de les circumstàncies referents a la parella de la seva mare. Per al protagonista del segon cas, la fragilitat és el resultat de la llunyania física de les persones que formen part de les seves figures de referència, que viuen en un altre país i que poc poden fer per donar-li suport. I la protagonista del tercer cas no vol saber res del seu entorn més proper i la vinculació continua igual de fràgil que abans.

Tots tres manifesten que la petició de perdó a les seves famílies ha estat sincera.

En el primer cas, el protagonista sempre ha demanat perdó a la seva mare pels conflictes entre ells, i per aquells altres fora de casa que també han causat un gran patiment a la seva mare. Manifesta estar molt content per la relació que manté actualment amb la família i amb l'entorn proper, i està molt agraït per l'acollida i la segona oportunitat que li estan donant.

En el segon cas, el protagonista també ha demanat perdó a la seva mare i està molt tranquil després d'haver restaurat el vincle i la confiança amb ella i amb el seu entorn de la infància. Això és molt important per a ell a causa de l'història de càstig i maltractament rebut per part de la mare. El fet que l'hagi perdonat suposa per a ell un alleugeriment rellevant. No ha pogut restaurar el vincle amb ningú de la comunitat a la que va viure el conflicte perquè mai no va arribar a vincular, i no té, per tant, una comunitat a la qual tornar.

En el tercer cas, també hi ha hagut una petició de perdó sincera, però la protagonista no veu possible que la perdonin, i no té interès a restaurar el vincle.

Quant a la necessitat de perdonar-se a sí mateixos, té matisos que la fan diferent en cadascun dels casos. Per parlar d'aquest tema, cal distingir entre els dos tipus d'ofensa que engloba la situació de cadascun. D'una banda, hi ha l'ofensa que fa referència a les persones de la família i, de l'altra, l'ofensa a totes aquelles persones a qui van causar un mal quan van cometre les accions delictives o del conflicte.

El tema del perdó a un mateix va tenir un lloc important a les narratives dels participants dels tallers, tant a les dels joves com a les de les famílies i a les aportacions dels equips tècnics. La importància de perdonar-se un mateix per poder continuar endavant després de l'ofensa va ser una cosa en què tots els participants van coincidir, també els participants en els estudis de cas. La gran pregunta que va sorgir en relació amb aquest tema va ser sobre com aconseguir una cosa tan difícil i necessària, especialment quan no s'ha tingut l'oportunitat de demanar perdó a les persones a qui s'ha ofès. A les seves narratives van sortir qüestions que feien referència a la importància d'entendre les circumstàncies en què va passar l'ofensa i percebre com havien canviat després de reconèixer el mal fet.

El perdó a sí mateixos ha estat diferent en tots tres casos.

En el primer cas, el protagonista ha reconegut la seva responsabilitat en allò que ha passat. Es veu a sí mateix canviat i diferent, i això l'ajuda a perdonar-se a sí mateix. No té accés a les persones que va ofendre perquè no les coneix. Això no obstant, vol compensar pel que ha fet, i això es reflecteix especialment quan parla de la seva germana: com vol que sigui la seva relació amb ella en el futur i com vol compensar la seva absència.

En el segon cas, el protagonista s'ha perdonat a sí mateix després d'un exercici d'autoreflexió sobre les circumstàncies personals en el moment de l'ofensa i sobre els seus propòsits de futur. Manifesta que li agradaria demanar perdó a les persones que ha fet mal durant aquest temps, però que no les coneix. Tot i això, ha estat capaç d'entendre totes les mancances que va patir durant el temps en què van tenir lloc els conflictes i això l'ha ajudat a jutjar-se amb compassió i a poder perdonar-se a si mateix.

En el tercer cas, la protagonista afirma amb rotunditat que no es perdona a sí mateixa pel mal que ha causat la seva àvia i la seva tia i això no li permet acceptar que elles puguin perdonar-la. I, pel que fa a l'ofensa envers les altres persones a qui va danyar, no es planteja la possibilitat de demanar perdó perquè no les coneix, però tampoc no parla en cap moment de la necessitat de perdonar-se a ella mateixa per això. De fet, això es reflecteix en la vinculació

que continua mantenint amb l'ofensa i el tipus de vida i de relacions que giren al seu voltant, i també en el deteriorament del vincle amb les persones de l'entorn familiar.

En resum, en tots tres casos han demanat perdó a les seves famílies i aquestes els han perdonat. Aquesta circumstància és comuna als tres protagonistes. Tot i això, el perdó a sí mateixos i la vivència i els fruits del procés de perdó de cada cas és diferent.

En tots tres casos els vincles dels protagonistes amb la seva acció i amb la comunitat segueixen un camí invers. Quan s'enforteix el vincle amb l'ofensa, s'afebleix el vincle amb l'entorn i viceversa. En els casos en què el/la protagonista inicia un procés de perdó i aconsegueix desvincular-se de la seva acció, la seva vinculació a la comunitat es fa més forta. I viceversa, si no disminueix la vinculació a l'ofensa, o el tipus de vida que duia al voltant d'aquesta, la vinculació amb el seu entorn és gairebé impossible.

Llevat del tercer cas, el procés de perdó viscut pels protagonistes té un impacte positiu, almenys en els moments immediatament posteriors al perdó. Més enllà d'aquest moment, les circumstàncies personals de cadascú determinaran si els beneficis que els ha aportat el perdó es poden mantenir en el temps.

La protagonista del tercer cas entra així en un cercle viciós del qual resulta complicat sortir; l'ofensa, la vinculació a aquest grup, a aquesta manera de viure i els conflictes que comporta, l'allunyen del seu entorn. I mantenir-se lluny el seu entorn la deixa sense el suport i els recursos que necessita per allunyar-se de l'ofensa.

L'escenari dels protagonistes del primer i segon cas, i són diferents, però tenen algunes coses en comú. Tots dos han demanat perdó i tots dos s'han sentit perdonats. A l'hora de fer les entrevistes, encara no han tingut oportunitat de viure en aquest nou escenari creat després del perdó. Sí que han pogut experimentar l'alleujament d'haver-ho fet i l'alegria que el seu entorn més proper els hagi acollit després de tot el que ha passat i que els hagi donat una segona oportunitat. Tots dos manifesten que, sense aquest perdó i aquesta

oportunitat, no es veurien amb forces per sortir del forat on els ha col·locat la seva relació amb l'ofensa.

Es podria dir que els processos de perdó d'aquests dos protagonistes reuneixen les característiques i els requisits que ells mateixos van identificar als tallers de Photovoice.

- Neixen de la reflexió: tots dos han pres consciència de com veien la situació aleshores i com la veuen ara.
- S'han adonat del mal que han causat i ho han reconegut.
- És una petició sincera.
- Manifesten la intenció que no torni a passar.

En tots dos casos han enfortit el vincle amb l'entorn més proper i també amb altres membres de la comunitat. Es veuen a sí mateixos canviats i tenen el vot de confiança del seu entorn que els està donant una segona oportunitat.

En el cas de John Cobra, constatar el suport de la comunitat li ha servit fins i tot perquè els vincles amb ells fossin més sòlids. El protagonista del primer cas, per exemple, després de l'acolliment que rep per part de la família extensa, valora fins i tot més que abans la seva relació amb ells.

També en tots dos casos el perdó ha servit per debilitar-ne la vinculació amb l'ofensa.

Tots dos manifesten que volen allunyar-se de les situacions en què van tenir lloc els conflictes i que estan il·lusionats de començar de zero. Per a tots dos és molt important comptar amb la confiança i el suport de les seves famílies i amics, i tenen il·lusió per no defraudar-los.

Volen allunyar-se de les persones amb qui van cometre les accions conflictives, encara que, en aquest sentit, es mostren insegurs. Manifesten amb fermesa que no volen tornar al punt de partida, però no saben com ho podran fer.

El protagonista del primer cas es va refugiar al grup amb què es va involucrar en els conflictes i les persones d'aquest entorn van ser el seu suport durant un temps en què ho va passar molt malament a casa. Vol mantenir-se lluny, però

sense que se sentin menyspreades. És molt conscient que estar a prop suposa acostar-se també a la situació en què es va crear l'ofensa i, alhora, voler mantenir-se lluny ho viu com una deslleialtat envers aquests amics. És com una ombra que enfosqueix, encara que sigui de manera molt subtil, la seva claredat de pensament sobre què vol per a aquesta nova etapa de la seva vida.

El protagonista del segon cas també té molt clar que vol estar lluny de tot allò que el vincula a l'ofensa; vol començar de zero, amb gent nova i en un lloc diferent, precisament per tallar tots els llaços que puguin unir-lo a l'escenari de l'ofensa. En aquest cas el que enfosqueix el seu plantejament és la soledat en què ho intentarà i la manca de recursos materials.

Si s'atén la situació en què es troben al moment de les entrevistes, s'observa que, per a aquests dos protagonistes, els processos de perdó que han viscut han creat un escenari on s'ha restaurat la relació que tenien amb la seva família i se n'ha debilitat la vinculació amb l'ofensa. Per tant, el perdó ha tingut un impacte positiu en tots dos, almenys a l'hora de reprendre la relació amb les persones a qui han demanat perdó i d'iniciar la nova vida lluny de l'escenari de l'ofensa.

Sense treure importància als beneficis que els ha aportat, acostar-se a la història prèvia al conflicte permet conèixer aquestes altres circumstàncies del seu entorn que no depenen dels protagonistes ni fan referència al procés de perdó, però que poden dificultar que es mantinguin les condicions que aquest ha propiciat. En les consideracions següents sobre la comparativa dels resultats, en aquest cas pensant en el futur, s'aborden les qüestions que podrien posar en perill els beneficis d'aquesta situació que ha propiciat el procés de perdó dels protagonistes.

A les narratives de les entrevistes en què s'aborda el tema del futur, s'aprecia que a tots tres els costa molt mirar cap al futur. Els costa veure més enllà de la incertesa que els embarga i de les seves inseguretats.

John Cobra, el protagonista del primer cas, s'ha adonat de moltes coses durant el temps posterior al conflicte. Se sent fort perquè ha pres consciència dels suports de què disposa i de la confiança dipositada en ell per part del seu

entorn. I, ahora, és també més conscient dels obstacles i les dificultats que van estar presents abans del conflicte i que continuen presents ara. Coneix les facetes del seu caràcter que li han jugat males passades, com la seva impulsivitat i la seva poca tolerància a la frustració i li genera inseguretats la situació familiar que trobarà a la tornada. La relació amb la seva mare ha millorat molt, però cap dels dos no s'ha atrevit a abordar el tema de la parella.

Té moltes ganes de fer les coses bé, però li fa por trobar-se amb les amistats amb què es va ficar en problemes i no saber mantenir-se lluny. Té clar que no ho pot fer sol. Si no fos per la inestabilitat de la situació de la parella de la seva mare, seria el que comptaria amb la millor situació per abordar el seu futur.

Per poder encarar el futur amb garanties, necessitaria posar bases sòlides en les relacions que configuren el seu entorn de seguretat, principalment el de la seva família. No fer-ho, com s'ha esmentat anteriorment, podria posar en perill la situació favorable que el perdó ha afavorit. És una circumstància que no depèn del protagonista i que és aliena al procés de perdó que ell ha iniciat amb la seva mare, però que el situa en una posició molt fràgil per fer front a tots els reptes amb què es trobarà per mantenir-se lluny del conflicte. Sense el reconeixement per part de la seva mare del pes que la relació amb la seva parella va tenir en el conflicte, no serà possible a aquesta adonar-se de la necessitat de canviar les coses, i difícilment es podrà mantenir en el temps la tranquil·litat fictícia de la qual gaudeixen ara mentre encara no ha tornat a casa. Si la parella continua present quan torni, cosa que el protagonista no s'ha atrevit a preguntar, es tornarà a trobar en la situació de partida i li resultarà molt difícil no tornar a refugiar-se al grup amb què es va crear el conflicte.

El protagonista del segon cas té moltes ganes que li donin una oportunitat. La seva situació ha millorat perquè ara té papers i és una porta que, sens dubte, pot obrir-li oportunitats. Està il·lusionat i, ahora, és molt conscient que està completament sol i sense suport personal ni recursos materials. Això també formaria part d'aquestes circumstàncies, alienes al procés de perdó, que dificultarien que es pogués mantenir el debilitament de la vinculació amb el tipus de vida que gira al voltant de l'ofensa que ha afavorit el perdó.

Per poder encarar el futur amb garanties, necessitaria comptar amb algun tipus de suport material o amb un acompanyament personal. També aconseguir controlar el consum de substàncies que utilitza com a via d'evasió i que el porta a desviar-se dels objectius. O tornar al lloc d'origen i establir-se en un entorn que li proporcioni el suport familiar i comunitari que li va faltar a una edat en què ho necessitava molt, i que ara continua necessitant. Aquesta possibilitat no sembla contemplar-se en cap moment per part del protagonista ni per les persones del seu entorn. No hi ha cap mena de consciència per part del protagonista ni per part de cap de les persones que l'envolten de les circumstàncies que van propiciar l'ofensa.

La protagonista del tercer cas no ha tancat cap procés de perdó. Segueix molt desvinculada emocionalment de la seva tia i de la seva àvia. I, d'altra banda, continua vinculada al mateix grup amb què va causar els conflictes i no té cap intenció d'allunyar-se del grup. Diu que li agradaria tenir una família i una vida normal, però no es veu ocupada en cap treball perquè cap no li donarà el nivell adquisitiu que tenia a la seva antiga vida. I això el preocupa molt.

Per aconseguir els canvis que necessita en el futur, la protagonista necessita trobar una manera de curar les ferides causades per l'abandó i la mentida. Sense restaurar la relació amb les seves figures de referència, la seva tia i la seva àvia, el vincle amb les amistats l'aboca a viure en una realitat de diners fàcil en què el conflicte està assegurat. I ara que ja ha fet 18 anys, el risc d'acabar presa és molt alt. Per això necessitaria tornar a confiar en les persones, especialment en les de l'entorn fora de l'ofensa. Mantenir-se a prop del tipus de relacions en què actualment es recolza fa cada cop més gran la seva desconfiança general i el seu enuig amb el món.

Per concloure aquesta comparativa, sembla necessari compartir la percepció que, encara que els beneficis del procés de perdó apareixen als casos, l'escenari que s'obre després d'aquest procés és tan ric en matisos com la vida mateixa i que, encara que això no invalida completament els beneficis, sí que fa témer que no es puguin mantenir en el temps.

C) Conclusions

L'**ofensor** és el protagonista que centra l'atenció d'aquest projecte d'investigació i la **primera conclusió** a què s'arriba en apropar-se a la seva figura és que és el gran desconegut. En part perquè la víctima és el subjecte passiu, la que rep sense buscar-los els danys que arrossega l'ofensa, i és de justícia atendre-la i estudiar com alleujar el seu patiment. En part també perquè la necessitat de simplificar la realitat porta a la categorització. En aquest cas, darrere del nom de la categoria *ofensor*, queda amagada la persona; els seus atributs passen a ser els dels prototips de la categoria en qüestió. De la mateixa manera que, com s'ha vist al llarg de la investigació, els joves infractors despersonalitzen les seves víctimes i els costa empatitzar amb elles, parlar de *l'ofensor* és també una forma de despersonalització.

La **segona conclusió** al voltant d'aquesta figura és que sembla haver un col·lectiu d'ofensors i, després, està la resta. Però, quan es posa nom i cara a les persones que estan darrere d'aquesta categorització i es coneix la seva història personal, sembla que es desdibuixin les llindes de la categoria d'ofensor i la de víctima. L'ofensor és, al cap i a la fi, una persona que, com totes les altres, ocupa unes vegades el paper d'ofensor i altres el de víctima. Donar lloc a la història de la persona que hi ha darrere de la categoria suposa humanitzar-la, i permet veure-la al llarg de les seves vivències darrere les dues categories; unes vegades com a ofensor i, moltes altres, com a víctima.

La **tercera conclusió** és que aquesta consideració més humanitzadora de la figura de l'ofensor obre la porta a la por de ser injustos amb la víctima. Apropar-se a la història personal de l'ofensor no suposa buscar la justificació del mal fet i no minimitza en cap cas el patiment de la víctima. Apropar-se a la història de l'ofensor és intentar entendre què ha passat a la seva vida. Només entendre. Entendre no és repartir culpabilitats ni buscar causalitats lineals. És entendre des de la causalitat circular, que busca trobar el paper que juga cada element que forma part del decorat de la història: persones, circumstàncies, mancances, etcètera. Entendre què és el que fa cadascú d'aquests elements, perquè passi el que passa.

La **quarta conclusió** és que preocupar-se de la reparació dels danys materials o personals, si és possible, és de justícia i és el mínim que es pot fer per la víctima. Però quedar-se només en aquesta acció reparadora és com posar un embenat sense desinfectar la ferida. Com s'ha vist també al llarg de les entrevistes i les històries personals, els participants expressen sovint la seva impressió que un dels danys més difícils de reparar és el dany emocional: la por, la tristesa, la desconfiança, etcètera. Aquests danys emocionals els arrossega la víctima molt temps després de l'ofensa, inclús quan s'han pogut reparar els danys materials o personals. En contra del que pot semblar, la humanització de l'ofensor pot, de vegades, contribuir al benestar de la víctima. Entendre el que passava a la vida de l'ofensor pot ajudar a la víctima a no referenciar de forma personal el mal sofert i veure'l com una cosa que no és necessàriament contra la seva persona. Continua sent un mal i, a la vegada que es reconeix el seu patiment, es posa el pes en l'altra persona: el que ha passat, m'ha passat a mi, però no parla de mi, parla de l'altra persona. Aquest exercici de distància és més fàcil si s'ha pogut atendre a la història de l'ofensor i s'ha conegut la persona darrera la categoria.

La **cinquena** conclusió és que apropar-se a la història personal de l'ofensor pot permetre prendre les mesures necessàries per evitar que el mal es perpetuï. Sense entendre quines són les mancances o les circumstàncies que han contribuït que passés el que ha passat, l'ofensor torna al punt de partida, i el més probable, és que la història es repeteixi. Si res no canvia, res no canvia.

La **sisena** conclusió és que quan es categoritza a una persona amb l'etiqueta d'ofensor el que es fa és precisament lligar-lo irremeiablement a l'ofensa. La categoria d'ofensor i la d'ofensa es retroalimenten mútuament arribant a fusionar-se. Si la persona que està darrera de l'etiqueta no té visibilitat com a persona, si no se l'humanitza, és molt difícil separar a la persona de l'acció, que és un pas imprescindible per poder iniciar un procés de perdó: condemnar l'acció i rescatar la persona.

Aquesta darrera conclusió és la que permet enllaçar amb les conclusions que fan referència al procés de perdó i el seu paper sobre el vincle de l'ofensor amb la seva ofensa i amb la comunitat a la qual té lloc l'ofensa.

La **primera conclusió respecte al paper del perdó sobre el vincle amb l'ofensa** és que el procés de perdó no és possible si no es pot trencar aquest lligam. I aquest lligam no es pot trencar si no s'aconsegueix separar la persona de la seva acció. L'acció de separar l'ofensor de l'ofensa perquè es pugui iniciar un procés de perdó, és necessari que la faci no només la víctima i la resta de persones afectades, sinó que és especialment rellevant que l'ofensor mateix sigui capaç de fer aquesta distinció. Al llarg de les històries i narratives dels tallers i les entrevistes, ha sortit sovint el tema del perdó a un mateix. Si l'ofensor no pot perdonar-se a si mateix de poc li serveix el perdó dels altres, i això pot estar a l'arrel que moltes vegades l'ofensor no faci el pas de demanarlo. El fet de no separar-se de la seva acció té un impacte molt fort al seu autoconcepte. En fusionar-se amb la seva acció pot quedar atrapat sota l'etiqueta del que ha fet i entrar en una situació d'indefensió apresada en la qual res no pot fer per deixar de ser el que és. De la mateixa manera, encara que l'ofensor pugui perdonar-se a ell mateix, si les persones del seu voltant no fan l'exercici de separar la persona de la seva acció, són elles les que lliguen irremeiablement a l'ofensor a la categoria de la seva acció i el deixen de nou a una situació d'indefensió apresada en la qual percep que no pot fer res per sortir. No està a la seva mà sortir perquè és part de la seva identitat. L'impacte d'aquesta etiqueta, autoimposada o imposada pels altres, a la vida de l'ofensor després de l'ofensa el pot portar a no vincular amb la seva comunitat, a sentir-se estrany, que el sentiment de pertinença es perdi i a sentir-se rebutjat. Aquest sentiment de rebuig és el que el pot portar a una visió hostil del món i a actituds impulsives cada vegada que veu amenaçada la seva pertinença. O el pot empènyer a vincular de nou amb el grup o les persones que es troben també sota la seva etiqueta, perquè sent que pertany, perquè se sent acceptat, tornant així al punt de partida que el va portar al conflicte.

La **segona conclusió respecte al perdó i el vincle de l'ofensor amb l'ofensa** és que és molt difícil trencar el vincle si no es posa l'acció en context, i el procés de perdó, com es veurà més endavant, marca una diferència en la seva forma de posar l'acció en context. Un cop més la reflexió sobre aquest tema torna a la idea del pes que pot tenir la humanització de l'ofensor i l'interès per entendre la seva història. I això, igual que al punt anterior, és important per

la persona o persones que han patit els danys de l'ofensa, i és imprescindible per l'ofensor mateix. Els espais de reflexió que han propiciat tant els tallers de *Photovoice* com les entrevistes amb els protagonistes al voltant del conflicte, i les entrevistes amb les educadores, han evidenciat el pes que pot tenir en tots els implicats el fet d'atendre i entendre el context en el qual va passar el que va passar. Tot té sentit en context no es refereix a que el sentit sigui positiu, sinó a que el context ajuda a entendre i a posar en relació tots els elements que formaven part de la situació; el context explica el que va passar i per què va passar. Això no justifica ni canvia l'avaluació que es faci dels fets, simplement li dona coherència a la narrativa, la fa comprensible i, sobretot, assenyala la necessitat de canvi perquè la realitat canviï de forma que no torni a passar. El perill està en entendre aquest posar en relleu les circumstàncies vitals i contextuals de l'ofensor com una excusa. La diferència entre donar al context un protagonisme al que va passar i utilitzar el context com excusa es troba precisament en la petició de perdó i el compromís de canvi. La petició de perdó deixa fora l'excusa i ofereix el compromís de que no tornarà a passar, però si no es fa l'esforç d'intentar entendre el context és molt difícil que no es repeteixi; reconèixer el que s'ha fet com un mal, assumir la responsabilitat, demanar perdó i inclús fer un compromís de canvi pot resultar ineficaç si no s'entén el pes del context vital i circumstancial en el qual va passar.

La primera conclusió respecte al perdó i el vincle de l'ofensor amb la comunitat és que el procés de perdó demana igualtat i justícia, i continua pedalant amb la idea de la humanització de l'ofensor i la voluntat d'entendre la seva història. Entendre la seva història proporciona la igualtat quant a la dignitat moral de la persona, que el perdó demana que sigui reconeguda per ambdues parts, per poder ser expressat i acollit. El fet de conèixer la història de l'ofensor i poder veure'l també com a víctima a més de com a ofensor, obre la mirada cap a la realitat de què totes les persones alternen irremeiablement aquestes dues categories. Mirar aquesta realitat pot empènyer a les persones a les quals es demana perdó, o a les que han estat afectades per l'ofensa, a mirar també les seves vides i veure's ells mateixos com a víctimes i ofensors en diferents moments; a deixar a un costat el sentiment de superioritat moral de pertànyer a una categoria diferent que l'ofensor. El procés de perdó demana

igualtat i justícia en el sentit de què fa necessària la consciència personal de què les persones passen per situacions en la que necessiten el perdó dels altres i per situacions en les quals els hi toca perdonar. La igualtat es refereix a renunciar a l'actitud de superioritat moral que de vegades impedeix la relació dins de la comunitat, i que pot arribar a l'exclusió o a l'autoexclusió per no sentir-se digne. Prendre consciència de la necessitat de ser perdonats fa desaparèixer aquesta superioritat moral i posa en evidència la necessitat de ser justos i no esperar ser perdonats quan no s'està disposat a fer-ho. La igualtat no fa referència en cap cas a equiparar totes les ofenses. Evidentment, no té la mateixa dificultat perdonar una cosa lleu o una cosa greu. Ni ha de tenir les mateixes conseqüències una o altra. Però perdonar suposa un acte d'esperança en què, de la mateixa forma que es perdona, es pot esperar el perdó. I que la comunitat o grup que és important per la persona no la deixarà fora si es dona el cas de què s'equivoqui. Aquesta esperança ha estat expressada també al llarg de les narratives dels participants.

La **segona conclusió pel que fa al vincle amb la comunitat i el perdó** és la idea de què el procés de perdó és el que pot trencar la cadena de la història de conflicte dins d'una comunitat o grup, que pot ser la família, el grup d'amics, el barri, etc. I, una vegada més, els espais compartits amb els participants d'aquesta investigació i la possibilitat de reflexionar sobre les seves històries, posa de relleu la importància de prendre consciència del context propi i del de les persones significatives que han estat afectades pel conflicte. Apropar-se a aquestes històries i veure les ferides dels altres, ajuda a ser capaç de visualitzar una altra història: la història del conflicte. I adonar-se del paper que juguen cadascuna de les persones, juntament amb les seves ferides, a aquesta història. Aquesta visió global interpel·la a la persona a decidir si vol ser la baula que perpetua la cadena del conflicte o la que la trenca. D'acord amb Enright (2017) "la persona que et va ferir, arrossegava les seves pròpies ferides. Ara són teves, què vols fer amb elles?".

La **tercera i última conclusió amb relació al perdó i el vincle amb la comunitat** és que és important treballar per sanar les ferides que puguin haver-hi entre l'ofensor i el grup de persones que constitueixen el punt de recolzament de l'ofensor, habitualment la família. Encara que el conflicte no

hagi estat amb elles, i amb més raó si és amb elles, aquestes persones s'han vist afectades per la situació del conflicte d'una forma o d'altra. En mirar la història personal per entendre el que ha passat, és normal que es prengui consciència de les dinàmiques familiars amb què els membres s'han estat relacionant i que s'obrin antigues ferides que han tingut el seu paper als esdeveniments recents. Una altra vegada, és important matisar que entendre no suposa buscar culpables ni causalitats lineals. Als tallers fets amb els joves, i també amb les seves famílies, han sortit moltes reflexions al voltant d'aquestes ferides, del que els agradaria haver fet diferent, de presa de consciència de coses que no havien pensat abans, i també preguntes des de la curiositat sobre com han pogut arribar a on es troben. Les famílies han tingut l'oportunitat d'escoltar reflexions d'empatia que han fet els joves envers el seu patiment. Les educadores han sentit per primera vegada el valor que donen a l'ajuda rebuda al centre. Aquests espais d'escolta reflexiva sense culpabilització i amb actitud de curiositat genuïna donen resposta a aquesta necessitat de tenir en compte la història de les persones per poder entendre i, especialment, per poder canviar el que calgui canviar. En definitiva, en aquest cas, *entendre* el que ha passat construeix una narrativa conjunta en la qual cadascú assumeix la seva part en la co-creació de la realitat en la qual ha viscut, de més a prop o de més lluny, tot el que ha succeït. Acceptar la narrativa conjunta és una forma natural de perdonar-se mútuament i, sobretot, de tenir les claus per introduir els canvis que cada membre, però especialment l'ofensor, necessita per avançar cap al seu futur fora del conflicte. Si no es pot fer aquest exercici de mirar, expressar i reparar el que calgui, l'ofensor es queda sense els seus pilars i és molt fàcil que la situació prèvia al conflicte es repeteixi i torni al punt de partida.

7. Proposta

L'experiència viscuda al llarg de les dinàmiques dels tallers de *Photovoice* i l'escolta de les narratives dels casos mitjançant les entrevistes, han posat en relleu la importància de poder tenir aquests espais de reflexió. Especialment, després d'una vivència difícil com la que han viscut els participants d'aquest projecte. Malgrat que el grup de pares ha tingut l'oportunitat d'apropar-se als pensaments, emocions i sentiments dels nois i noies que han participat en els tallers, no les ha sentit de boca dels protagonistes, ho han fet mitjançant les fotografies i les narratives que aquests havien escollit. Encara que aquestes narratives no fossin dels seus fills o filles, el fet que les haguessin fet nois i noies que estan a la mateixa situació, va tenir un gran impacte en ells. Es van sorprendre d'algunes de les seves emocions d'empatia envers les seves famílies, o de la profunditat de molts dels seus pensaments. Mai no s'haurien imaginat que moltes de les coses que van sentir les podrien sentir dir dels seus fills o filles. I passa el mateix per part dels joves. No han tingut l'oportunitat de reflexionar juntament amb les seves famílies sobre el que ha suposat la situació per a ells, per exemple.

La proposta que surt, després de presenciar aquesta desconexió en la qual cadascú pateix pel seu compte, va encaminada a crear espais als quals reflexionar de forma conjunta, i escoltar i acompanyar-se mútuament, per poder entendre el que ha passat i construir un nou escenari a què relacionar-se.

La proposta es podria estructurar en dues parts:

Una **primera part** psicoeducativa més teòrica sobre el que és el perdó amb la tècnica *Photovoice* i dividida en tres sessions:

- Sessió de *Photovoice* amb les famílies: mares i pares.
- Sessió de *Photovoice* amb els joves.
- Sessió conjunta per compartir els resultats i elaborar entre tots un mural de les fotografies on agrupar-les segons els conceptes més rellevants que hagin sortit de les narratives.

Les activitats que constitueixen aquest bloc serveixen com a preparació per a la reflexió conjunta que tindrà lloc durant el segon bloc. Quan es reflexiona sobre el perdó, és gairebé inevitable portar els pensaments cap a les situacions personals de cadascú. Encara en el cas que decidissin no iniciar un procés de perdó, en el context de la situació en què es troben joves i famílies, les reflexions sobre el perdó poden propiciar un canvi de mirada entre ells; poden afavorir l'actitud oberta i d'escolta necessària per a la segona part de la proposta.

Aquesta **segona part** d'acompanyament als joves i a les famílies que ho desitgin es tracta de què puguin fer un recorregut per la seva història i crear un diàleg on escoltar la visió i la vivència personal de cadascú al llarg les diferents situacions compartides. Aquesta segona part es portaria a terme de forma individualitzada per cada família i es divideix en dos tipus d'intervencions. Comença amb una sessió de formació per donar eines de comunicació als participants que els ajudin a comunicar-se al futur i també a les sessions d'acompanyament per entendre mútuament la seva història.

La proposta s'inspira en un model de comunicació, la Comunicació No Violenta (CNV), desenvolupat per Rosenberg (2019), que busca que les persones es comuniquin entre sí amb empatia i eficàcia. Rosenberg es va formar com a psicòleg clínic i va aplicar el model de Comunicació No Violenta en programes de pau a Rwanda, Burundi, Nigèria, Malàisia, Indonèsia, Sri Lanka, Orient Mitjà, Sèrbia, Croàcia i Irlanda. La teoria té molt en comú amb conceptes usats en mediació i resolució de conflictes.

Rosenberg (2019) destaca la funció primordial del llenguatge i de l'ús que fem de les paraules, del parlar i d'escoltar, que ens pot ajudar a connectar amb nosaltres mateixos i amb altres persones de manera que aflori la nostra compassió natural, aspecte molt necessari al context del conflicte dels joves i les seves famílies.

Aquest model presenta una forma de comunicació en què el llenguatge, intern i extern, posa l'accent en allò que se sent i en allò que necessita cadascú i sembla molt adequat perquè el menor i la seva família puguin entendre com

han viscut la situació i el que necessiten actualment, així com per afavorir una comunicació saludable en el futur.

El model de comunicació dona eines per comunicar-se seguint quatre components:

1. Observació: Consisteix a observar el que passa en una situació donada, allò que es pot captar pels sentits directament de la realitat a través de la vista o de l'oïda, com, per exemple, allò que diuen o fan els altres. Observar-ho o escoltar-ho sense cap judici ni avaluació.
2. Sentiments: Investigar el que se sent en observar allò que passa: enuig, por, alegria, tristesa?
3. Necessitats: Identificar la necessitat personal que s'amaga darrere dels sentiments experimentats i expressar-la de manera adequada.
4. Petició: fer una petició a l'altre adreçada explicar-li com pot satisfer la necessitat expressada.

El modela emfatitza la importància d'expressar amb claredat observacions, sentiments i necessitats, en lloc de crítiques o judicis morals, de manera que eviti un llenguatge avaluatiu que etiqueti els interlocutors o tercers. Resulta molt adequat perquè puguin explicar-se mútuament allò que els ha fet patir sense culpabilitzar l'altre, evitant posar-se a la defensiva i afavorint l'escolta compassiva.

El contingut de les quatre sessions d'acompanyament que es programen després de l'aprenentatge de les eines de comunicació es detalla a continuació:

- La història prèvia a l'època del conflicte. Com eren les seves relacions, quina és la percepció del que entén cadascú que estava passant i com va influir al que va passar després.
- La història de l'època del conflicte. Quines van ser les emocions i pensaments de cadascú: expressar-se i sentir-se mútuament.
- El moment present. Què ha canviat, què no ha canviat malgrat tot.

- La construcció del futur. Què necessita cadascú que sigui diferent, com vol que siguin les seves relacions, què esperen de l'altre.

El programa es tanca amb una sessió per recollir les seves impressions, redactar les conclusions i els objectius que han establert per la seva relació. Finalment, s'emplaça els participants en una reunió després de sis mesos per valorar els avenços i proposar millores si és necessari.

8. Referències

- Aberdeen, T. (2013). Yin, RK (2009). Case study research: Design and methods. Thousand Oaks, CA: Sage. *The Canadian Journal of Action Research*, 14(1), 69-71.
- Bilbeny, N. (2019). L'ètica com a factor essencial de la vida acadèmica: lliçó inaugural del curs 2019-2020.
- Blasco Hernández, T., & Otero, L. (2008). "Técnicas conversacionales para la recogida de datos en investigación cualitativa: La entrevista (I)." *Nure investigación* 5.33.
- Carman, T. (1996). Husserl and Heidegger. *The Blackwell companion to philosophy*, 842.
- Casanovas, P. (2011). *Libro blanco de la mediación en Cataluña*. Generalitat de Catalunya, Departament de Justicia.
- Castillo, E., & Vásquez, M. L. (2003). El rigor metodológico en la investigación cualitativa. *Colombia médica*, 34(3), 164-167.
- Cornish, M.A. & Wade N.G. (2015). "A Therapeutic Model of Self- Forgiveness With Intervention Strategies for Counselors." *Journal of counseling and development* 93.1: 96–104.
- de España, G. (2000). Ley Orgánica 5/2000 de 12 de enero, reguladora de la Responsabilidad Penal de los Menores. *BOE*, 11, 1422-1441.
- Demir, M., & Sümer, N. (Eds.). (2018). *Close relationships and happiness across cultures*. Springer International Publishing.
- DeWall, C. N., Twenge, J. M., Koole, S. L., Baumeister, R. F., Marquez, A. *et al.* (2011). Automatic emotion regulation after social exclusion: Tuning to positivity.
- Echeburúa, E., & Sáez, M. S. C. (2015). De ser víctimas a dejar de serlo: un

largo proceso. *Revista de Victimología/Journal of Victimology*, (1), 83-96.

- Echegoyen, I., & Prieto-Ursúa, M. (2015). ¿Perdón a uno mismo, autoaceptación o restauración intrapersonal? Cuestiones abiertas en Psicología del perdón. *Papeles del psicólogo*, 36(3), 230-237.
- Enright, R. (2017). *Las 8 claves del perdón*. Eleftheria.
- Enright, R. D., & Fitzgibbons, R. P. (2000). *Helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger and restoring hope*. American Psychological Association.
- Erazo Jiménez, M. S. (2011). Rigor científico en las prácticas de investigación cualitativa. *Ciencia, docencia y tecnología*, (42), 107-136.
- Fisher, M. L., & Exline, J. J. (2010). Moving toward self-forgiveness: Removing barriers related to shame, guilt, and regret. *Social and Personality Psychology Compass*, 4(8), 548-558.
- Flick, U. (2012). *Introducción a la investigación cualitativa*. Madrid: Ediciones Morata.
- Galindo, O. y Ardila, R. (2012). Psicología y pobreza. Papel del locus de control, la autoeficacia y la indefensión aprendida. *Avances en Psicología Latinoamericana*, 30.
- Garrido-Rodríguez, E. (2008). El perdón en procesos de reconciliación: el mecanismo micropolítico del aprendizaje para la convivencia. *Papel Político*, 13(1), 123-167. ISSN: 0122-4409.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1981). *Effective evaluation: Improving the usefulness of evaluation results through responsive and naturalistic approaches*. Jossey-Bass.
- Guerrero Uceda, S. (2015). Indefensión como pesimismo y exclusión social. Un modelo predictivo.

- Griswold, C. (2007). *Forgiveness: A philosophical exploration*. Cambridge University Press.
- Guzmán, M. (2010). El perdón en relaciones cercanas: Conceptualización desde una perspectiva psicológica e implicancias para la práctica clínica. *Psykhé (Santiago)*, 19(1), 19-30.
- Hernández Carrera, R. M. (2014). La investigación cualitativa a través de entrevistas: su análisis mediante la teoría fundamentada. *Cuestiones Pedagógicas*, 23, 187-210.
- Hieronymi, P. (2001). Articulating an uncompromising forgiveness. *Philosophy and phenomenological research*, 62(3), 529-555.
- Kalayjian, A., & Paloutzian, R. F. (2009). *Forgiveness and reconciliation*. New York: Springer.
- Kvale, S. (2012). *Las entrevistas en investigación cualitativa* (Vol. 2). Ediciones Morata.
- Lillo, J. C. (2018). Perdonar lo imposible: Origen o fin de la historia del perdón. *La Torre del Virrey: revista de estudios culturales*, (23), 102-110.
- MacDonald, G., & Leary, M. R. (2005). Why does social exclusion hurt? The relationship between social and physical pain. *Psychological bulletin*, 131(2), 202.
- Maher, C., Hadfield, M., Hutchings, M. y de Eyto, A. (2018). Ensuring rigor in qualitative data analysis: A design research approach to coding combining NVivo with traditional material methods. *International Journal of Qualitative Methods*, 17(1), 1609406918786362.
- Morse, J. M., Barrett, M., Mayan, M., Olson, K., & Spiers, J. (2002). Verification strategies for establishing reliability and validity in qualitative research. *International journal of qualitative methods*, 1(2), 13-22.

- Mukumbang, F. C. y van Wyk, B. (2020). Leveraging the Photovoice Methodology for Critical Realist Theorizing. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1609406920958981.
- Mullet, E. (2012). 7. Perdón y terapia. In *Psicología clínica basada en la evidencia* (pp. 137-152).
- Muñiz, M. (2010). Estudios de caso en la investigación cualitativa. División de estudios de posgrado Universidad Autónoma de Nuevo León. Facultad de psicología. México, 1-8.
- Navarro, F. J. S. (2013). *Heridas en el corazón*. Ediciones Rialp.
- Nussbaum, M. C. (2018). *La ira y el perdón: Resentimiento, generosidad, justicia*. Fondo de Cultura Económica.
- Ricoeur, P. (2000). *The just*. University of Chicago Press.
- Rivas, P. (2019). Acerca de un posible sentido secular del perdón. *Revista Persona y Derecho*, 123-143.
- Rodríguez, G., Gil, J., & García, E. (1996). Tradición y enfoques en la investigación cualitativa. *Metodología de la investigación cualitativa*, 14.
- Rosenberg, M. B. (2019). *Comunicación no violenta: un lenguaje de vida*. PuddleDancer Press.
- Sabariego Puig, M. (2018). Análisis de datos cualitativos a través del programa NVivo 11 PRO Dossier 1. Tutorial del programa.
- Serrano Franco, F. J., & Cázares Blanco, M. D. R. (2019). ¿Qué y por qué perdonar? Una revisión deflacionaria de la moralidad del perdón. *Enclaves del pensamiento*, 13(25), 83-103.
- Snow, N. E. (1993). Self-forgiveness. *The Journal of Value Inquiry*, 27(1), 75-80.
- Stake, R. E. (2010). Investigación cualitativa: El estudio de cómo funcionan las cosas. *Revista Iberoamericana de Evaluación Educativa*, 3(3), 152-154.

- Szablowinski, Z. (2010). Between forgiveness and unforgiveness. *The Heythrop Journal*, 51(3), 471-482.
- Tayfur, O. (2012). The Antecedents and Consequences of Learned Helplessness in Work Life. *Information Management and Business Review*, 4 (7), 417-427.
- Toussaint, L. L., Worthington, E. L., Williams, D. R. y Webb, J. R. (2019). Forgiveness and physical health. In Handbook of forgiveness (pp. 178-187). Routledge.
- Tück, J. H. (2004). Unforgivable forgiveness? Jankélévitch, Derrida, and a hope against all hope. *Communio*, 31(4).
- Trull, C., & Soler, P. (2019). Revisión de la legislación relativa al sistema de justicia juvenil en clave de educación y empoderamiento. *Papeles de Trabajo sobre Cultura, Educación y Desarrollo Humano= Working Papers on Culture, Education and Human Development*, 2019, vol. 15, núm. 3, p. 108-114.
- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., DeWall, C. N., Ciarocco, N. J., & Bartels, J. M. (2007). Social exclusion decreases prosocial behavior. *Journal of personality and social psychology*, 92(1), 56.
- Vallés, M.S. (2009). *Entrevistas Cualitativas*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Vitz, P. C., & Meade, J. M. (2011). Self-forgiveness in psychology and psychotherapy: A critique. *Journal of Religion and Health*, 50(2), 248- 263.
- Wade, N. G., Hoyt, W. T., Kidwell, J. E., & Worthington Jr, E. L. (2014). Efficacy of psychotherapeutic interventions to promote forgiveness: a meta-analysis. *Journal of consulting and clinical psychology*, 82(1), 154.
- Wang, C. & Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assessment. *Health education & behavior*, 24(3),

369- 387.

Witkowski, K., Matiz Reyes, A., & Padilla, M. (2021). Teaching diversity in public participation through participatory research: A case study of the PhotoVoice methodology. *Journal of Public Affairs Education, 27*(2), 218-237.

Worthington Jr, E. L. (2007). More questions about forgiveness: Research agenda for 2005–2015. *Handbook of forgiveness, 581-598.*

Worthington Jr, E. L. (2009). *Forgiving and reconciling: Bridges to wholeness and hope.* InterVarsity Press.

Worthington Jr, E. L., Lavelock, C., vanOyen Witvliet, C., Rye, M. S., Tsang, J. A., & Toussaint, L. (2015). Measures of forgiveness: Self-report, physiological, chemical, and behavioral indicators. In *Measures of personality and social psychological constructs* (pp. 474-502). Academic Press.

Annexos

Annex 1. Consentiments informats

Consentimiento informado

<p style="text-align: center;">Título del Proyecto</p> <p style="text-align: center;">EL PROCESO DE PERDÓN EN EL MARCO DE LA REINSERCIÓN COMUNITARIA DE LOS MENORES INFRACTORES</p> <p style="text-align: center;">Proyecto financiado por el Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada de la Generalitat de Catalunya</p>
--

Por favor, lean atentamente este documento antes de firmar el consentimiento.

Este proyecto pone el foco de atención en la observación del papel que puede jugar el perdón en el proceso de reinserción comunitaria de los menores infractores.

La primera fase se articula en torno a la identificación de los elementos que forman parte del concepto de perdón, y de los pensamientos y emociones asociados al conflicto y a su posible resolución mediante un proceso de perdón. La aproximación al objeto de estudio propone la participación en un Grupo de Discusión como técnica de recogida de información. El objetivo es dar voz a los menores infractores para que puedan expresarse acerca de su conceptualización sobre lo que es el perdón en el contexto de su vivencia personal en los conflictos en los que se hayan visto envueltos.

En caso de decidir participar en el estudio mediante el grupo de discusión, la participación consistirá en la asistencia a cinco sesiones grupales en las que se abordarán los diferentes temas relacionados con la investigación: una sesión introductoria, tres sesiones temáticas y una sesión de cierre.

Para ello se formarán dos grupos y cada uno de ellos contará con un máximo de 8 voluntarios.

El tiempo previsto para el desarrollo de las sesiones es de entre 75 y 90 minutos.

La segunda fase consiste en el estudio de casos para escuchar la voz de los protagonistas del conflicto y, si se da la circunstancia, del proceso de perdón. La aproximación al objeto de estudio se realizará mediante entrevistas en profundidad por parte de la parte investigadora a cada uno de los protagonistas que quieran participar de forma voluntaria.

Riesgos, beneficios y compensaciones.

No hay ningún riesgo en su participación. Este estudio servirá para conocer la opinión y las ideas que los participantes tienen en torno a qué entienden por perdón. Y también para recoger los pensamientos y emociones que acompañan a los protagonistas de un conflicto a través de la narrativa de su historia personal y de la vivencia experiencial, en su caso, del proceso de perdón de sus protagonistas.

La participación quiere ser en sí misma una herramienta de utilidad para los propios participantes invitándoles a la reflexión propia y también colectiva. En este caso, no se prevé ninguna compensación por su participación.

La identidad se mantendrá confidencial y únicamente los miembros del equipo tendrán acceso a los datos del proyecto. En el momento de presentar los casos de estudio, siempre se usarán seudónimos.

La recogida de información se desarrollará en el Centre Educatiu l'Alzina cuando se trate de los participantes que se encuentran en internamiento. Para las entrevistas con el resto de los protagonistas que participen en los estudios de caso, serán estos quienes determinen el lugar en el que se encuentren más cómodos. La parte investigadora se compromete a desplazarse al lugar por ellos designado y a procurar que el espacio reúna las condiciones de confidencialidad e intimidad que garanticen una conversación segura para ellos.

La parte investigadora adquiere el compromiso de cuidar el proceso, de mantener este consentimiento informado en un lugar seguro y de destruirlo pasados 5 años de la finalización de la investigación, cumpliendo con las condiciones éticas establecidas en la Ley orgánica de Protección de Datos, LOPD (Ley orgánica 3/2018 de 5 de diciembre). Los datos recogidos serán utilizados a efectos estrictamente académicos, científicos y/o divulgativos.

La participación en este estudio es completamente voluntaria. Cada uno de los participantes es libre de manifestar su deseo de participar o no mediante su firma de esta misma hoja de consentimiento y podrá solicitar más información en caso de que lo considere oportuno. En el momento de la firma de este consentimiento se le informará de su derecho a retirarse del estudio en cualquier momento sin dar explicaciones de ningún tipo y sin consecuencias negativas.

Registros y uso de testimonios de los participantes:

Estoy de acuerdo en que se registre mediante audio las aportaciones del grupo de discusión y de las entrevistas personales.

Autorizo que se hagan citas literales de mis intervenciones sin mencionar el nombre.

Autorizo el uso de mis intervenciones en audio preservando la identidad para fines de divulgación científica

En caso de duda o consulta, pueden contactar con la Investigadora de referencia, Maria Asunción Agustina (tagustinasanllehi@gmail.com).

Yo,, con
DNI..... ,

- He leído la información sobre el proyecto de investigación y he tenido la oportunidad de hacer las preguntas necesarias que han sido respondidas satisfactoriamente.
- Entiendo que la información anonimizada (sin identificadores personales) de este proyecto será puesta a disposición de otras investigaciones un tiempo después de haber finalizado el proyecto.
- Estoy de acuerdo en participar voluntariamente y he recibido una copia de este consentimiento.

Firma del participante

Consentimiento informado

Representante legal de los participantes menores de 18 años

<p style="text-align: center;">Título del Proyecto</p> <p style="text-align: center;">EL PROCESO DE PERDÓN EN EL MARCO DE LA REINSERCIÓN COMUNITARIA DE LOS MENORES INFRACTORES</p> <p style="text-align: center;">Proyecto financiado por el Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada de la Generalitat de Catalunya</p>

Por favor, lean atentamente este documento antes de firmar el consentimiento para la participación del menor.

Este proyecto pone el foco de atención en la observación del papel que puede jugar el perdón en el proceso de reinserción comunitaria de los menores infractores.

La fase en la que nos encontramos se articula en torno a la identificación de los elementos que forman parte del concepto de perdón, y de los pensamientos y emociones asociados al conflicto y a su posible resolución mediante un proceso de perdón. La aproximación al objeto de estudio propone la participación de los menores en un Grupo de Discusión como técnica de recogida de información. El objetivo es dar voz a los menores infractores para que puedan expresarse acerca de su conceptualización sobre lo que es el perdón en el contexto de su vivencia personal en los conflictos en los que se hayan visto envueltos.

En caso de decidir participar en el estudio mediante el grupo de discusión, la participación consistirá en la asistencia a cinco sesiones grupales en las que se abordarán los diferentes temas relacionados con la investigación: una sesión introductoria, tres sesiones temáticas y una sesión de cierre.

Para ello se formarán dos grupos y cada uno de ellos contará con un máximo de 8 voluntarios.

El tiempo previsto para el desarrollo de las sesiones es de entre 75 y 90 minutos.

Riesgos, beneficios y compensaciones.

No hay ningún riesgo en su participación. Este estudio servirá para conocer la opinión y las ideas que los menores tienen en torno a qué entienden por perdón. También para recoger los pensamientos y emociones que acompañan a los protagonistas de un conflicto para, en las siguientes fases de la investigación, poder elaborar las entrevistas en profundidad que servirán para aproximarse a tres estudios de caso a través de los que conocer la historia personal y la vivencia experiencial del proceso de perdón de sus protagonistas.

La participación en esta fase quiere ser en sí misma una herramienta de utilidad para los propios participantes invitándoles a la reflexión propia y también colectiva. En este caso, no se prevé ninguna compensación por su participación.

La identidad se mantendrá confidencial y únicamente los miembros del equipo tendrán acceso a los datos del proyecto. En el momento de presentar los casos de estudio, siempre se usarán seudónimos.

En esta fase del estudio, la recogida de información se desarrollará en el Centre Educatiu l'Alzina.

Los investigadores principales adquieren el compromiso de cuidar el proceso, de mantener este consentimiento informado en un lugar seguro y de destruirlo pasados 5 años de la finalización de la investigación, cumpliendo con las condiciones éticas establecidas en la Ley orgánica de Protección de Datos, LOPD (Ley orgánica 3/2018 de 5 de diciembre). Los datos recogidos serán utilizados a efectos estrictamente académicos, científicos y/o divulgativos.

La participación del menor en este estudio es completamente voluntaria. Es libre de manifestar su deseo de participar o no mediante su firma de esta misma hoja de consentimiento y podrá solicitar más información en caso de que lo considere oportuno. En el momento de la firma de este consentimiento

se le informará de su derecho a retirarse del estudio en cualquier momento sin dar explicaciones de ningún tipo y sin consecuencias negativas.

Registros y uso de testimonios del menor, quien también podrá (o no) consentir:

Estoy de acuerdo en que se registre mediante audio las aportaciones del grupo de discusión de mi representado.

Autorizo que se hagan citaciones literales de sus intervenciones sin mencionar el nombre.

Autorizo el uso de sus intervenciones en audio preservando su identidad para fines de divulgación científica

En caso de duda o consulta, pueden contactar con el Investigador de referencia del equipo de investigación del propio Centre Educatiu l'Alzina, Fernando Seminario (fseminario@gencat.cat). O con el resto del equipo de investigadores del proyecto, Maria Asunción Agustina (tagustinasanllehi@gmail.com).

Yo, con

DNI, en calidad de representante legal de

.....:

- He leído la información sobre el proyecto de investigación y he tenido la oportunidad de hacer las preguntas necesarias que han sido respondidas satisfactoriamente.
- Entiendo que la información anonimizada (sin identificadores personales) de este proyecto será puesta a disposición de otras investigaciones un tiempo después de haber finalizado el proyecto.
- Estoy de acuerdo en autorizar la participación voluntaria de mi representado y he recibido una copia de este consentimiento.

Firma del representante legal

Firma del menor

Annex 2. Mostra d'imatges del banc de fotos

El següent codi QR recull una mostra de les fotografies que es van proporcionar als participants als tallers de Photovoice perquè poguessin triar les que millor expressaven les seves narratives.

Annex 3. Exemples de les fotos escollides amb la seva narrativa

Els següents codis QR recullen les narratives dels participants als tallers de Photovoice. També es pot veure una mostra d'algunes de les narratives a les pàgines següents.

He escogido esta foto porque pienso que es como se sentía mi familia cuando yo no escuchaba. Se sentían angustiados. Como que no sabían qué hacer. Como que no podían hacer nada más.

He escogido esta foto porque este era yo, que estaba como ciego. Me decían, me decían, pero yo no escuchaba. No hacía caso ni a mi familia ni a nada. Pensaba solo lo mío.

En esta foto la persona está tocando el piano aunque esté roto. Y la he cogido porque es como cuando estás intentando solucionar el problema con los amigos después de un conflicto. Estás intentando que se unan. Y sigue roto, no quieren.

He escogido esta foto porque significa para mí cuando me enfado con mi madre y ella no quiere hablar conmigo. No quiere darme cariño ni nada. Es como si se apagara y se olvidara del amor de madre a hijo.

He escogido esta foto con cuatro manos juntas, porque pienso que a veces tienes que pedir la opinión de los demás para saber si has hecho mal y poder pedir perdón o disculpas.

He escogido esta foto porque es como cuando voy por el barrio. Escondido para que la gente no me vea. Porque piensan que hago cosas malas y por eso no me gusta que me vean.

He escogido esta foto del fuego porque la mayoría de los conflictos pasan en caliente y se hacen las cosas sin pensar. Porque si se hubiera pensado en frío, pues a lo mejor no habría pasado igual.

Esta foto me recuerda al trabajo que he estado haciendo aquí. Cuando salga, voy a seguir con este trabajo, voy a hacer las cosas bien. Este es mi futuro, cuando vuelvo grande, limpio el mundo.

He escogido esta foto de un semáforo que significa que cuando estoy enfadado, el semáforo está en rojo. Significa: no me vengas a hablar porque la voy a pagar contigo.

He escogido esta foto porque lo que ha pasado deja huella. Pero luego, después de un tiempo, pasa agua por encima y, a lo mejor, con el tiempo se puede solucionar lo que ha pasado y que se borre.

He escogido un cono de helado porque cuando hay un problema, las relaciones se enfrían. El grupo se posiciona, pero tu amigo siempre va a ir contigo aunque no tengas razón.

He escogido esta foto porque me recuerda a cuando, después de haberme enfadado con mi hermano, no le hablé en tres días. Pero luego, estuve dando vueltas a la cabeza con tranquilidad, y entendí sus motivos.

Annex 4. Taules de registre i temporalització i de les categories emprades

Taula 4. Temporalització y lloc dels tallers de Photovoice

Data	Hora	Durada	Lloc
8.03.2022	9.30	120 '	Centre Educatiu L'Alzina
23.03.2022	9.30	120 '	Centre Educatiu L'Alzina
30.03.2022	9.30	120 '	Centre Educatiu L'Alzina
6.04.2022	9.30	120 '	Centre Educatiu L'Alzina
26.04.2022	9.30	120 '	Centre Educatiu L'Alzina
2.06.2022	16.00	90 '	Jutjats Sabadell
9.06.2022	16.00	90 '	Jutjats Sabadell
16.06.2022	16.00	90 '	Jutjats Sabadell
21.06.2022	16.00	90 '	Jutjats Sabadell
12.07.2022	18.00	90 '	Jutjats Terrassa
20.09.2022	17.30	90 '	Jutjats Terrassa

Taula 5. Temporalització i lloc de les reunions amb els equips tècnics

Data	Hora	Durada	Lloc
15.12.2021	10.00	90 '	Centre Educatiu L'Alzina
16.02.2022	11.00	120 '	Centre Educatiu L'Alzina
16.02.2022	13.00	60 '	Centre Educatiu L'Alzina
12.05.2022	11.00	90 '	Centre Educatiu L'Alzina
17.05.2022	10.30	90 '	Jutjats Sabadell
28.07.2022	11.30	120 '	Jutjats Sabadell

Taula 6. Temporalització i lloc de les entrevistes dels estudis de cas

Data	Hora	Durada	Lloc
21.04.2022	9.30	90 '	Sant Boi de Llobregat
28.04.2022	9.30	100 '	Sant Boi de Llobregat

2.05.2022	11.00	75 '	Barcelona
4.05.2022	9.30	60 '	Centre Educatiu L'Alzina
9.05.2022	11.00	80 '	Barcelona
12.05.2022	9.30	60 '	Centre Educatiu L'Alzina
20.05.2022	9.30	70 '	Centre Educatiu L'Alzina
26.05.2022	9.30	60 '	Centre Educatiu L'Alzina
16.06.2022	14.00	60 '	Barcelona
1.07.2022	14.00	60 '	Barcelona
25.07.2022	16.00	90 '	Jutjats Sabadell
28.07.2022	11.00	60 '	Jutjats Sabadell

Les taules amb la llista de categories juntament amb la descripció del que engloben pels tallers de Photovoice:

Taula 7. Llistat i descripció de categories dels tallers de Photovoice amb els joves

Nom	Descripció
Canvi	Possibilitats de canviar després de l'ofensa
Comunitat i entorn	Relacions que es veuen afectades dins la comunitat i circumstàncies i persones de l'entorn
Conseqüències	Conciència de les conseqüències al moment de l'acció
Danys	Danys associats a l'acció
Emocions conflicte	Emocions al voltant de l'acció conflictiva
Empatia	Pensaments sobre les emocions de les altres persones involucrades
Etiquetes	Adjectius que neixen del prejudici
Futur	Pensaments sobre el propi futur
Alliberació	Emoció associada al perdó
Memòria i rancor	Forma de recordar l'acció conflictiva i sentiments de ressentiment
Orgull	Obstacle per demanar o acollir el perdó
Perdó a un mateix	Després del mal fet
Reflexivitat	Pensaments que sorgeixen quan arriba la calma
Relació i conflicte	Situació de la relació després del conflicte
Ruptura i reparació	Situació que pot donar-se juntament amb el conflicte i possibilitat de reparació
Segona oportunitat	Confiança en la persona per poder fer les coses d'altra manera
Sinceritat	En la petició de perdó

Taula 8. Llistat i descripció de categories del taller de Photovoice amb lesfamílies

Nom	Descripció
Conflicte-emocions	Moment del conflicte i emocions associades
Entorn-circumstàncies	Entorn i circumstàncies de les famílies i dels joves
Futur	Visió de futur que tenen les famílies
Perdó	Concepte i experiències viscudes al voltant del perdó
Reflexivitat	Capacitat percebuda en els fills de pensar les conseqüències

A les següents taules es mostren les categories emergents emprades per l'anàlisi de les entrevistes dels estudis de cas:

Taula 9. Llistat i descripció de categories de les entrevistes amb el protagonista del primer estudi de cas

Nom	Descripció
Futur	Visió de futur del protagonista del conflicte
Història prèvia	Detalls de la història del protagonista abans del conflicte
Moment present	Pensaments i circumstàncies al moment de l'entrevista
Època del conflicte	Situacions i emocions del protagonista al voltant del conflicte

Taula 10. Llistat i descripció de categories de les entrevistes amb la mare del protagonista del primer estudi de cas

Nom	Descripció
Futur	Visió de futur del protagonista des del punt de vista de la seva mare
Història prèvia	Detalls de la història del protagonista abans del conflicte que recorda la seva mare
Moment present	Pensaments i circumstàncies al moment de l'entrevista
Època del conflicte	Situacions i emocions del protagonista al voltant del conflicte que va viure la mare

Taula 11. Llistat i descripció de categories de les entrevistes amb un familiar del protagonista del primer estudi de cas

Nom	Descripció
Futur	Visió de futur del protagonista des del punt de vista del seu familiar
Història prèvia	Detalls de la història del protagonista abans del conflicte que recorda el seu familiar
Època del conflicte	Situacions i emocions del familiar del protagonista al voltant del conflicte

Taula 12. Llistat i descripció de categories de les entrevistes amb el protagonista del segon estudi de cas

Nom	Descripció
Concepte perdó	Elements o paraules que el protagonista relaciona amb el concepte

Futur	Visió de futur del protagonista del conflicte
Història prèvia	Detalls de la història del protagonista abans del conflicte
Època del conflicte	Situacions i emocions del protagonista al voltant del conflicte

Taula 13. Llistat i descripció de categories de les entrevistes amb el protagonista del tercer estudi de cas

Nom	Descripció
Futur	Visió de futur del protagonista del conflicte
Història prèvia	Detalls de la història del protagonista abans del conflicte
Època del conflicte	Situacions i emocions del protagonista al voltant del conflicte

Taula 14. Llistat i descripció de categories de les entrevistes amb una persona de l'entorn del protagonista del tercer estudi de cas

Nom	Descripció
Futur	Visió de futur del protagonista percebuda per la persona del seu entorn
Història prèvia	Detalls de la història del protagonista des de la mirada de la persona del seu entorn
Època del conflicte	Situacions del conflicte des de la mirada de la persona del seu entorn

A la següent taula es mostren les categories emergents emprades per l'anàlisi de les entrevistes de les reunions amb els equips.

Taula 15. Llistat i descripció de categories de les entrevistes amb les educadores després dels tallers de Photovoice amb els joves

Nom	Descripció
Actitud	Comentaris sobre l'actitud dels joves
Consciència	Comentaris sobre la consciència de la situació per part dels joves i les famílies
Culpa	Comentaris sobre la culpa percebuda per les famílies
Empatia	Sobre la capacitat d'entendre el patiment dels altres
Etiquetes	Adjectius que neixen del prejudici que pateixen els joves
Experiència tallers	Com han viscut els participants i l'equip educador les sessions
Famílies	Pes de les relacions familiars en la solució dels conflictes dels joves
Grup de referència	Necessitat de vinculació dels joves
Perdó	Situacions o elements relacionats amb el concepte i com pot ajudar als joves
Perdó a un mateix	Situació a la que es troben després del mal fet
Reflexivitat	Comentaris al voltant de la necessitat de trobar espais de reflexió pels joves